

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VLAGYIMIR WEIDLE:
Szolzsenyicinről

TAXNER-TÓTH ERNŐ:
Lázadozó – langyos vízben?

ÁGH ISTVÁN:
Innen az Omegán

3

XXXVIII. évfolyam
2025. március
840 Ft

A NEMZETI SZÍNHÁZ KIVÉGZÉSE

TARTALOM

- 3 Ablonczy László: Kivégezték a Nemzeti épületét
- 22 Ágh István: A futás; Drága kép; Innen az Omegán; Farkasréti griff; Megőrzött ruhatár; Szánalmas
- 29 **Taxner-Tóth Ernő**: Lázadozó – langyos vízben?
- 46 Turczy István: Történelemszünet
- 47 Haramza Kristóf: Szökés pirkadatkor
- 51 Takáts Fábián: „Szörnyen” szép
(A szép rettenete. Jovián György kiállítása)
- 54 Isó M. Emese: Levelek S.-nek
(2. Frigid szépség)
- 58 Borián Elréd: Gospel; Álmaidban egyszer; Téletető
- 60 Hegedűs Imre János: Sanyika, a dauphin
- 67 Fátyol Zoltán: felszín; mérések egy aszteroidán; kigúnyolt és megvetett...
- 71 Gerzsenyi Gabriella: Csak a cinkék jönnek vissza
- 73 Domokos Dominika: elkurvult hívő; talán mindkettőnkre igaz; elszámolás
- 75 Pelle János: Molnár Ferenc és a „konvencionális hazugságok”
(3. rész)
- 88 Csontos Márta: Egy eltévedt műsának...; Mélysötét
- 90 Vlagyimir Weidle: Szolzsenyicinről
- 99 Filip-Kégl Ildikó: Édeskömény-öböl; Egyetlen hal sem fél; Gondolatkísérlet a babérliget integritásáról
- 102 Király Béla: Az örök nőiesség – kortárs divatruhában
- 112 Cs. Nagy Ibolya: „Lényegében minden Szilágyi-írásban munkálkodnak, míveskednek az emberek...”
(A pálya forrástájtjai: Sorskovács, 1964)
- 121 Horváth Péter: Az irodalom kenyere és bora
(Fekete Vince: Szilágyi István)
- 129 Könyvajánló // Csontváry Tamás: Románc

Borító: Jánosi Nikolett. A borítón Zaránd Gyula (1943–2020), a Párizsban elhunyt fotóművész fotográfiája látható.

E lapszámunk képanyaga Jovián György *A szép rettenete* és Pácser Attila *Tér-Rétegek* című kiállításából nyújt válogatást, a képmelléklet reprodukciói Isó M. Emese írását kísérik.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: **Csoóri Sándor**; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 9360 Ft, fél évre 4680 Ft. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2025-ben. Felelős vezető: Csöndes Zoltán igazgatósági elnök. www.gyomaiakner.hu; ISSN 0238–9908.

Jováni György: Lány unikornissal IV. (Hallás), 2018

Kivégezték a Nemzeti épületét

Hatvan éve, 1965. március 15-én délelőtt Papp Vilmos, a Polgári Védelem parancsnoka egy heti csákányozási hadművelet után, robbantásra utasította az alakulatát. Másfél hónapon át tudományosan gyutacsokat illesztettek a falakba; döntült a föld s az ég; dózeroltak, porfelhő lepte a Blaha téri tájat, a hivatalosak teherautóval, magánosok gépkocsin és gyalogosan szállították az ép és csonkult szobrokat, erkélydíszeket, téglahalmokat a lépcsőház márványdarabjait.

A forradalom után kilenc évvel: merték és tették.

A Nemzeti Színház életre támasztásának 125. évében (1962) már az épület eltakarítási tervét szervezték. Furmányosan; az itt közreadott két miniszteriális dokumentum szerzője, dr. Bán Sándor. Aki az építkezés jegyében írt két feljegyzést 1961. június 25-én. Akkor, amikor milliós nagyságrendű felújítás okán a társulat átköltözött és játszott a mai Magyar Színház épületében (MOL XIX-i-4-ff-486229/1961[51 d]). Szűk kör tudhatott a készülődésről. Bán címzettje: Meruk Vilmos a minisztérium Színházi és Zenei Főosztályának vezetője, illetve Aczél György miniszterhelyettes elvtárs, akinek az esze munkált a titkos terv mögött.

És életre támadt a pusztítás démona; túl a jubileumi évadon, 1963 nyár végén elindult a minisztériumi úthenger, csakhogy a masinán nem a tévésorozat figurája, Szabó Gyula ült, hanem a bolsevik elszántság. Megbeszélés, tanácskozás; az egyezkedések végtelen áradása s forgataga odáig jutott, hogy a Nemzeti vezetőinek tudta nélkül is, a színház próbatermében egybegyűltek az illetékesek és az illetéktelenek. Metrósok, mérnökök, fővárosi tanácsiak, ismeretlenek népe fáradhatatlanul gyűlésezett, melynek végítélete mindig a megsemmisítés. A szocialista-realista demokrácia jegyében Aczél küldötte, vétőjoga okán minden értekezleten, minden mentési tervet elutasított. Noha a mélyvasúti mérnökök tizenöt tervet kidolgoztak: két-három éves zárás után az élet a régi épületben a folytatást ígérte volna.

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Tamási Áron sorsjátékai* (2023).

1963. november 8-án délután Meruk Vilmos korábbi főosztályvezető, immár jó éve a Nemzeti igazgatója, bőrönddel a kezében kilépett a színház kiskapuján, és Lipótmezőre távozott. „(Major) Tamás már egy éve megágyazott neki” – mondta Raksányi Gellért. Valójában rárogyott a Ház; két elindított próbát, Szakonyi Károly *Életem, Zsóka* című darabját és Lengyel György rendezésében Albee *Nem félünk a farkastól* című dráma bemutatását betiltották. Alighanem súlyosabb döbbenet hasított villámként Merukba: november 6-án a Gazdasági Bizottság elfogadta az új Nemzeti építésének tervét, vagyis a régi épület bontása is bizonyossá vált. És Meruk rádöbrent: eszközemerként helyezték a színház élére. Bán Sándor tervezetét ő rendelte, s igazgatóként a végrehajtó diktátumos csapdájába hullott. Lássuk a továbbiakat!

1963. november 28. Aczél György beosztásának jelölése nélkül a Politikai Bizottságnak előterjesztette a Nemzeti épületének ügyét. Melyben az avultságát hangsúlyozva közli: „a felújításnak becsült összege 120 millió. Azonban ezen munkálatok után is csak a századforduló technika színvonalát lehetne elérni az épület adottságai miatt.” Így javasolja: a III. ötéves tervben új Nemzeti épüljön a Dózsa György úti felvonulási téren. Az átmeneti időben az együttes játszóhelye a felújítandó Magyar Színház az Izabella téren, korábban a Madách társulatának otthona.

1963. december 27. Aczél Györgynél megbeszélés az épület bezárásának menetrendjéről, mely szerint 1964-ben az őszi szezont már nem lehet megkezdni a régi épületben.

1964. január 11-én: Tárcaközi megbeszélés a Nemzeti Színház épületének kiürítéséről, melynek határideje 1964. XII. 31.

1964. január 21. Kelemen Lajos, Budapest Főváros VB elnökhelyettese feljegyzésben tudatja Aczél Györggyel: az átmeneti otthonnak tervezett Izabella téri épület szükséges javításai nem végezhetőek, csak úgy, ha a Nemzeti együttesének időleges játszóhelyet biztosítanak. Ahol a társulat az 1964/65-ös évadban játszik. Amely aztán egy újabbal meghosszabbodott...

1964. január 22. Trautmann Rezső építésügyi miniszter Aczél Györgynek írt leveléből: „Nagyon fontosnak tartom, hogy már az elvi alapok tisztázásánál a társadalmi szervek véleménye is ismert legyen. Ezért javaslom, hogy állásfoglalásra kérd fel a Magyar Építőművészeti Szövetség elnökségét.” Merthogy Aczél György belterjes politikai mutyiként szervezte a Nemzeti bontásának és az új építésének az ügyét. A titkosan bonyolított s botrányfeszültségét oltó akciót a nyilvánossággal kénytelenek tudatni.

1964. február 13-án este a televízió politikai magazinjában Sarlós István, a Fővárosi Tanács VB elnöke Szepesi Györggyel beszélgetve bejelentette: LEBONTJÁK A NEMZETI SZÍNHÁZAT! Közölte továbbá, az Izabella téri épület felújításának idején a társulat a volt Nagymező utcai Petőfi Színház épületében játszik.

1964. február 14-én délben a Madách Színházban társulati ülésen Aczél György bejelenti, hogy Both Béla igazgatót Ruttkai Ottó váltja. Délután a Nemzetiben,

bizonyára óvatos meggondolásból, nem társulati ülésen, hanem huszonnégy tagú összejevetelen, melyből 14 vezető művész, Aczél György tudatta: Meruk elvtárs „egészségi okokra hivatkozva kérve felmentését”, érdemeit hangsúlyozva a döntés: „az eszmei művészi színvonal emelése érdekében” Both Béla váltja Meruk elvtársat.

SINKOVITS IMRE: 1963 őszén szerződtem vissza a Nemzeti Színházba, s azon az ősön már elkezdődött a suttogás. A kollégák tréfálkoztak is velem. most jössz vissza, amikor recseg-ropog az épület, összedől a színház? Igazat megvallva senki nem hitte, hogy komolyan végzetesre fordul az épület sorsa. Amikor nyilvánvalóvá vált hivatalosan is, riadtak és bátortalanok lettünk, senki nem tudta a formáját, mit is lehetne tenni. Igaz, az a rendszer formákat és alkalmakat se adott a párbeszédre.

RAKSÁNYI GELLÉRT: Bihari Jóska egyszer kijött a kiskapun, csak odabiggyesztett valamit, s elkezdett járni az épület körül. Kopogott, kopogott, nem szólt senkihez, s mint egy dúvad, ment a Corvin felé, körbe, körbe. Elmentem, majd visszatértem, Jóska csak járt és járt. „Vége, mindennek vége” Rámutatott az épületre: „Kossuth Lajos nem üzenté, de mindnyájunknak el kell menni...” Így tudtam meg, hogy a Nemzetit halálra ítélték. Tiltakozni? Ellenállni? '56 retorziója még a lelkekben élt, csüggedt volt a társaság. Ki és hová mehetett volna? Arra emlékszem jól, Major pártolta a pusztítást. „Avult a színház. Itt nem lehet modernül játszani.” A Nagymező utcában aztán már rendezhetett Coriolanust üres házakkal.

1964. március 25. Igazgatósági megbeszélés, melyen egy dokumentumfilm forgatásának terve merül fel. Marton Endre javasolta: az elmúlt két évtized előadásából is legyenek benne jelenetek, illetve rekonstruált, újrajátszott darab-részletek. Major Tamás ellenezte, s Malonyayval értett egyet, aki tárgyi emlékek és az új épület előkészületének filmes dokumentáltságát pártolta. Fontos gond továbbá: a Nagymező utcai épület készületlensége, így az őszi kezdés veszélyben van! Nyilván a múlt képes eltörlésének szándékával nem óhajtottak nyomokat dokumentálni.

1964. március 27. A Gazdasági Bizottság 10.137/1964-es határozata:

1. „egyetért a Nemzeti Színház lebontásával”.
2. „egyetért a Nemzeti Színháznak 1965–70 közötti időszakban történő felépítésével a Dózsa György úti felvonulási téren”.
3. Az Izabella téri épület felújításának határideje: 1966. július 31.
4. Tervpályázat kiírandó az új épületre. Határidő: 1965. január 1.

1964 tavaszán: a *Népszabadságban*, a *Magyar Nemzetben*, építészeti előadásokról szóló híradásokban az épület felrobbantásáról nincs érdemi párbeszéd. A kizárólagos kérdés: a felépítendő Jövő. A „patrióta” gondolat jegyében az új épület pályázata, elhelyezkedése, városképi megjelenése a cikkek tárgya.

Virtuózan sötét bolsevik médiapolitika.

Tiltakozások? A Kádár-irodához, lapok szerkesztőségébe, a Magyar Rádióhoz, televízióhoz zsákszámra érkeztek a beadványok, tiltakozások. Hiábavalóan – semmi meg nem jelenhetett.

1964. május 7. A MAFILM dokumentum stúdiójának munkatársa, Jutasi Dezső forgatókönyvet küld Both Bélának, mely a Nemzeti lebontásának s az új építésének gondolatában íródott. Malonyay Dezső, bizonyára a felsőbbekkel egyeztetve, kéri: az ügy bizonytalansága okán ne forgassanak a jelzett május 27-e és június 6-a között. Ezekben a hetekben Malonyay Dezső makettet készített az öreg épületről, amely ma is a Bajor Gizi Múzeumban látható.

1964. május 15. Az utolsó igazgatósági ülés a régi épületben. Meghatározzák a zárás utáni nyári menetrendet és a Nagymező utcai épület nyitásának feladatait.

1964. június 28. LEAR KIRÁLY. DR. CENNER MIHÁLY, a Színháztörténeti Intézet munkatársa: *Amikor megtudtam, hogy az utolsó előadásra kerül sor 28-án, barátaimmal megbeszéltem, elmegyünk a Lear királyra, s amikor befejeződik, elénekeljük a Himnuszt. Felhívtam a színház művészeti titkárát [Czapkó Endre, aki „Fekete Gyula” néven besúgóként is működött, így minden megbeszélésen jelen volt]: „Valóban az utolsó előadás lesz az épületben?” – kérdeztem – „Honnan veszi ezt? Az évadban igen” – kiabálta ingerülten, és lecsapta a kagylót, így én nem voltam ott azon az estén.*

TANÚ a FÜGGÖNY MÖGÖTT. ZALÁN MAGDA, a rádió munkatársaként a kullisszák mögött, Zsolt István ügyelő mellett élte meg a ravatali hangulatot: *Nem hinném, hogy Zsolt István [azonos a nemzetközi labdarugó bíróval] könnyen meghatódó fajta lenne, de azon az estén idéetlenül topogott és harákol az utoljára villogó lámpácskájú pult körül. Szívszorító volt a légkör. Közvetlen közletről láttam összecsapódni utoljára a hatalmas, súlyos bársonyfűggönyt, a két könnyező díszletmunkással, akik mint valami óriás menyasszony sleppjét fogták a csücskét, hogy saját súlya tehetetlenül fel ne csapja. Láttam tőlem pár lépésnyire a dráma szereplőit a stratfordiaktól eltanult tapsrendben utoljára meghajolni a távozni nem akaró közönség előtt: középen Básti-Lear mellére tett kézzel, balfelől Kálmán György csörgősípkásan, meghajlás helyett magába roskadtan. Ő volt később az egyetlen, amikor odalenn végre szétszéledtek a nézők, a színpadon felgyúltak a lámpák, s a filctalpakon surranó díszletezők utoljára szedték szét a Swoboda építőkockáit, aki nem törölgette a szemét. „Megint gazdagabbak lettünk egy oszloppal” – mondta nyegle hangon. – A Rákóczi út belvárosi végében földbe süllyesztett oszlopconkra célt, amely az azon a telken állt első Nemzeti Színház bontásából mementónak megmaradt. A valóság nyeglébbnek bizonyult Kálmánnál is: a második lebontott Nemzeti emléket még egy belőle megóvott oszlop sem őrzi.” [Részletek nem készülő önéletrajzomból.] Pontosítsuk Zalán Magda 1974-ben írott emléket. A svindlivel megszerzett Rákóczi út-Múzeum körút sarki telekre húzott épület okán az oszlopot áthelyezték, a Blaha Lujza téren pedig egy síró nevető kő emlékművet állítottak, de a közeli térrendezés nyomán füstös koszlottságban rendületlenül hirdeti a múltat.*

1964 őszen fáradhatatlanul belezték ki az épületet; a férfi színészek java folyamatosan ivott; leveleztek a hivatalosok; szervezték az új Nemzeti pályázatát. Dr. Kiss Ákos a művelődési minisztérium műemléki osztályának munkatársa memorandumot szerkesztett az öreg épület megmentése érdekében. Különféle

forumokon beadványával írta, hangoztatta SOS-igazát, egy sajátos humánus fordulattal elnémították – Rómába küldték tanulmányútra. Kevéssel a Nemzetibe való kinevezésemet követően dr. Kiss Ákos találkozót kért, mert évtizedek múltán is nyugtalan: eldőzerolták a titkosított Rontást is. Írásba is foglalta a történeteket, s kedves szavakkal megismerni ajánlotta. Láda mélyén aludt az irat; a végleltáram idején nyilvánosság elé kívánkozik.

Folytatva a Rontás krónikáját:

1965. január 2. Körbekerítették a Nemzeti épületét.

1965. január 4. A Művelődésügyi Minisztériumban megbeszélés a bontás és az értékek szállításának meggyorsításáról.

1965. január 15. Elkezdték a bontást. A Fővárosi 2. sz. Építőipari Vállalat Munkácsi Pál vezette brigádja indította a munkát, melyben részt vett a honvédség és a polgári védelem százada is. Először Lendvay Márton szobrát távolították el, a Kiscelli Múzeumba szállították. A földszinti zsöllyéket a szegedi Nemzeti Színházba expedálták, a páholy bársonyos berendezését a Filmgyár kapta, a nagycsillárt a nagykorósi Arany János Művelődés Házba utalták, az aranyozott keretű tükör a ráckevei Savoyai kastélyt illette. Díszek, szobrok kisebb gyűjteményét Gobbi Hilda szentgyörgypusztai házába fuvarozta, más becses értékek a Színházi Intézet őrzésére bízottak. A királyi páholy a bontási jegyzék 198-as tétele, az Intézet padlásán nyugodott, de a 90-es évekre eltűnt. S mi minden még...?! Mint dr. Cenner Mihály azidőtt mondta: még a jegyzéknek is nyoma veszett. Nem tudni, a Múzeum mely tárgyakkal gyarapodott, így a hiány mértékét se lehet tisztázni.

AGÁRDY GÁBOR: Nagy kereskedelmi mentési mozgalom szerveződött, melyben a kiskatonák némi pénz ellenében különösen segítőkésznek mutatkoztak. Főként este és az éjszakába hajlóan bonyolódott a kereskedelem, főként a kevésbé látható Corvin, a Népszabadság ház oldalában. Művészek, színházi dolgozók taxival, gyalog mentek, s rendelésre vagy maguk gyűjtötték az emlékeket; egyenként tűntek el tükrök, korlát és oszlopdarabok, szoborcsonkok, fej és kéz. Én a királyi páholy oszlopának egy darabját szereztem meg.

1965. március 8. A bontás első napja. Az első csákányvágás az épület timpanonjába hasított; az építészet, az emberi kultúra sokezer éves jelképét darabolta. Az emberi erő gyöngének mutatkozott; a mérnöki testület hosszú mérlegelés után a robbantásra szavazott, melynek vezetője Papp I. Vilmos mérnök-ezredes, a polgári védelem parancsnoka.

1965. március 15. Az első robbantás: a pincét és a tartófüdémeket ostromolta. Kossuth Lajos azt üzenté: Talpra magyar!

ŐZE LAJOS: Háromnegyed tizenegy volt, az EMKE-nél álltam. Hatalmas tömeg állt néma csöndben. Csak a rendőrök hangoskodtak: menjünk arrébb! Senki se mozdult. A díszletraktárral kezdtek, hatalmas döndülés, majd porfelhő következett és a tömeg rendíthetetlen mozdulatlanságban, némán állt tovább is. Ha ordítás lett volna, talán oldja a feszültséget. De az a csönd, az elviselhetetlenségig fokozódott bennem és másban

is. Bihari Jóska bácsival találkoztam. „Megátkoz titeket az én székyel Istenem!” – mondta, s rettentő fájdalommal megindult felfelé, a Duna irányába.

SINKOVITS IMRE: Nem volt eróm elmenni és nézni a pusztulást. Nem szeretek akasztásra járni.

SZÖRÉNYI ÉVA: Amikor a színház lebontásának híre elért hozzám, sírtam és nem hittem el. Férjem, Örményi István a Nemzeti műszaki ügyeinek koronatanújaként részese volt a műszaki egyetemisták forradalmi készülődésének. 1956. október 22-én a jelen volt a 16 pont megszületésénél is, mert Reischl Antal építész professzorhoz ment be a Műegyetemre, hogy hosszabb szakmai megbeszélést folytassanak a Nemzeti épületének megújításáról. Reischl Antallal együtt azon a véleményen volt, hogy az épület minden műszaki gondja ellenére korszerűsíthető, ennek részleteiről tárgyaltak azon a nevezetes történelmi napon is. Férjem állította, a nemzeti érzés elleni hadművelet volt az épület felrobbantása.

Egy amerikai magyar ajándékaként egy páholy darabját őrzöm a régi épületből. És azt a sok emléket, ami az én életemet is jelentette. Amikor néhány hetes főiskolai tanulmány után Ódry Árpád hívására először mentem be a Színházba, Ódry a kiskapunál várt. Felvitt a félemeletre és így szólt: „Úgy éljen és dolgozzon, hogy szentélyben érezze magát.” Gyakran álmodom az épülettel, legtöbbször Ódryval. Megjelenik előttem, rám néz világoskék szemével, és biztatást és erőt ad munkához és az élethez (1996).

BESSENYEI FERENC: A 3-as öltöző a bejárathoz a legközelebb volt, s ez volt a színház szellemi központja. Ott öltözött a Nemzeti szellemi energiája: Maklár Zoltán, Rajz János, Suka Sándor, Balázs Samu, Kállai Feri... Nagy traccspartik zajlottak ott. Én az 5-ösben, egyszemélyesen öltöztem, de mindig a 3-asban találtam magam. Mások is. Nem titkolóztunk, ott mindenről és hangosan beszéltünk, nem volt mit beszélni. Maga az épület sugallta: lábujjhegyen járó szellemben léteztünk és dolgoztunk. Az emberi szellem méltóságát sugározta az épület. És Gellért Endre is ennek az igézetében és emelkedettségében dolgozott velünk. Katedrálisnak láttam az épületet. Mert tekintélyt sugárzott, akár a Magyar Tudományos Akadémia, ami ezeréves múltunk erejét is kifejezi, s erőt ad önbecsülésünk megtartásában.

ŐZE LAJOS: Nagyszerű épület volt. Mesevilágot teremtett. A Rákóczi útról a néző belépett az előcsarnokba és kiváló színészek szobrával találta szembe magát. Továbbhaladt a nézőtérre, s bejutott egy általunk agyontiport, agyonvert arany-piros bársony mesevilágba. S máris elfelejtette, hogy a Rákóczi útról érkezett; látott sűgolyukat, előfüggönyt, rivaaldát – valahány a színpad világát hirdette. S aztán megszólalt a gong, és elkezdődött az előadás. A néző pedig egy varázslat részese lehetett. Most nincs előfüggöny, elment a gong, s ezt mondjuk színházi forradalomnak. A színház megszűnt látvány lenni, elpusztították a színház varázslatát, mesevilágát.

KÁLLAI FERENC: Utolsó emlékem az épületből? Ősszel még próbáltunk ott, s ma is magam előtt látom a csupasz, lekopasztott falakat. A belakott családiasság helyett rideg falanszter világ – így búcsúzott tőlünk az épület.

S hogy mi hogy búcsúztunk?

Sok alkohol kellett, hogy átigyuk magunkat a Nagymező utcába. Nem kíméltük magunkat abban, hogy ráigyunk arra, amit érzünk. Alig-alig voltunk józanok. Lelkünk,

*életünk egy darabját veszítettük el – a Templomot. Hozzáálmodtuk az életünket, fiatal-
ságunkat.*

1965. május 4. A tereprendezés átadásának napja. Mint a tévéhíradó tudósított: „Ma reggel teljesen tisztán átadták a területet a földalatti építőinek, ezen kívül a körúti forgalomnak. Mától kezdve az autók ismét parkolhatnak a Corvin Áruház előtt és a járművek kis ívben kanyarodhatnak a Blaha Lujza téren.”

Ennyi. Az épület helyén a kormos-koszos, komor-vigyoros arcot mutató kőemlék hirdeti: „*Itt állt az 1875- / ben megnyitott / Népszínház / Amely / 1908-tól 1964-ig / A Nemzeti Színház / Hajléka volt. / Itt működtek / A Korszak / Legjelentősebb / Művészei közül / Hevesi Sándor / Blaha Lujza / Ujházi Ede / Jászai Mari / Márkus Emília / Pethes Imre / Ódry Árpád / Bajor Gizi / Színművészetünk / büszkeségei. / A kettős színház / emlékére állította / Budapesti Főváros Tanácsa / 1973*”

Történeti-változatok. 1965. Nemzeti Színház (Gondolat). „1964. június 28-án a Lear király előadásával búcsúzott az együttes az épülettől. Egyidejűleg gondoskodás történt az új épület építési pályázatának kiírásáról, s ezzel megszületett a remény, hogy hosszú évtizedek után néhány év múlva saját épületbe, egy szép és korszerű Nemzeti Színházba költözhetik majd az együttes” (Székely György).

1969. Színházi Kislexikon: „1964-ben elrendelték a Népszínház épületének elbontását, s a Nemzeti ideiglenesen a Petőfi Színház Nagymező u. 22. sz. alatti helyiségbe költözött. Innen 1968-ban az időközben teljesen átépített Magyar Színház épületébe került, s itt játszik mindaddig, míg végleges otthona a Dózsa György úton el nem készül.”

A Nemzeti Színház 1945–1978. „A Nemzeti Színház 1964. június 28-án tartotta utolsó előadását a Blaha Lujza téri épületben, s költözött át a Nagymező utcába. Ugyanettől az évtől kezdve Both Béla (közvetlenül előtte a Madách Színház igazgatója) vette át a színház vezetését... (Székely György).

1987. A Nemzeti Színház 150 éve. „Hiába hozott olyan határozatot 10137/1964 sz. alatt március 27-én a Gazdasági Bizottság, hogy a Nemzeti Színház új otthonát 1965–1970 között fel kell építeni, s írtak ki tervpályázatot hazai vállalkozók számára augusztus 15-ei határidővel, a színházban működők számára a veszteség, az otthontalanság érzése vált kínzóbbá, erősebbé. 1964. február 15-én vált véglegessé a döntés a színházépület lebontásáról...” (Székely György).

Valótlan állítások – pontosítsuk a merénylet tényeit!

1. Merő hazugság, miszerint 70 millió forintos felújítással is a 19–20. század fordulójának technikai színvonalát érné el az épület. Ez esetben Németh Antal igazgatásának idején a jelentős korszerűsítés is a Népszínház építésének korába (1875) révélt volna?

2. A párizsi Comédie Française mai épületét 1799-ben nyitották meg. Azóta mélyvasút épült alatta, hatalmas gépjármű forgalom; mely az Opera sugárútról

a színház előtt kanyarul a Louvre árkádja alá. Sokszor újtották meg a Molière Házát, de az épület 1964-ben éppúgy változatlanul állt, mint ma, 2025-ben.

3. Milliós nagyságrendű korszerűsítés folyamatában Aczél György titokban már a rombolást szervezte (1961-től). Erre paragrafus áll: szándékos, hűtlen kezelés.

4. Melyben hivatalnokainak diktálta a menetrendet, az építész szakmával nem tárgyalt érdemben addig, mígnem a politikai döntés véglegesítette a pusztítást (1963. XI. 6.).

5. A mélyvasút útvonalán egyetlen épület sem sérült meg, így a Deák téri rendőrséget sem kellett felrobbantani.

6. A metró szakemberei tucatnyi javaslatlaltal szolgáltak az épület életben tartására, legfeljebb két-három éves bezárást ajánlottak, de a felújítás, minden változatát elutasítottak. Mert, mint említettük, az értekezleteken a miniszteriális képviselőknek vétőjoguk volt: mindannyiszor a lebontáshoz ragaszkodtak.

7. Kiss Ákos, a minisztérium műemléki ügyek felelőse az épület életben marasztását tárgyaló beadványaira, érveire a megbeszéléseken nem is válaszoltak. S amikor megelégtették ellenkezését, Rómába küldték tanulmányútra. Szokatlan humanizmus az elnémításban.

8. Miközben a Kádár-iroda, a rádió, a szerkesztőségek zsákszámra kapták a tiltakozó leveleket, egyet sem lehetett közölni, s nem is válaszoltak.

9. A belügyi levéltárban (ÁBTL) egyetlen jelentés, dokumentum nem található a Nemzeti épületének megsemmisítéséről s a színházaiak és a közvélemény hangulatáról. A tény igazolás a Kádár-rendszer bűnös voltára és rossz lelkiismeretére.

10. Vajon Major Tamás és Gobbi Hilda tettetársak a pusztításban? Szinte bizonyosan. 1945-től a kommunista párt ikonikus propagandapárosa. Mindketten párt- és társadalmi tekintéllyel nyilatkoztak a színi, művészeti és társadalmi-politikai kérdésekről is. Némaságuk beszédes, vallomás erejű. Feltűnő: Major Tamásról szóló könyvekben (Antal Gábor, Koltai Tamás, Kocsis L. Mihály), továbbá Illés Jenő (*Lobogó*, 1979) és Sas György sorozatában (*Film Színház Muzsika*, 1980), mellette tévé és rádió anyagokban, százakra menő újságinterjúkban Major egyszer sem említi a bontás és a robbantás ügyét. Akárcsak Gobbi Hilda *Közben...* című emlékiratában egy képet közöl a robbantott épületről, de szava sincs az eseményekről. Megjegyzendő: semmi meghatódás, miszerint 100 000 forintos takarékkönyvet adott át az új épület felépítésére. Az összegnél jóval magasabb értékű becses tárgyat fuvarozott ő a dunakanyari házába. Gyakran mondta Gobbi: „Anarchista”-természet. Már kiűzve a Nemzetiből (1959); gondolhatta, Aczélnek mondhatta is: utánam a kő-özön.

Feltűnő Major Tamás és Gobbi Hilda némasága. Felelősök, igen, mert büntetlenül tudták volna ellenezni a Kádár-korszak legnagyobb kulturális-művészeti botrányát. De lapított a szövetség Kazimir Károlyostul, néma maradt a színházi rendező és igazgatói kar és a teljes magyar színházi élet. A némaság

kor tana: 56-os rossz lelkiismeretben fogant jelenkori státuszörzés a cinizmus szenvedélybetegségében.

Dokumentumfilm: Hétre ma várom... címmel Fazekas Lajos és Benedek István Gábor filmet forgatott a Nemzeti lebontásáról (1981). Kezdő pillanatok: a levegőbe röpdülő falakat, a semmit, porfelhőző képeket Oláh Gábor *Kíváncsiság* című filmjéből másolták. Méltó filmes dokumentációt nem forgathatott a költözöködés menetéről, a becses értékek sorsát megőrizendő. Igen, mi, a nagyérdemű legfeljebb a palánk résein kíváncsiskodtunk, s a kádári hatalom titkos vegykonyhájából legfeljebb arról értesítettek, hova irányították a csillár, a széksorok, a királyi páholy darabjait.

Cseles dramaturgia: a robbantással indít a film; csak semmit az előkészületekről! Három illetékes körében Gobbi a kérdezőbiztos, aki akkor (1965) hat éve nem tagja a Nemzetinek.

Mily okból illetéktelenek a kilakoltatott a Nemzeti művészei? Gobbi, az érdekvédelem harcosa egyetlen volt kollégája véleményére sem kíváncsi.

Árulkodó, Gobbi első mondatát így kezdte: „Nem lenne tiszta a lelkiismeretünk...” – közös többese hiteltelen, mert a levelekben tiltakozó néma panaszosok, a munkahelyen háborgók ezreinek lelkiismerete tiszta. Ám Gobbi, az ország Szabó nénije egyes szám első személyben hiteltelenül faggatózik. És hogy mi neki a Nemzeti? Tagságára mégse hivatkozhat; és pipiskedve kerüli, nehogy nacionalista gyanús legyen; emberi-nemzeti dimenzióban nincs igényes mondanója. Így hát lefetyelésre vált: neki olyan, mint Krúdy világa, mondja, előtte találkoznak a szerelmesek: „Hétre ma várom a Nemzetinél...” A színház szellemi-lelki hivatásáról nincs mondanivalója. Aztán a robbantás utáni képe: szerény-buzgó szerepet stilizál: „odalopakodtam”, „kiszedtem” egy pártát, mely a jegyszédők haját díszítette. Ennyi? Dehogyan: „néhányszor odalopakodtam” – és a továbbiról hallgat: kocsijával és baráti segítséggel több fordulóban fuvarozta haza a porban és a romokban éppen maradt vagy sérült értékeket.

Kérdeztem egykor a Nemzeti művészeit Gobbi és Major érintettségéről. Egyetértően feltételezték: Aczél beavatta kettejüket a sötét tervbe. A maga biztosítására kérve: akcióját némaságukkal fedezzék. Így történt vala. Major nemegyszer a színháziak körében változatos jelzőkkel piszkolta, alkalmatlannak mondta az épületet. Leváltásában még a káröröm is munkálhatott; velem az épületet is elvesztitek! Major kirúgta Gobbit, akinek az épület már érdektelen volt, két konyak után lelkesen helyeselt Aczél elvtársnak. Rossz lelkiismeretük pedig holtig befagyasztotta torkukat és a tollukat. Boulez, a modern zene pápájának elhíresült programja: „Robbantsuk fel az operaházakat!” Aczél-Gobbi-Major magyar változata: robbantsuk fel a Nemzeti Színházat! Előbbi bukott gondolat, utóbbi internacionalista siker. Major Tamás lélekmélyi gyűlölete: szabaduljon ifjúkori kudarcainak emlékétől! Major majorizált és helyeselte a pusztító tervet.

Az idézett filmben ki más, mint Major Tamás még a színi megszólaló. Kabátban, baszk sapkában, mögötte a távoli üres telek; egy mondata hallik az épülettörténeti

folyamban: vele egy öreg színész, „idős kolléga” közölte: nem ez az eredeti épület, azt már lebontották. Hihető volna? Elbeszéltük már a *Hitel*ben: Majorné Papp Mariska tébolyosan a Nemzeti és a színi élet híveként élte mindennapjait. S hogy gyermekként is sokszor hallhatott az anyjától a régi Nemzeti múltjáról, színészeiről, előadásairól, ez bizonyos. Major Tamás állítása képtelen és hiteltelen. Még ebben az apró tényben se képes igazat mondani; csakhogy anyja emlékét következetesen kiiktassa a maga legendáriumból, inkább „átfösti” a valót. Ilyenképpen 1927-es akadémista koráig nem értesült arról, hogy nem az eredeti Nemzeti épülete, melyben statisztált, és 1930-tól tagjaként játszott, ami- ben csak parancsolta Hevesi, Márkus, Németh és enmaga is akár. Kérdés, nem mondott-e többet Major a jelzett mondatnál? Mondhatott; s bizonyos: oly rossz- szat s gonosz rafinériával, hogy kivágták az új épület óhaját sugalmazó filmből. Éles és ördögi gondolatnak persze ennyi is elég, mellyel sugallatosan igazolta: semmi különös nem történt; és ezt fanyar cinizmussal sugallta: időnként szokás nálunk a Nemzeti épületét lebontani. Máshonnan tudjuk: azidőt (1981) ő már az épület mellett egykori társulatának a címét és hivatását is megvonta volna. Váteszi gondolat, noha 1981-ben még egyetlen érvelésnek tűnt, amely majd az új évezred szeptember 1-jén beteljesült. Sajátos történelmi pillanat: másfél évig a nemzetnek nem volt Nemzeti Színháza. Kibírta, s még súlyosabbat is. '81-ben Aczél elvtárs '82-es visszatérését szervezte. Az internacionalista világ erjedőben; a magyarok és a csehek után, a lengyelek szabadságóhajtása kérlelhetetlen; Moszkvában a szklerózis vírusa virul; alant a dollár-koldus gazdaság. Valami ügy-ürüggyel ütni muszáj a rossz lapjárás; össznépi mozgalmat hát! 1983. szeptember 21-én a Tragédia bemutatójának estéjén, gróf Széchenyi István, Sinkovits Imre és Szép Ernő születésnapján újra hirdették a Nemzeti fel- építését.

Haza a magosban? Igen; de az épület ügyét-ürüggyét, mint utolsó menedékét, ha a politika eszeli, s nem a szellem munkálja, a bukás jelei távlatosan bizonyo- sak. Szabó Lőrinc verse mindenkori törvénné emelhető:

„Nemzet Színháza, lelke, hallgatózz föl,
a magasba, s le, a gyökerekig,
s mondd ki hangosan, vetítsd, s dobogd szét,
amit a nép akar s álmodik;
az időben élsz: élj, amíg a nemzet,
s mutasd, mik voltunk, vagyunk s mik leszünk,
az örök népet, melynek áramában
mi csak mint egy hullám lüktetünk.”

(Az örök Magyarországhoz)

JEGYZETEK

Nem feledhető Kávási Klára emléke, aki a Nemzeti könyvtárosaként évtizedeken át kutatta a színház történetét (†2023). Dr. Bán Sándor Meruk Vilmosnak és Aczél Györgynek címzett irata az ő jóvoltából került birtokomba. Felhasználtam a magam kutatásait: *Nemzeti a magasban* (Codex Print K., 1996), továbbá írásomba illesztettem a Nemzeti s művészeivel folytatott beszélgetések adatait, gondolatait. Idéztem Zsolt Magda: *Részletek nem készülő önéletrajzomból* (Argumentum K., 1996) című könyvéből. Szabó Lőrinc versrészletét *A Nemzeti Segély Centennáris Albumából* való (Pallas K., 1938). Köszönöm örök párom, A. Szabó Magda sokirányú segítségét.

Melléklet

Feljegyzés

Meruk elvtárs részére

Az új Nemzeti Színház létesítésével kapcsolatos, az Építésügyi Minisztérium által készített tervezetet és Aczél elvtárshoz írt feljegyzésem egy példányát – tájékoztatásul – mellékelten megküldöm.

Budapest, 1961. június 25.

(Dr. Bán Sándor)

Előterjesztés

az új Nemzeti Színház megépítése tárgyában.

I.

A Nemzeti Színház első hajléka közadakozásból épült. Lebontása nagy hullámokat vert fel annak idején közvéleményünkben, mely azóta is mindig napirenden igyekezett tartani az ügyet.

A Nemzeti Színházunk 1908. óta játszik jelenlegi helyén az 1875-ben épült épületben. A kezdetben korszerűnek mondható épület – nyolcvanöt éves fennállása után – nem elégíti ki azokat a követelményeket, amelyeket a színjátszásnak néptömegeink részére biztosítani kívánt színvonal megkövetel.

A színház épülete elavult alaprajzi kialakítása, a helyiségek zsúfoltsága nem teszi lehetővé a korszerű, az egészséges és biztonságos színjátszás munkakörülményeit.

A nézőtér akusztikája rossz; a nézőtér igen sok pontján a színpadon folyó előadást nem lehet hallani. Ezen körülmény a színészekről állandó megerőltetést kíván, egyben lehetetlenné teszi a helyes játéktípus kialakítását és szinte megköveteli a fülsértő régi deklamálást. A színpad mélysége, magassága, valamint a forgószínpad átmérője kevés, nincs megfelelő hátsó- és oldalszínpad. A több mint 50 éve működő süllyesztőberendezés elhasználódott, elrendezése a mai követelményeknek nem felel meg.

A színészek öltözői kisméretűek, zsúfoltak és a helyhiány miatt itt tárolt ruhák az öltözők levegőjét rontják. A színészek részére nincs megfelelő büfé, társalgó, dohányzó,

de a műszaki dolgozók öltözői is zsúfoltak, nincs tisztálkodásra elegendő helyiség és nincs étkezésre szolgáló hely.

Az épület elektromos berendezései elavultak, tűzveszélyesek, a világítási berendezések hatásfoka a korszerű berendezések 50%-a. Ugyancsak elhasználódott az épület víz-, fűtés- és csatornázási csőrendszere, míg a szellőző berendezéseknek csak egyes részei maradtak meg, de azok sem használhatók.

Az 1134 főre tervezett nézőternek a régi elvek szerinti négy emeletre történt megépítése korszerűtlen. A közönségi kiszolgálóhelyiségek szűkösek, nincs megfelelő dohányzó, a mellékhelyiségek száma kevés, szellőzésük a hatósági előírásoknak nem felel meg.

Összegezve a fentieket: az épület adottságainál fogva minden szempontból kifogásolható, egyes szerkezetei az életveszélyességi fokig elavultak. Átépítéssel a jelenlegi helyzeten javítani nehéz, mert a fővárosnak ezen a legforgalmasabb útkereszteződésén terjeszkedésre lehetőség nincs. A felújítás költségei becslés alapján 60-70 millió Ft-ot tennének ki, mely ráfordítás nem állna arányban a várható eredményekkel.

II.

Az előzőekben előadott indokok alapján az alábbiakban felsorolt alapvető szempontok elfogadását javasoljuk:

1. Emeljünk a Nemzeti Színháznak új épületet.

Az új Nemzeti Színház tartalmazzon a korszerűség elve alapján stúdiószínházat is. Ennek gazdaságosságát indokolja, hogy a nagy színpadot kiszolgáló üzemi helyiségek jelentős része a kis színpadot is ki tudja szolgálni.

2. Az új Nemzeti Színház nagy nézőterének férőhelyszáma vizuális és akusztikai szempontokból max. 1200 fő, a stúdiószínpad nézőterének férőhelyszáma max. 350 fő legyen.
3. A színpadnyílás mérete 12,00 m – 16,00 méterig változtatható legyen. A főszínpadhoz a zenekari árok padozatának mozgatásával egy előszínpad legyen kapcsolható tagolhatóan, mely térszínpadszerűen benyúlik a nézőterbe.
4. A gazdaságosság figyelembevételével javasoljuk, hogy a díszletkészítő műhelyek, valamint a közönségszervezés helyiségei az új színház épületétől függetlenül épüljenek meg, hogy egyéb színházak igényei is e téren kielégíthetők legyenek.

Az előbbiekben előadott alapszempontok figyelembevételével stúdiószínpaddal bővített új Nemzeti Színház várható költségkihatásai az alábbiak:

Színházépület beépített stúdiószínpaddal

a) színházépület 125.000 m³ á 1.500 Ft = 187.500.000 Ft

b) stúdiószínpad 20.000 m³ á 1.450 Ft = 29.000.000 Ft

Külső műhelyek és raktárak

technológiai gépfelszerelés

nélkül 13.000 m³ á 500 Ft = 6.500.000 Ft

Közönségszervezés

helyiségei 1000 m³ á 700 Ft = 700.000 Ft

A + B + C összesen: 223.700.000 Ft

Stúdiószínpad elmaradása esetén a költségek technológiai gépfelszerelés nélkül 194.700.000,- Ft hitel biztosítását igénylik.

Egy főre eső mutatószámok vizsgálatában:

stúdiószínpaddal készülő színház esetében

223.700.000,- Ft : 1.550 fő = 144.303 Ft/fő néző,

stúdiószínpad nélküli színház esetében

194.700.000,- Ft : 1.200 fő = 162.250 Ft/fő néző,

mely mutatók a stúdiószínpaddal bővített színház gazdaságosságát emelik ki és támasztják alá.

A hozzávetőleges alapterület a színház épületére vonatkoztatva az alábbi:

Színházépület beépített stúdiószínpaddal:

Színházépület 145.000 m³

átlagmagasság 17 m

beépített alapterület 8.540 m²

Színházépület beépített stúdiószínpad nélkül:

Színházépület 125.000 m³

Átlagmagasság 20 m

beépített alapter. 6.250 m²

Megvizsgálva a színházépület elhelyezésére vonatkozó lehetőségeket, a Fővárosi Tanács VB VIII. ügyosztályával egyeztetett javaslatunk a szanalási és közlekedési szempontok mérlegelése után az alábbi:

A színház elhelyezésére legalkalmasabb területnek az Engels tér látszik, miután e tér a főváros egész területének megfelelően centrálisan és jól megközelíthetően fekszik, a legfontosabb útvonalak találkozási pontján.

A gazdasági kérdések szem előtt tartása miatt a jelenlegi autóbusz pályaudvart a színház elhelyezése nem érintené. E pályaudvarnak jelenlegi rendeltetését, mint központi autóbusz pályaudvart megváltoztatni javasoljuk olyképpen, hogy ez jövőben csak a városnéző autóbuszok indulási helye legyen, illetve vendéglátóipari célokat szolgáljon ki. Előnyös lenne a Marokkó-udvar tömbjének felhasználása oly módon, hogy a színház bejárata a Népköztársaság útjával szemben nyerne elhelyezést, míg a színpad feletti toronyszerű épület a Somogyi Béla út tengelyébe kerülne, s így kellő lezárást biztosítana ezen úttal szemben.

III.

A Gazdasági Bizottság az új Nemzeti Színház megépítésével kapcsolatban az alábbi határozatot hozza:

1. Az új Nemzeti Színház stúdiószínpaddal kiegészített színházépület, díszletkészítő műhelyek és közönségszervező helyiségekkel a harmadik ötéves terv során megvalósítandó.

A műhelyek, valamint a közönségszervező helyiségei a színházépülettől függetlenül építendőek meg.

2. Az épületkomplexum létrehozására előirányzott 223.700.000 Ft hitelkeret a tervezési költséghitelekén kívül az 1.) alattiakban említett időszakban biztosítandó.
3. Az előkészítés és a tervpályázat megtartása a második ötéves terv második, illetve harmadik, míg a tervezés a második ötéves terv negyedik, illetve ötödik évében hajtandó végre. E munkálatok költséghitelkereteit a Népművelésügyi Minisztérium tárcájának keretében kell biztosítani.
4. Az új Nemzeti Színház az Engels térre kerüljön, a Marokkó-udvar tömbjének helyére.

Budapest, 1961. május 31.

Feljegyzés

Aczél Elvtárs részére

Aczél elvtársnak Trautmann elvtárssal történt megállapodása értelmében az Építésügyi Minisztérium a mellékelt tervezetet készítette el az új Nemzeti Színház felépítésével kapcsolatban. A tervezet szerint az új Nemzeti Színház maximálisan 1200 fő nagy nézőtéri befogadóképességgel és 350–500 fős stúdiószínpadi férőhellyel épülne meg a III. ötéves tervben. A színház beruházási költsége mintegy 223–235 millió Ft lenne, melyből kb. 6 millió Ft tervezési költség a II. ötéves terv utolsó éveire esne, melynek ez idő szerint terveinkben nincs fedezete. A javaslat szerint a színház az Engels téren épülne.

Véleményünk szerint az új színháznak a megépítése mind kultúrpolitikai, mind gazdasági szempontból nagyon indokolt. A gazdasági indokoltságára elég azzal utalni, hogy a mellékelt tervezet szerint a meglévő Nemzeti Színház rekonstrukciója mintegy 60–70 millió Ft-ba kerülne. Ha ezt az összeget a rekonstrukcióra áldoznánk is, akkor sem kapnánk korszerű, az ország első színpadához méltó színházat. Ezeket a körülményeket is figyelembe véve úgy vélem, hogy az új színház-létesítés elsősorban kultúrpolitikai és politikai megfontolást igényel. Ennél fogva az új színház létesítésére vonatkozó javaslatot elvi állásfoglalás végett először a Politikai Bizottsághoz kellene benyújtani. Ezt követően foglalkozhatna csak – véleményem szerint – a kérdéssel a Gazdasági Bizottság.

Bármennyire is indokoltnak tartom önmagában az új Nemzeti Színház létesítését, fel kell hívjam Aczél elvtárs figyelmét arra, hogy a Politikai Bizottság a kérdés eldöntésekor – úgy vélem – mindenképpen mérlegelni fogja a létesítésére vonatkozó elképzelést gazdasági oldalról is. Ismeretesek azok a nagy horderejű problémák, amelyek a II. ötéves terv készítésének mostani szakaszában fennállnak. Ezek a problémák népgazdasági jelentőségükben olyan súlyúak, hogy – az ország legfelsőbb gazdasági vezetése részvételével – a terv készítésének lezárása előtt a Szovjetunióval történő újabb konzultációt igénylik. A konzultációra jóváhagyott tervanyagból – ha csak a mi területünket nézzük – komoly jelentőségű problémák maradtak ki, amelyek népgazdasági szinten nagy horderejűek és részben Gazdasági Bizottság részéről is elismert igények. Ilyen pl. a nagymérvű felsőkéder (technikus) szükséglet kiképzésének beruházási

feltételei. A II. ötéves terv időszakára ezen a téren a Tervhivatal minimálisan 400 millió Ft-ot tartana szükségesnek a jelenlegi terv keretein kívül. A népművelési területen is számos olyan problémánk van, amelyek – mint Aczél elvtárs előtt ismeretes – megoldásában nem tudunk lényegesen előre lépni. (Falusi kultúrotthonok, Vigadó, új filmgyár, népi demokratikus levéltár, színházi felújítások stb.) Ezeknek a problémáknak a megoldására csak a II. ötéves tervet követő időszakokban lesz lehetőség.

Fentiekre való tekintettel úgy vélem tehát, hogy a népgazdaság összproblémáinak az ismeretében fogja a Politikai Bizottság mérlegelni az új Nemzeti Színházzal kapcsolatos döntésének az időszerűségét.

Budapest, 1961. június 25.

(Dr. Bán Sándor)

Dr. Kiss Ákos feljegyzései a Magyar Nemzeti Színház lebontása történetéről

Klasszika-archeológus – műtörténészként 1963 júniusában a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályára kerültem, a műemlékvédelem ügyintézőjeként. Egyedülálló módon Magyarországon ez a létfontosságú terület két minisztérium, a művelődésügyi és az építésügyi között oszlott meg. Sajnálatos módon ma ismét ez a helyzet. Két évig működtem ebben a beosztásban; műemléki tevékenységemnek éppen a Magyar Nemzeti Színház léte-nemléte körüli történések vetettek véget.

Amikor a színház léte, veszélyeztetettsége tudomásomra jutott, a valóságban a Gazdasági Bizottság 1964. évi március 27. kelettel 10.137/1964. sz. határozatával már jóváhagyta a lebontás tervét (1. a 69.579/1964. sz. XI.13-án kelt ügyiratot). Erről csupán később értesülve, elsősorban ugyanez év III. 4-én kiküldtek a Főosztályról a Zichy Géza u. 10. sz. alatti épületben lévő műterembe, amely korábban László Fülöpé volt. Ekkor éppen Berczy színész özvegye élt, akit Gobbi Hildával szorosabb kapcsolat kötött egybe. Ezt azért említem, mert Gobbi H. is jelen volt a szemlén. Annak tárgya ugyanis az a színházi és cirkuszi gyűjtemény megsemmisítése és arról való véleményadás lett volna, amelyet Berczy életében összegyűjtött. A megbeszélés sajátos légkörben folyt le; Gobbi Hilda sajátos figyelmet szentelt személyemnek, kifejezetten ellenszenvvel teljesnek mondhatnám a kialakult légkört és a Nemzeti Színházzal kapcsolatos nézeteim kerültek elő érintően. Gobbi H. magatartása ellenséges – negatív értelemben színészkedő volt.

Ezt követően számomra már csak ez év VIII. 12-én került elő a M. Nemzeti Színház ügye. Ekkor már kifejezetten a lebontás tárgyában kellett összeüljek a Művelődésügyi Minisztérium építészet ügyekkel foglalkozó főelőadó-jával, Jaulusz Lajos, közelebről meg nem határozható felkészültségű kartárssal és másokkal. A Földalatti Vasúttal kapcsolatos indokok szerepeltek előtérben; mint a számos értekezlet ellentmondó adatai során kiderült, ez az érv abszolúte hazugságnak bizonyult; ezt ugyanis más párhuzamos indokok cáfolták majd meg.

VIII. 15-én a színház ügyében már az épületben tartottunk értekezletet. Hét múzeum 16 kiküldöttjével vonultam fel a Művelődésügyi Minisztérium részéről. A jegyzőkönyvet Jaulusz főelőadó vezette; szemmel láthatóan Ő volt megbízva igazában az ügy levezetésével. Érezhetően tisztában volt helyzete felelősségével, valósággal reszketett a félelemtől. Az épületben ez alkalommal szemlét tartottunk; ekkor tekinthettem meg a számos öltözőt az elmondhatatlan jelentőségű emlékekkel, emléktáblákkal, feliratokkal, koszorúkkal etc. Bekerülhettünk az udvari páholyba is; mindenki elképedt a több helyiséges kis, finom enteriőr neoreneszánsz részleteinek finomságai láttán. Ezek belsőépítészeti jelentőségüket tekintve az Operaház hasonló helyiségeit is felülmúlták – lévén évtizedekkel korábbiak. A Színház történeti Múzeum részéről dr. Cenner Mihály vett részt ebben a szakban; ő szervezte be Rassy Tibor színészt, a múzeum munkatársát; Rassy különösképpen aktívan és bátran harcolt még mindig a fennmaradás mellett, a részletek, tartozékok megmentése is elsősorban az ő ötletei nyomán történt.

Ezen a napon délben a Fehér Holló Társaság is éppen együtt volt a Fészek Klubban (Szendrő József 50. évét ünnepeltük). A mintegy öt óra hosszát tartó meleg együttlét során kértem Kisfaludi Strobl Zsigmondot egy, az ügyben való külön beszélgetésre. Tájékoztattam a lebontás körülményei hogyan állása felől; Ő valamelyest már értesülgetett, de egészen elképedt az általam elmondottak nyomán. Mindjárt bevontuk a beszélgetésbe a két Fenyőt is.

Mindezeket követően 17-én, hétfőn a Magyar Nemzeti Színház ügyében memorandumot állítottam egybe. Ugyanakkor a két Fenyő, Emil és fivére, Aladár, részére egy fejrészrel ellátott aláírásívet is szerkesztettem azzal a céllal, hogy arra a legilletékesebbektől, a magyar színházi kultúra részeseitől és közelállóktól tiltakozó aláírásokat gyűjtsenek. Az aláírások gyűjtését hatóságilag megtiltották, a Fenyő fivéreket súlyosan megfenyegették.

A memorandumom azon hét péntekén, VIII. 21-én került a Minisztérium Múzeumi Főosztálya vezetője, dr. Liptai Ervin elé (ma vezérőrnagyként a Hadtörténeti Intézet Parancsnoka). Ez alkalommal Liptai Ervin ezredes előtt Rassy Tibor is megjelentetett érveivel. Liptai teljességgel ellenezte állásfoglalásunkat.

VIII. 22-én ezek ellenére még mindig memorandumot készítettem Kisfaludi Strobl Zsigmond és mások részére több példányban a Nemzeti Színház ügyében.

VIII. 31-én a Pártközpont múzeumi, közgyűjteményi előadójával, Gombos Károllyal tartottam megbeszélést. Gombos, akit később jóindulatáról ismerhettem meg, a színház tekintetében semmilyen irányban sem nyilatkozott. Minden lehetséges érvet elővettem a színház megmentése mellett. Vele a megbeszélés fő tárgya egyébként a Pártközpont részére történő műtárgyak vásárlása volt; erre műértőként engem jelöltek ki. A megbeszélések nyomán Gombosnak a nálam készenlévő memorandum-összefoglalások egyik legkiadósabbjának egy példányát is átadtam.

XII. 11. Mivel időközben kettő hónapos olaszországi ösztöndíjat kaptam – feltevések szerint azért, hogy a M. Nemzeti Színház lerombolásának előrehaladó ügyében ne akadékoskodhassak – legközelebb ezen a decemberi napon jutottam az ügygel érintkezésbe. Jaulusz Lajos tájékoztattott a helyzetről. Újabb feljegyzést fogalmaztam minden elgondolható érv tömör összefoglalásával. A főosztályvezető-hívs, Lakatos László,

irodalomtörténész, rövidesen a Petőfi Irodalmi Múzeum Főigazgatója, a feladat jelentőségére tekintettel kétszer is átfogalmaztatta memorandumomat, a következőkben az az igen gondos elaborátum futott tovább.

Olasz utamat követően tudtam meg, hogy a bontási munkákat igen alaposan megszervezték; Kádár János titkárságára a tiltakozó, kérlelő, más megoldásokat kereső levelek tízezrei érkeztek, hírek szerint köbméternyi mennyiségben. Ezeket később mind megsemmisítették. Az amerikai magyarság Kádárhoz intézett levélben felkínálta, hogy üres csekket küldenek el, amelyet arra az összegre tölthetnek ki, amennyiben a nemzeti kultúra ezen emlékének a további fennmaradása kerül.

XII. 14-én hétfőn dr. Liptai Ervin főosztályvezető már a színház bontása ügyében tartott értekezletet. Ezen magából kikelve, közel réam ordítva reagált a lebontást ellenző érvelésekre, elsősorban érveim ellenében: „Őt nem érdeklik a műemléki esetleg idevonatkozóknak tűnő jogszabályok, az Orsz. Építési Szabályzat idevonható 168. §-a sem; az épület bizonyos Helmer és Fellner féle színházépítések tucattervei közötti, ismeretesen elkapkodva tákolt, a kor adta pótanyag és szerkezet megoldásokkal. A Kiss Ákos által oly buzgalommal védett építmény mindössze egy szecessziós szar! Kiss Ákos érvelése ekként súlyos károkat okozna a népgazdaságnak.”

Ezek ellenében könnyűszerrel fejthettem ki, hogy az 1872–1875 között emelt épület a koraeklektika nemes alkotása; mindig a Nagykörút felé eső, ezért inkább szem előtt lévő hátsó részével érvelnek; nemes timpanonos homlokzata ennél fogva esik kevésbé a közfigyelem elé. Amellett a keletkezési idejéhez képest egyharmad századdal későbbi szecesszió építészeti periódusa napjainkban még az eklektikánál is messze becsültebbé lett. És amellett (ezzel kezdettől érveltem) teljességgel elhibázott a műemlékvédelemnek a színház esetében mindössze műemlékjelleg minősítése; a jogszabályok többszörösen is világosan rendelkeznek olyanképpen, hogy a minősítések megállapításának egyik lényeges szempontja az építmény történeti vagy kulturális jelentősége; a Magyar Nemzeti Színház pedig a magyar színjátszásban való kiemelkedő szerepénél fogva feltétlenül egyik legkiemelkedőbb műemlékünk. A nyilván téves, diminuáló minősítés semmiképpen sem szolgálhat a kimagasló kultúremlékünk elpusztítása indokául.

Az értekezlet ezt követően már csupán a bontás technikai lebonyolításával foglalkozott. A nagyvolumenű munkálatok tekintettel a berendezésekre, a tartozékokra a múzeumi területet érintőek, megőrzési jegyzéket kellett összeállítani. A mindig diplomatikus Lakatos László javasolta Cenner Mihály bevonását ezekbe a színházi világban komoly jártasságot igénylő munkálatokba. A megőrzésre kiválasztott tartozékok jegyzékét elsősorban a múzeumi terület igényei szerint állították össze.

XII. 16-án az újabb értekezlet már a bontási munkák és a tartozékok minél nagyobb mennyiségű, szakszerű és kíméletesebb irányítása, a tárolás kérdéseiben került megtartásra; azon alulírott, Tasnádi Kubacska Andrásné, Seenger Ervin és Cenner Mihály etc. vettek részt. A munkák robbantással fejeződtek be; ennek kidolgozója és kivitelezője a Fővárosi Építésügyi Főosztály részéről Mueller Othmár főmérnök volt; ismert műemlékfelszámoló. Nem hagyhatom említés nélkül, hogy feladatát látható örömmel látta el, e sorok írójával távbeszélőn fenyegető, rendelkező, emelt hangon tárgyalt.

Rassy Tibor mindvégig a legnagyobb érző buzgalommal működött közre az immár mentési munkálatokban.

1965. I. 4-én a Művelődésügyi Minisztérium részéről Jaulusz elvtárs még egy értekezletet hívott össze a munkálatok sürgetése végett. Erre engem már nem hívtak meg!

A robbantásokról hallva a közvélemény szokatlan indulatos közérzetbe került; a belügy ettől tartva, esetleges helyi, helyszíni tüntetések gyökeres megelőzése végett jelentősebb számú karhatalmi alakulatot helyezett készenlétbe ugyanakkor diszkréten a Népszínház utca házainak udvaraiban.

Az épület timpanonján, védő, sűrű drótháló mögött egy szoborcsoport volt; Orfeusz és kísérete lanttal. Amikor ennek az elszállítására került volna sor, a lebontást végző tűzoltók értintésére a szobrok szétmállottak; kiderült, hogy ezeket valóban stukkóból öntötték, belsejükben vas ágazgatók tartották össze az alakokat. A lebontás részesei kárörömmel vették a hírt: Na, ilyenek a Kiss Ákos által oly értékesnek híresztelt alkotások.

A tűzoltók, akiket Cenner és Rassy szerveztek ide, különös buzgalommal iparkodtak menteni a menthetőket. Ellenben a M. Nemzeti Múzeum főigazgató-httse, dr. Mihalik Sándor vonakodott még ideiglenesen is helyet adni a terjedelmes tárgyak elszállításáig a múzeum terjedelmes udvarán.

A körülményekre, melyek között ez a mentés folyt, a legmegdöbbenőbb adat: a tűzoltók munkájukat a robbantások kürt jelére figyelemmel végezhatték. Azonban egy alkalommal ez a kürtjel elmaradt, és robbantottak. A könnyen több emberhalállal is végződhető eset nyomán Rassyék is úgy látták, hogy a mentés nem folytatható e körülmények között, amikor is a vandalizmus az emberölés lehetőségeit is vállalni meri.

A mentés anyagáról a Magyar Nemzet 1965. II. 16. sz-ban Gárdonyi Jenő írása ad részletesebb tájékoztatást. A Színháztörténeti Múzeumon kívül az Ódry Árpád és a Jászai Mari színeszotthonok is befogadtak a tárgyakból, de került csillár az Iparművészeti Múzeumba, valamint a Balatoni Múzeumba Keszthelyre. A ráckevei kastélyba, a Kisscellai Múzeumba is kerültek tárgyak; 500 széket a szegedi Nemzeti Színház, 600-at pedig Pest-megye kultúrházai fogadtak be.

Utoljára hagyva a legizgatóbb kérdéseket; kik voltak a lebontás mozgatói: színházi vonalról terjedt el a hír: a fő kezdeményező Major Tamás volt; ő azonban e tekintetben Gobbi Hildával értett egyet. Aczél Györgyöt nyerték meg az ügynek; ezután a Gazdasági Bizottság csak jóváhagyta a döntést 1964. III. 27. keletű határozatával.

Mivel az épületet röviddel előtte 120 milliós költséggel renoválták, elsősorban laposkupolás-manzárd-szerű tetőszerkezetét, a sajtó és szakilletékesek számára, valamint a felsőbb pártkörök felé többváltozatú indokot kellett kieszelni.

A Gazdasági Bizottság előtt még a Földalatti Vasút építésével felmerülhető problémák látszatürügye futott. Az említett állagberuházás tetemes keretei, valamint annak közel előbb története ezt ugyanúgy megcáfolják, akár a többi ürügyváltozatot. Amellett a F. Vasútépítő Vállalat azt a közlést tette kérdésünkre, hogy ők egyáltalán nem szorgalmazták a bontást. De a műszaki szakemberek vizsgálata sem látta indokoltnak a lebontást az állag állapotára tekintettel.

Valótlannak jellemeztem azt a tényerés előnyt is, amely ilyenképpen a Blaha Lujza téren adódnék. Ellenben hangsúllyal mutattam rá arra, hogy a helyén tátongó úr

a főváros egyik legelőnytelenebb városképi látványát jelentené, tekintettel a tér egyenetlen, diszharmonikus beépítettségére, amellet a Népszínház utca előnytelen megjelenésű betorkolását hangsúllyal tárná fel.

Amennyiben pedig a Nemzeti Színház épülete már nem felelne meg a céloknak – a Major-Gobbi-féle érvek állítólag ezeket hangsúlyozták –, úgy az igen előnyösen lenne használható Színház-történeti Múzeum céljaira. Belsőit a legmegfelelőbbben mutathatnák be a magyar színháztörténet múltját.

Több ízben, nyomatékosan utaltam arra a tényre még, hogy amikor e század elején a régi Nemzeti Színházat a Grassalkovich-teleken lebontották, az is elemi ellenérzéseket váltott ki a magyarság egészéből; és akkor írta le Herczeg Ferenc a váteszi mondatot, figyelmeztetőnek:

Vigyázzatok! Legyetek éberebbek a jövőben: mert ahol ilyen iszonyatos valami megtörtént, megtörténhetett, ott a jövőben még további rettenetesebbek történhetnek meg.

Jómagam az utolsó fontosabb értekezletet az akkor már halálra ítélt színház színpadán tartottam. Késsel megkapartam a színpadnyílás hatalmas fehér-arany színezésű keretelését, Fellner-Helmer stukkónak vélt tákolmányát, amely azonban nemes körtefa faragványának bizonyult fehérre lakkozva.

Azzal oszlottunk szét:

viszontlátásra tíz esztendő múlva az Operaház bontásánál.

Budapesten, 1991. április 6-án.

Dr. Kiss Ákos
a művészettörténész
kandidátus

UI.: A. Németh Lászlót ismertem; igen meleg levelét is bírom. Ezért hozzá is fordultam az ügyben: Részéről soha semmi választ, reagálást sem kaptunk.

B. Az ügyben végsősoron Aczél György és Kádár János dönt.

C. Valótlanság, nem igaz, hogy a METRO építéssel előállt veszélyeztetettség miatt döntöttek ilyenképpen.

Ugyancsak nem igaz, hogy az épület állaga volt csupán nagy költségekkel fenntartható (nemrégiben a 12.000.000-os felső helyreállítás, tetőzet).

Az sem igaz, hogy a technológiai berendezés, a műszaki körülmények öregedtek el.

És végül, Major Tamás bizonyos, Gobbi Hilda által feltehető szerepe mellett felmerült még harmadik, Tolnay Klári közreműködése is!

A tragikus ügyben a lehetséges források közül említve:

A Közlekedési Igazgatóság

Fővárosi Építésügyi Főigazgatóság

Építésügyi Min. Műemléki Csoport (Fővárosi Műeml. Felügy.) irattár

Az írás fejezetrész a *Vis Major* címmel az MMA kiadásában megjelenő monográfiának.

Ágh István

A futás

Kossuth tér, 1956. október 25.

Azt a fejvesztett futást
már olyan messziről nézem,
mintha lombok káoszát,
figyelném az őszi szélben,

vagy mit néma film vetít,
s nem hallik a cipőtalpak
csattogása sem, pedig
alattuk porzik az aszfalt,

ijedtséget sem idéz.
mintha csak lombhullás volna,
benne egy levél ívét
rajzolhatnám a papírra,

ahogy egyenesbe vált,
fordul megint más irányba,
megállítja egy fűszál
a szélárnyék csapdájában,

mint a levelet a szél,
valami fölfoghatatlan
megvalósulás felé
hajtott a rejtett parancsra,

cikkcakkos futásomat
pánik réme siettette,
a rémület súgathott
melyik fedezékbe essek,

ÁGH ISTVÁN (1938) író, költő, műfordító. A *Hitel* főmunkatársa. A Nemzet Művésze.

értem, mi sodort oda,
a megásott sír szélére
fektetett, és megcsapott
a légnyomás szélütése,

kikötött egy falevél
hozzám, a hantra tapadva,
ahogy aláfúj a szél
mintha szívet dobogtatna,

lúktetett, míg meg nem állt,
helyettem is elenyészett,
csak a futás tart tovább,
egyre kisebb sebességgel.

Budapest, 2024. október 25.

Drága kép

Ötvenéves emlék
az a fürdetés,
ahogy a fényképen
kitáruul elém,

igazol egy múltó,
szép pillanatot,
ami akkor ott volt,
mind megváltozott,

hatalmassá válik
az a jelenet,
ahogy anyja fogja
a kisgyereket,

hasra fekteti, míg
fürdőlepedőt
járó gyűrűs ujján
süt a drágakő,

puha és lágy minden,
mint a szeretet,
rejtett sugáron függ
anyján a gyerek,

előre húzódik,
s föltartja fejét,
befelé lát, mikor
valamire néz,

kíváncsivá nyílik
szeme csillaga,
örök titok, hogy mi
a csoda oka,

mitől olyan boldog
és átszellemült,
nincs ezen a földön
nála gyönyörűbb,

homlokát nem gyúrte
a tapasztalat,
azt hinné az ember,
le se megy a nap.

Innen az Omegán

Öreg bizonytalanságom
lassan befejeződik,
ami nem volt, utoljára
velem is megtörténik,

jöhet bármely pillanatban,
hirtelen vagy sejthető
időn belül elszakítja
a jelentől a jövőt,

várom ezt a menetrendből
kitört ellenvonatot,
ami nem visz Budapestről,
célja nem a Balaton,

egy vidéki állomáson,
nyolcvan évvel ezelőtt,
kezdődött nagy utazásom,
pont Karakószörcsökön,

ide várom, nem is várom,
járhatna a haladék,
ahogy tegnapról járt mára,
s holnapra is futja még,

minden időm lefoglalja,
nem enged egy percre se,
rajtam csak a szív hatalmas
ereje segítene,

itt vagyok még, de amonnan
veszem a hasonlatot,
úgy járok a másvilágon,
mint ezen a peronon,

leülök egy piros padra,
süt a nap, valaki néz,
az arcomat simogatva
kedvesebb mindenkinél,

kilombosodik a nyáros,
decemberben újra zöld,
a fekete varjúvárost
eltakarja a fagyöngy,

ezüstgyapjas felhőnyájak
legelik a mennyeket,
nézem, mint egy földi pásztor,
égi tükörképemet.

Farkasréti griff

az eltűntek emlékműve

A sírkert főbejárata után
egy madárszerű lény bronzszobra áll,
a lent oroszlán, fönt sas forma griff
nyíló csőre a semmibe hasít,
mint az őshüllő oly alattomos,
megbízhatatlan, vérszomjas gonosz
vagy csak jámbor, voltaképpen buta,
ez már nem a szép mesék szárnyasa,
és álmainkat nem repüli át,
áll mint a romba döntött barikád,
s az oltárnak vélt erőd magasát
megmássza gyász fekete sokaság,
kormos lángú gyertyával pislogat,
a krizantémok lángba váltanak,
árnyakat bont a megvilágítás,
föltámadnak a katonaruhák,
atlanti dagály hozza a rokont,
keleti szélben a hadifogoly,
s ki az ég forgatagán cirkulált,
átfordul valósággá a szeánsz,
ki az évi gyertyagyújtásra ment,
imádkozik egy képzelt sír felett,
emlékét posztamensre helyezi,
rémes karom és csőr esik neki.
s szívja a sóhajt, falja az imát,
szélbe veszik a nagy cikákolás,
zárás után végső nyögve nyelés
csúszik alá a griff nyelőcsövén,
és megemészti mindent, mit megevett,
hogy nem marad utána semmi sem.

Megőrzött ruhatár

Ódivatú, kopott ruhámat
nem váltom le az új miatt,
ennyi idősen nem csináltat,
nem vesz az ember másikat,

mintha koromat konzerválnám,
ha esküvői öltönyöm
szűkre hívva most fölpróbálnám,
mibe egy kamasz öltözött,

szegénynek látszom, pedig gazdag
a szekrény, kellőképp zsúfolt,
csak egyre kisebb lett a haszna,
olyan akár egy múzeum,

és benne hatvan év divatja
néhány ott hagyott darabon,
bukott s feszült a nadrág hossza
kettő vagy egysoros a gomb,

s karcsú vagy molett, ahhoz képest
rövidül, hosszul a zakó,
díszszembkendőhöz tartozó seb,
a szívfelőli oldalon,

homályban és férfimagányban
a nikotin s a naftalin
átható, molyirtó szagában
tűnődök múltam rongyain,

akasztón lógnak, én meg élek,
a másik szekrény elhagyott
női holmikát zár, mint régen,
s nem tudom, hova lett a kulcs,

ami olyan közel egymáshoz,
elérhetetlen távoli,
ó, blúzok, puha kardigánok,
kabátok gyapjú szárnyai!

Szánalmas

Bevásárlás után az üres utcán
cipőkopogás hallatszott mögöttem,
megszoktam már, hogy mindig megelőznek,
de ő megállt, és kedvesen köszönt rám,
nemcsak köszönt, segítséget ajánlott,
átvette kezemből a tömött szatyrot,
megkönnyebbültem, ám ez a fordított
udvariasság mégis megalázott,
ő lassított, én bukdoztam botommal
asszony oldalán, mintha pellengéren,
s elégedett képet kellett mutatnom,
bár ott kezdődött öregkorom vége,
nagy, bamba szomorúságba zuhanva
bámultam ki a semmibe mellőle.

Jován György: Lépcsők, 2018

Lázadozó – langyos vízben?

„Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek
S a kitörő napfény nem terem ál tudományt;
Majd ha kihull a kard az erőszak durva kezéből...”
Vörösmarty Mihály: *A Guttenberg-albumba*

Ezek az 1970-ben veszedelmesen időszerű Vörösmarty-sorok nem voltak betiltva, s talán az éjben némi fény is kezdett már derengeni, amikor az emlékező másodszer haladt át a Károlyi-palota díszes kapuján, hogy eleget tegyen főigazgatója utasításának és az irodalmi múzeum minden munkatársának bemutatkozzék. Az első, aki megkérdezte, mit keres ott, az éber és tettekre mindig kész Miklós Róbert volt, aki rögtön rá is talált a kollegiális hangra. Aztán évek teltek el, a „régí” munkatársak nyugdíjba mentek, már ő is „régí” volt, amikor meglátogatta lakásán a már nyugdíjas Miklós Róbert kollégáját, a TF uszodával szemben álló modern bérházak egyikében. Vajon miért járt a lakásán, hiszen nem voltak barátok? Mindenesetre akkor közelebb kerültek egymáshoz különböző ízlésük és világnézetük ellenére. Annyira, hogy halála után – 1980-ban – nekrológot írt róla a *Magyar Nemzet*be. Ez azt is jelenti, hogy ebben az időszakban érezte magához legközelebb a múzeumot, fordított legtöbb figyelmet mások munkájára, s abban biztos egy nevezőn voltak idősebb munkatársával, hogy mindketten a munkában hittek. 1970-es ismerkedésük azért sikerült rövidre, mert elsőnek a párttitkárnál kellett bemutatkoznia, aki az alábbiakkal fogadta:

„Az irodát is átrendezte!” – mondta az ekkor megismert új munkatársának a főigazgató iránti leplezetlen ellenszenvvel. Egy időnek el kellett telnie, hogy az öregember egykori énje rájöjjön: az irodalmi múzeumban igen ritka volt a leplezetlen ellenszenv. Ellentétben a leplezettel. S a párttitkár javára kell írnia, hogy heti „hangulatjelentéseiben” sokáig nem számolt be semmi olyasmiról, ami – a kerületi pártbizottság közvetítésében – fölzaklatta volna a kulturális hatalom irányítóit. A hetvenes-nyolcvanas években minden munkahely párt-szervezete jelentést készített és küldött be a kerületi pártvezetőségnek, hogy figyelmeztessék – adott esetben – az államvédelmi hatóságot a titkos szervezkedésekre, meggondolatlan kijelentésekre s még nem tudom mire. Ezek többnyire kényszerűen megírt, jóindulatú semmit mondások voltak, hiszen a megfélemlített munkavállalók óvakodtak szervezkedni, s vigyáztak mit mondanak

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935–2025) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművét kutatta.

akár legközelebbi kollégáinknak is. Társasági élet ezért csak igen kevés helyen alakult ki, ott is szűk körben, a baráti összejövetelek többsége jól megválogatott személyekből állt. Összejöttek olyanok is, akik a kialakult kapcsolatokból ilyen-olyan előnyt reméltek, de ők is mindig betartották a három „T” kereteit: voltak bátran megbeszélhető „támogatott” témák, „túrtek” és nagyszámban „tiltottak”, amelyek határait közelebbi barátok is óvakodtak átlépni. Amikor aztán – ahogy látni fogják – a múzeum (vagy inkább: a főigazgató) hajója viharba került, a szóban forgó „elvtárs” talán már nem is volt párttitkár, ámbar ott dolgozott, csak az emlékező felejtkezett el róla. (És másokról is.) Azt hiszem, a húsz év négy vagy öt későbbi párttitkárából csak egynek a jelentései aggaszthatták az aggodalmaskodókat, már csak azért is, mert aránylag igen kevesen voltak párttagok. Még a nyolcvanas években is ritkán kerültek szóba politikai nézetek, legföljebb azokról is árulkodó személyes kapcsolatok. E sorok írójáról például később köztudott lehetett, hogy a felügyelő minisztérium (MKM) közvetlen vezetőivel gondosan ápolja jó viszonyát, de öntudatosan őrzi „pártonkívüli” álláspontját.

„Tudod, ha nem csinálunk semmit, abból nem lehet semmi baj” – ezzel a „jó tanáccsal” bocsátott el színe elől a hivatalban levő párttitkár a nála bemutatkozó fiatalabb kollégáját. Ez nem csupán a Petőfi Irodalmi Múzeum jelszava lehetett volna, hanem az egész korszaké. Jelentése persze többrétű. (Időszerűsítve: a Nolimpiától a Városliget felújítása elleni hisztériáig.) Üzenete szűkülhet arra, amit a hatalom mindent látó szeme tiltott, noha ez is áttekinthetetlen általánosságban foglalja magában a mindennapi élet korlátait: a hiánygazdaságtól a kimondhatatlanig. De megbújik mögötte az emberi esendőség számtalan változata is – a lustaságtól, hanyagságtól, sértődékenységtől, féltékenységtől, irigységtől – sok mindenről, amit a keresztény tanítás a hét főbűn keretébe sűrít. „Holnapra megforgatjuk (átrendezzük) az egész világot” – fújta, fújta e sorok írójának gyermekkorában Illés László félrevezetett – népből jött – még fiatal nemzedéke. A hazug álmok papjainak szavait igaznak véelve, az áltudomány kereteibe szokva, és tartva az erőszak kezével le-lesújtó kardtól. Vajon Illés László, akinek – mint korábban láttuk – életét kettévágta ez a kard, mit őrzött meg ifjúkora álmaiból, amit igaznak tarthatott? Egy olyan világban, amely nem tudott – az erőszak keretébe zárva nem tudhatott – megszabadulni a marxista társadalmi modell gyűlölet-logikájától, ami mindenkinben – más-más mérget tartalmazó – és folyamatosan gennyedő tuskét hagyott. Illés átértelmezve a felforgató szándékot – változó feladatköreiben – következetesen őrizte azt a nyugtalanságot, ami szüntelen változtatni – javítani – akaró világszemléletét táplálta. Ezt látja az öregember kettőjükben igen hasonlóknak. Nem azonosnak, mert a fiatalabban erősen élt a lázadó indulat, ami az ő bizonyítási vágyát egészen más távlatokba irányította. Abban viszont főnök és beosztottja egyetértettek, hogy – ha talán nem is a Czuczor-Fogarasi-szótár érvei alapján –, a „semmi” eredetileg a nem létezőt jelentette, amit a filozófia a „valami” ellentétévé módosított. (Értelmezése olyan bonyolult, hogy azt minden szótár hosszan tárgyalja.) A párttitkárral

ellentétben Illés László – a múzeum főigazgatója – és az újonnan fölvelt beosztottja egyaránt tette készen kereste a megoldható feladatokat. S nem érezték teljesen kiürültnek a minden vizek felett lebegő „jóság”, „igazság” eszményét. Erre mondta a Múzsza az öregember fiatal énjének vigasztalásul: „Te azért mindig csináltál valamit. Ha mást nem, lógattad a lábad, ahelyett, hogy nyugodtan ültél volna. Behunyt szemmel – tenger és hajó nélkül – jártad a vizek világát az ismeretlen felfedezésének reményében. Képzeletben fölmásztál a Himalája égig érő lejtőin, mert kerested Tibet titkát. Most úgy érzed magad, »...mint elkapott levél, / Kit süvöltve hord a szél, / Nyugtalan (vagy) magadban, / örömdobban, bánatodban«. Itt a kertem, a Múzsák kertje, ahol nem fogsz aranyalmát találni, de hármás utat annál többször. Eltévedsz a tömkelegben (útvesztőben), s néha még el is hitetheted magaddal, hogy célba fogsz érni. Noha én sem tudom, hol találsz meg, amit keresel.”

Ezen az őszön, a Károlyi-palota udvarán álló vadgesztenyefák már bőven hullatták tüskés gyümölcsseit, mire az emlékiró fiatalabb kori énjében fölmerült a kérdés: vajon milyen volt az a főigazgatói szoba, amit Illés László kinevezése után hamarosan átrendezett? Akármilyen volt, ott dőlt el, mit fog új munkahelyén csinálni: kézírattáros lesz. Hamarosan – közreműködése nélkül új kiállítás nyílt, s némi szívfájdalommal tapasztalta, hogy az ezt ünneplő borozáson majd mindenki ott volt, csak őt nem hívták maguk közé. A kiállítást rendező fiatalasszony ugyan barátságosan rámosolygott, majd a legellenszenvesebb férfivel merült bizalmas beszélgetésbe. Letört hősünk tanácstalanul ácsorgott, aztán a szobájába ment dolgozni. Mi mást tehetett volna? „Ki tudhatja, akaratlan figyelmetlenségből vagy rejtett ellenszenvből rekesztettek ki, de ne sajnáld mindig magad, ma már ennek semmi jelentősége sincs. A kolléganőnek is hamarosan elege lett erőszakos munkatársaiból, s távozott a múzeumból” – suttogetta a Múzsza. Az új állás sok kérdéssel szembesítette: bőven volt min töprengenie. Fájdalommentesen tette túl magát sérelmén, csak évtizedekkel később juttatták új sérelmek az eszébe, hogy itteni pályafutása csalódással kezdődött. Vénységére pedig újra kifakadt a hiúságán beforrott seb, viszont a főigazgatói iroda különböző korszakaiból csak egy emlékezetes eset maradt meg a tudatában, ahogy alább látni fogjuk. Egyetlen elérhető lehetősége volt ez a muzeológusi állás? Igen, noha minden másként alakult, mint várta.

Az öregember nem szívesen bonyolódna bele a személyi kapcsolatok bonyolult kérdésébe, mert akkor az útkeresés tévútjainak egyikére lépne. Amihez hozzátartozott aggályoskodó, óvatos, nehezen alkalmazkodó, árulástól rettegő és ezért kapcsolatok építésére nem igazán alkalmas lelkialkata. Odatévedt idegennek érezte magát a világban, amelyben biztos támasz csak az otthona lehetett, amit felesége teremtett számára, s ez adott erőt az útkeresés küzdelmeihez. A hetvenes évek elején a munkából hazatérő emlékezőt igazi család fogadta: felesége és kislánya, aki mindennap örömteli meglepetésekkel várta. Még nagyobb fontosságot kapott e viszony az által, hogy ő vihette bölcsibe, majd óvodába.

(Mégpedig a Művelődési Minisztérium Bajza utcai óvodájába, amihez a nélkülözhetetlen protekciót ő szerezte egy írogató főtisztviselő segítségével.) Legfőbb hozzájárulása a család életéhez az volt, hogy megteremtsek fiúknak a lehető legjobb tanulási körülményeket. Hozzásegítsék, hogy többlettudást ígérő középiskolába járjon, nyelveket tanuljon és sportoljon. Kisfiúként – londoni barátja segítségével – angol nyelvű családhoz küldték, majd különböző országok nyelviskoláiba jártatták. Az öregember már rég elfelejtette, hogyan teremtette elő – nagy leleménnyel kijátszva a valutaszabályokat – ezek költségét. Legjobban a sportsikereiben bízott. Hétvégén az uszodában ordítózott magából kikelten úttörő, serdülő, majd ifjúsági meccseken, ha a bíróról valami igazságtalanságot észlelt. Fia végül másként talált rá a saját útjára, amiből neki csak annyi jutott, hogy a múzeumban töltött két évtized legszebb napja az lett, amikor az egyik – jóindulatú vagy kapcsolataival hengegő? – kolléganőjétől megtudta azt, amit más nem tudhatott még, hogy fiát fölvtették a Műszaki Egyetemre. (Ma is hálás egykori munkatársnőjének ezért az örömezésért.)

Az öregember emlékezetében fölrémlik egy bibliai idézet, meg is nézi, s ezeket olvassa: „Ne ítéltetek, hogy *ne* ítéltessetek. Mert a milyen ítélettel ítélték, olyannal ítéltettek, és a milyen mértékkel mértek, olyannal mérnek néktek.” Ezen töprengve jutott eszébe Simonffy András első kötete: *Lázadás reggelig*. De miért csak reggelig? Talán mert egy személy rosszindulata robbantotta ki, s nem azok a körülmények, amelyekben – milliókkal együtt – élt. Simonffy elbeszélésében olvasója figyelmét a bizonyítási vágy leküzdhetetlen ereje ragadhatta meg: – a *kívülállóként is meg tudom csinálni* példája. Fiatalabb kortársa volt az író, életrajzát az övéhez hasonló nehézségek terhelték, tapasztalataik és következtetések viszont sokban eltértek egymástól, de a *Lázadás reggelig* című novelláskötet sikert aratott. Simonffy András akkor járt az ELTE esti tagozatán magyar szakra, amikor ő. (Talán egy évvel alatta.) Személyesen mégsem találkoztak soha. Az emlegetett kötet hajdani kritikusa egyre messzebb sodródott attól az irodalmi világtól, amelyben mindig idegen maradt. Ellentétben Simonffyval, aki növekvő mértékben lett részese az irodalmi életnek. De arról nem beszélhetek soha, miként szembesült a lázadó író a tiltások és hiányok Magyarországgal, benne régi rossz szokások feltámadásával, az elvtársi és cimborakapcsolatok uralmával. Az emlékező felfedező szándékú írásában mégsem tudta kiemelni azt, amit sok évtizeddel később a legfontosabbnak lát. A dacot. Azt a lelkerőt, ami képessé tette, hogy mégis megcsinálja a NAGY PRÓBÁT, (mint egy jó cserkész), s teljesítse a megvalósítás minden erejét mozgósító feladatát. Van-e értelme erőfeszítéseinek? Volt-e értelme ötvenhatnak? Mégis lázadni kell, megmutatni és nem arra gondolni, ne legyen belőle baj, mert lesz: a történet főhőse kórházba kerül, de legalább egyvalaki elismeri tettének igazát.

Talán azért nem tudta egykor a mai elképzeléseinek megfelelően megírni ezt, mert az ő nemzedéke ötvenhatot nem látta, hanem megélte. (És túlélte.) Minden másként épült be a huszonegy éves „felnőtt” emlékezetébe, mint a majd tíz évvel fiatalabb diákgyerekébe. Az előbbi meghatározó élménye maradt,

az a folyamat, amelyben az elégedetlenség tenni vágyássá alakult. Noha testközelből látta a tankokat. A leomlott házfalakat. A halottat, akinek sírját segítette megásni. A szovjet katona lapossá összenyomott fejét, amibe már senki nem lehelhetett életet. A temetői utakon kiterítettek, akik csak arra vártak, hogy valaki fölismerje élettelen testükben őket, akiknek nevük is volt. Amikor az emlékezőnek megjelentek az első írásai, úgy érezte, nem tudja magából kizárni a lázadás szellemét, mert folyamatosan érzékelte az „erőszak durva kezét”. (Ha másban nem, akkor az önkényes szerkesztői beavatkozásokban.) A lázadás szelleme akkor is magában hordja a föllobbanás lehetőségét, ha éppen semmit nem tehet azért, amit szeretne.

Mielőtt a múzeum állományába került, több íróval találkozott, akik soha nem lettek alkotó emberré. Írókkal, akik beleszürkültek a kicsinyes korba, vagy akik senyvedve, de kibírták addig, amíg tehetségükhöz méltó verseket, regényeket vagy más műveiket leteheték a nyilvánosság asztalára. Barátkozott olyanokkal, akik – mint ő – elfogadták azokat a kereteket, amelyeket ötvenhatban sem tudtak szétfeszíteni; írták tehát azt, amit a réseken át lehetett nyomni. Néha csak reggelig, máskor tovább. Mindenesetre figyelmét a „lázadás” címbe emelése ragadta meg, ezt kereste Simonffy műveiben. És ő is arra törekedett, hogy lázadása feladatai elvégzésében mutatkozzék meg. Hogy ez mennyire sikerült, és mennyire nem, nyitott kérdés, ami nyilván az is marad. Az emlékező lázadásai közé tartozott a (nehezen) túrt erdélyi magyar irodalom iránti érdeklődés.

Főhivatású kritikusok biztos valamilyen terv szerint választják ki témáikat. Az emlékező fiatal korában a fontosabb lapok „recenziós példányt” kaptak a kiadóktól, s vezetőik döntötték el, kivel, miről írassanak. Az öregember rendezetlen könyvtárát nézegetve igyekszik felidézni, fiatalemberként mit is olvasott. Nem lehet pontosan megállapítani, melyik szinten akadályozták (vagy tiltották): voltak központi határozatok? Szóbeli utasítások „felülről”? Vagy a szerkesztő félt csak a következményektől, ha szerzője kényes kérdésbe bonyolódik? Az Irodalomtudományi Intézet végtelen vitákat folytatott az erdélyi irodalom értékeléséről: a „Spenót” idevágó fejezetét sokszor átírták. E sorok írója ráérezett Tamási Áron eredetiségére. És Kós Károlyéra, ami egészen más volt. (A *Kortárs* elég korán közölte róla írott tanulmányát.) Méliusz Józseffel és Szemlér Ferencsel is óvatosan kellett bánni. Valószínű, az utóbbi mutatta be a nála negyven évvel idősebb kolozsvári zenetörténésznek – Lakatos Istvánnak –, s vele megállapodtak, hogy rendszeresen megküldik egymásnak a két különböző „népi demokrácia” terméséből az érdekesebb új könyveket. Így jutott a felfedezésre érdemes Új Forrás sorozat majd minden kötetéhez, amelyekben sok rokonszenvesen lázadó megnyilvánulásra figyelt föl. Elvéve ezekről is írogatott, de a körülötte kialakulóban levő íróbarátok köre további felfedezésekre ösztönözte. Ebből (a Párizsba menekült Ajtony Árpáddal), Szakonyi Karcsival és Gyurkovics Tiborral (no, meg Bertha Bulcsúval és Lázár Ervinnel) hosszú barátságféle lett. Később Tornai Jóskaival kerültek közel egymáshoz. Könyvtárának

tanulása szerint ebből az időszakból az erdélyi íróktól (például a még ismeretlen Szilágyi Istvántól), Cseres Tibortól, Mátyás Ivántól, Szabó Magdától, Nemes Nagy Ágnesztől és Weöres Sándortól van legtöbb könyve. Hogyan ne ragadta volna meg figyelmét a már említett Simonffy András? Számos ok magyarázza, múzeumi éveiben miért ritkultak meg a kortárs írókról szóló munkái. Említhető a múzeumi munka, a sok szerkesztői visszautasítás miatti kedvvesztése, s bizony az is, hogy nehezen éltek meg jövedelmükből, ezért sok olyan munkát vállalt, aminek nem lett szakmai vagy tudományos hozadéka.

Később, amikor Simonffy fő művei megjelentek, őt már kevésbé mozgatta a bizonyítási vágy, hogy ismert kritikus legyen, inkább a tudomány világába vágyott. 1976-ban felesége megvette neki Simonffy *Idegen városban* című új regényét, de ő nem vállalta, hogy írjon róla. Pedig érdekelt a téma, a pedagógusok kínládása és az úrhatnáság továbbélése az önmagát szocialistának tartó világ feudális szokásrendjében. Még jobban a két következő mű, a bátor és érdekes *Kompország katonái* (1981) és a *Rozsda ősz* (1990). Egyikről sem írt. A megjelenésről döntők ide-oda csúsztattak személyeket, témákat és műveket; a Hatalom csak bizonyos – pontosan meg nem húzott – határokat nem engedett átlépni. „Vigyázz!” – bénította meg a billentyűket a Múzsza. „Ne keveredj ismét undorító önsajnálathoz, gondolj arra is, hogy már a hatvanas évek engedélyesebb szellemet hoztak az élet majd minden területén.” (Kivéve a párt vezető szerepét és a Szovjetunió feltétlen dicsőítését.) A szellem embereinek tétlensége talán nem egészen függetlenül attól az önjellemzéstől, amit Simonffy 1976-os kötete borítóján olvashatunk. Íme: „Annak a nemzedéknek vagyok tagja, amelyet így emlegetnek: egyidős a szocializmussal. A korosztály kritikai szemléletmódját sokan kívülállásnak hitték-hiszik, [...] Miért lehet bűn mégis, ha valaki ország-világ előtt hitet tesz elkötelezettsége mellett?...” A hetvenes-nyolcvanas években az „elkötelezett” szó sokat szerepelt a nyilvános – azaz engedélyezett – sokszorosított – közbeszédben, s elég határozottan a párt hivatalos politikája melletti elkötelezettséget *kell*t rajta érteni. Ha a *kell*t szót – a valóságos helyzetre kissé messzebről tekintve – kihagyjuk, lehetett valaki elkötelezett nagy általánosságban a haladás, az igazság, a jobbat akarás mellett is. A maga művészi szintjén Simonffy nyelvi játékaiban talán Esterházyt előlegezik, az irónia pedig kiemeli a korabeli életforma és gondolkodásmód különbözőségét, attól, azoktól a sémáktól, szólamoktól, amit a párt hirdetett. Simonffy ugyanis a „(kritikai)realizmus” – talán Móriczról ellesett – igényével ábrázolja a nyomorgó tanítók-tanárok elkülönült világát, amit helyi kiskirályok züllesztnek az életforma riasztó mélységébe. Vagyis – új táncosokkal – megismételte magát a késő feudális (rossz ízű) úrhatnásága. (Arra viszont semmi nem utal – nem utalhat –, hogy Kádár, Aczél és a többi kiváltságos vadászatai ijesztően hasonlítottak a Ferencz József-koriakra. Legföljebb jobb puskákat használtak és a hajtók egyúttal válogatottan „megbízhatók” voltak. Akárcsak a vadásztársak, de ez utóbbi régen is így volt: vadászvacsorákon dőltek el fontos országos vagy világpolitikai kérdések.

E sorok írója kutatóként járt más intézmények kéziratárban, de a szó teljes jelentéstartalmával csak az irodalmi múzeumban szembesült. A gyűjtemény alapjait Petőfi Sándor közismert kultusza hozta létre még a 19. század második felében. A róla elnevezett Társaság, amely emléke ápolását tartotta fő feladatának, ennek megfelelően – először – baráti körben kezdett hozzá a fellelhető kéziratok s a költőre jellemző tárgyak, művészeti alkotások összegyűjtéséhez. Az egyre szaporodó anyag aztán a Bajza utcai „Jókai-házba” került, ott találkozhatott vele először a nyilvánosság. (Voltaképpen Feszty-ház volt ez, ahonnan a nagy regényíró második házassága miatt elköltözött.) Ismert történet ez is, ide annyi tartozik, hogy a háború alatt az épület súlyosan megsérült, később mégis itt helyezték el az akkor összegyűjtött József Attila-kéziratokat. Fölmerült, hogy itt legyen (Ady hagyatékával kiegészítve) a Forradalmár Magyar Írók Múzeuma. A gyűjtemények – és munkatársak – az ötvenes években a Károlyi-palotában kaptak új helyet. Első vezetőit – a politikai széljárásnak megfelelően – bukott „káderek” közül nevezték ki, beosztottaik között azonban érdemes munkát végző irodalomkutatók is voltak.

Illés László, az 1970-ben kinevezett főigazgató is irodalomtörténész volt, aki nemcsak e sorok írójának életében hozott (ahogy már az előző részből kiderült) fordulatot, hanem a Múzsák eme kertjét is alapvetően átszervezte. Határozott és céltudatos intézkedéseit a tettvágy mozgatta, s mivel ez az összes munkatársat érintette, finoman fogalmazva: nem mindenki fogadta örömmel és együttműködően. (Az általa fölvetett „újak” közül sem.) A kutatómunkába – tudtommal – nem szólt bele. Munkatársai heti egy „kutatónapot” kaptak, beleértve e sorok íróját. Az idők során az érkezésével megkezdett fiatalítás nagyrészt igazolódott (és folytatódott is) az élet törvénye szerint. A gyűjtemények gondozása és gyarapítása és kiállítások rendezése mellett lendületet kapott a sajtótörténeti-bibliográfiai földolgozás, és megkezdődött az irodalmi múzeum „arculatának” tudatos alakítása, valamint a múzeumpedagógiai tevékenység. Továbbá a könyvkiadói munka, amiből az emlékező ugyancsak kivette a részét. Arra azonban a múzeum vezetése mindig vigyázott, hogy az irodalmi-művészeti vitákba ne avatkozzék, hogy az általánosan elfogadott értékrendet ne sértse meg. Lázadó szándékok persze több munkatársban is mozgolódtak. 1973-ben Gulyás Gyula *Utcaköveinek* kiállításával sikerült is kisebb botrányt kiváltani.

Senki nem születik kéziratárosnak, de aki előzőleg más gyűjteményekben találkozott munkájuk eredményeivel, szembesült azzal, hogy csak az a forrás állhat a kutatás rendelkezésre, amit *összegyűjtöttek, megőriztek, gondoztak, feldolgoztak*. Többtényezős feladat az, amelyek rejtelseibe az emlékezőt régebben ott dolgozó osztályvezetője lépésről lépésre vezette be, mert annak szabályzata még nem volt írásba foglalva. Az emlékidéző első feladata egy igen vegyes tartalmú hatalmas hagyaték rendezése és feldolgozása lett, amivel csak részben sikerült megbirkóznia, de a munka hozzájárult ahhoz, hogy tapasztalja a kéziratok

(és levelek, jegyzetek) sokféleségét, tudja, mikor tart kezében kisebb vagy nagyobb művelődéstörténeti és anyagi értéket. (Az író is több változatban hagyhatja az utókorra életművét, nem minden kiadvány – sőt nem is minden kézirat – szövege azonos.) Minden gyűjteményben van, ami ajándékként kerül köztulajdonba, és van, ami vétel útján. Ez utóbbi előzménye soktényezős értékbecslés, amit forintban is meg kell határozni. Persze az adás-vétel piaci tevékenység, gyakran alku tárgy. E téren gyakoriak a – néha tudatosan, máskor kisajátítási szándékból készült – hamisítványok, amelyek nehezebben ismerhetők fel. Egy alkalommal neves rádiós akart az ismert labdarúgónak „hírt verni”, aki sok pénzt fordított „eredeti” Petőfi és más költői kéziratok megvásárlásra. Sajnos többnyire becsapták: a gyűjtemény nagyrészt könnyen felismerhető másolatokból és sokszorosítványokból állt. (Ez persze nem zavarta a rádióriportert, hogy érdekes műsort készítsen a látogatáson hallottakról.)

Az előző részben volt szó a kézirtár vezetőjének (és helyettesének) személyéről, kinevezésük azonban kevés volt ahhoz, hogy a múzeumnak valóban legyen kézirtára. Illés „átrendező” szellemének megjelenése előtt ugyanis a gyűjtemény egyes részeit azok a munkatársak őrizték szobáikban, akik tanulmányozásával foglalkoztak. Mindenekelőtt tehát találni kellett egy raktári célra alkalmas helyiséget, ami nem volt könnyű, hiszen a palota nem erre a célra épült. A keresett – jól zárható – terem megtalálása után berendezése vált időszerűvé. Végül e sorok írójának sikerült megtalálni a Dexion-Salgó elemeket gyártó céget, amely aztán megépítette a dobozok elhelyezésére szolgáló polcrendszert. (És világitását.) Ekkor már csak palliumokat kellett vágni, és dobozokat szerezni ahhoz, hogy a kéziratokat – azt gondoltam – megfelelően lehessen tárolni. Itt is ismeretlenbe ütköztünk. A weimari Goethe-Schiller Archívum világhírű szakemberei figyelmeztették főigazgatónk, hogy a papír romlandó anyag, óvni kell a fénytől (nem tesz jót neki a kiállítás). Második weimári utam alkalmából én is leckét kaptam a megfelelő tárolásáról. Közben Illés Lászlónak figyelmébe ajánlották irodalomtudományi, textológiai gyakorlata mellett a könyvtári rendet is megtanuló Láng Józsefet. Akit Illés hamarosan ugyancsak elküldött szakmai tapasztalatokért Weimarba és hozzánk hasonló tanácsokat kapott. Személyében a kézirtár igen hasznos – és hozzáértő – munkatársra talált. (Később ő lett az osztályvezető.)

Még érkezése előtt a múzeum műhelyében kartonból elkészültek a palliumok, de dobozokat sehol sem találtunk. Végül megtudtuk, hogy a Fővárosi Levéltár nagyobb mennyiségben éppen megfelelő méretű dobozokat selejtezett le, és odaadják ingyen, csak el kell hozni. Mivel ez a feladat egyedül az emlékezőre maradt, nem is felejt el, hogy azokat neki kellett fölhordania a Bazilika pincéjéből, ahol a Levéltár őrizte, és bérteherkocsival a múzeumba szállítani. Nagy szerencséjére az egyik levéltáros megszánta, és segített neki. Érdekessége, hogy a készséges kolléga, Gyáni Gábor, neves történész lett, ma az MTA tagja. A savmentes magyar papírra Láng Jóska talált rá a Csepeli Papírgyárban, így ezt is megoldottuk. Szükség volt még egy részletes kézirtatári szabályzat kidolgozására,

amit a mai utódok Láng Jóska alaposságának és hozzáértésének köszönhetnek. Noha újszerűsége miatt kisebb vitát váltott ki a kéziratárban dolgozók között, elfogadása után olyan jól bevált, hogy tudtommal ma is érvényben van. Időközben a kéziratár vezetője nyugdíjba ment, helyére a főigazgató Tóth Andrászt választotta új osztályvezetőnek, akit ki kellett kérnie az Egyetemi Könyvtárból, s nehezen engedték el. Nem sokkal később nyugdíjba vonult az osztályvezető helyettes Balkányi Enikő is, s helyére – Tóth Bandi és a főigazgató bizalmából – e sorok írója került. (Választhatták volna Lángot is, aki később betöltötte e tisztséget, de ő két évvel később jött, e sorok írója viszont már tapasztalt kéziratárosnak számított.) S hogy a sor teljes legyen, Bandi nyugdíjazása után addigi helyettesét nevezték ki osztályvezetőnek, de az akkori főigazgató már nem Illés László volt.

Mivel az idő kedves szokása, hogy a résztvevők tudatában összemossa az eseményeket, csak föltételezés, hogy főigazgatónk magától talált rá az Egyetemi Könyvtárban – Láng Jóska figyelmébe ajánló – Tóth Andrásra. Mindenesetre tőle hallottam először – majd Banditól többször is –, hogy a háború előtt Szekfű-tanítványként ígéretes történésznek indult. Csakhogy először behívója szólt közbe, aztán a negyvenes évek második felének tisztogatásaiban vezető szerepet vállaló Kosáry Domokos „horthysta tisztként” bocsátotta el (holott tartalékos hadnagyként vezényelték az orosz frontra). Aztán a párt utasítására fölszámolták korábbi munkahelyét, a Teleki Intézetet is. Végül Bandinak Mátrai László adott könyvtárosi állást, s hamarosan ezen a szakterületen is elismertté vált.

„Kik is voltak a hetvenes években kertet kertészei?” – kérdezte a Múzsát, de ő sem tudta emlékezetéből előhívni az összes nevet és arcot. (A nyolcvanas éveket sem.) A múzeumok közel sem álltak oly mértékben a politika érdeklődésének előterében, mint az újságok, folyóirat szerkesztőségek és könyvkiadók. Vagy az Írószövetség, ami ott lebegett a köztudat határán mint roppant fontos tényező, de az irodalmi múzeum belső életében nem volt semmi szerepe. Annyira, hogy az emlékező nem is tud róla (csak valószínűsíti), hogy munkatársai közül egyeseket fölvettek tagjai közé. Sok író megfordult az intézményben, s néha a korban legnagyobbak is, akik tekintélyét mindenki méltányolta, de az irodalomról szóló viták legfeljebb szűk körben zajlottak, visszhangjuk nem befolyásolta a munkatársak ízlését, érdeklődését vagy vonzalmát valamelyik irányzathoz. A tiltottakat néhányan szívélyesebben fogadták a türteknél és támogatottaknál, de mindenki óvakodott kultúrpolitikai vitákba bonyolódni. Kiállításokat csak klasszikusoknak rendeztek. Az időszerű értéktételek személyekhez kötött kritikákban és tanulmányokban jelentek meg. E sorok írója nem emlékszik, hogy munkatársai közül valaki méltányolta volna megjelenő írásait, vagy ha mégis, az zárt körben történt. Pedig a férfi és női munkatársak között egyaránt voltak szószátyárok és szűkszavúak. Hogy Illés terve a szocialista irodalom kutatóközpontjáról miért nem tudott megvalósulni, arra kézenfekvő magyarázat, hogy rajta kívül talán senki nem vette komolyan ezt a témát. Teljes szívből még

Botka Ferenc sem, aki pedig Mácza János-szakértőként lépett a munkatársak közé. Hogy Moszkvában mennyire becsülték – főleg talán színpadi szerzőként –, nehéz megítélni. Valószínű azonban, hogy az irodalmi közegben nem az emlékező volt az egyetlen, aki egyetlen sorát sem ismerte. Feriből igen gyorsan országosan nagyra becsült bibliográfus lett. Tudományos műhely azonban a múzeumban annak ellenére sem jött létre, hogy a '70 és '90 közti időszakban több kandidátusi, néhány akadémiai doktori disszertáció is elkészült. Közös munkáról leginkább a múzeum évkönyvei és az *Irodalmi múzeum* sorozat kötetei tanúskodnak.

E sorok írója hamar beleszokott a múzeumi munkába, amikor a főigazgató – többlet feladatként – megbízta a nemzetközi kapcsolatok ügyeinek intézésével. (Amiről külön fejezet szól majd.) Nem tudom, mit válaszol, ha jobban ismeri a főnökét. De fogalma sem lehetett, mire vállalkozik. (Nem mintha vállalását később meg kellett volna bánnia.) Mivel kezdetben a Petőfi Irodalmi Múzeumnak nem voltak számottevő nemzetközi kapcsolatai, nem is lehetett e téren dolga. Kiépítésükön eleinte egyedül a főigazgató fáradozott. Kézenfekvő volt, hogy Moszkvában kezdte, hiszen az ottani orosz irodalmi múzeumban jött rá, hogy annak magyar változatában is kiépíthetné a szocialista irodalom új kutatóközpontját, ami mindmáig csak az ő terveiben létezett. A továbbiakra vonatkozóan a legtöbb ideológiát megértést Kelet-Berlinben találta, ahol a Művészeti Akadémia szintén fontosnak találta a német munkásmozgalom hagyományainak – benne irodalmának – gondozását. (Prágában vagy Varsóban – akárcsak Budapesten – a nemzeti irodalom ápolása állt a munka középpontjában.) A főigazgató – Moszkva után – elsőnek Berlinnel (Hauptstadt der DDR) kötött együttműködési megállapodást, ahová ezen az alapon e sorok íróját küldte ki a részletek megtárgyalására.

Hősünknek komoly nyelvi nehézségei voltak itt, s bizony nem szeretett bele első látásra az NDK szürke fővárosába, ahová feladatai miatt néha évente többször el kellett mennie. A „kellett” azonban fokozatosan kikopott a gondolkodásából, lassan felfedezte Kelet-Berlint, s a német nyelvbe is belejött. Ennek folyamatát máshol már megírta, itt csak annyit róla, hogy első nagy berlini élménye persze a Múzeumsziget volt, de megragadta a német munkásmozgalom néhány – erősen figyelmebe ajánlott – hagyománya is. Korábbi életszakaszában a munkaidő utáni zuhanyozás oldott légkörében az idősebb szakmunkások közül néhányan nosztalgikusan emlegették németországi vándorlásaik élményeit, s ezekből néhány mozgalmi dallamra is emlékeztek, ami a víz alatt többször eldaloltak. Olvasmányjaiból tudta, hogy a munkásmozgalom legendáriumban a kórusoknak, a közös éneklésnek fontos szerepe volt, noha ő maga nem tartozott a gyakran nótázók közé. A múzeumi kapcsolatokat ápoló német tisztviselők egyike úgy gondolta, a német szocialista kultúra meggyőző erejének szemléltetésére meghívja egy rendkívüli ünnepségre. Elvitte a színpadtól már visszavonult – híres – Ernst Busch talán utolsó fellépésére, amelyen a sajátos

stílusú, rekedtes hangú, páratlanul szuggesztív előadóművész munkásmozgalmi dalokat énekelt. Ezeket gyakran hallotta is, németül azonban nem tudott elég jól, de az előadáson nem a szöveg politikai üzenete ragadta meg figyelmét, hanem az előadó személyiségének a varázsa. Talán nevelő szándék állt amögött, hogy többször kapott jegyet a *Berliner Ensemble* előadásaira, s láthatta Helene Weigelt, aki meggyőzőbben közvetítette Bertold Brecht művészetét minden itthon látott előadásnál. Miközben a város bizonyos épületei is megtetszettek neki, lenyűgözte az a szellem, amit Otmar Szutner sugárzott az Operaházban – kitűnő zenekarok és énekesek közreműködésével. Ráadásul bejutott a weimari színház néhány érdekes Schiller-előadására is. Ismeretlen okból ennél nagyobb megtiszteltetés is érte: a kormány vendégeként meghívták az NDK kikiáltásának 25. évfordulóján rendezett nagyszabású ünnepségre. Világhírű (de nem az NDK-ban élő) írókkal is megismerkedett, a miniszterelnök is elbeszélgetett vele. Az akkor nagyon divatos Peter Weiss-szel pedig azokról az előadásokról beszélgetett, amelyeket Londonban láthatott.

Talán első berlini feladata sikeres teljesítésével magyarázható, hogy a főigazgató őt vitte magával Tallinnba, aminek jelentősége magán az eseményen kívül abban van, hogy a közös utazás olyan kommunikációs falakat is lebontott közöttük, amelyek mögül a nehezen megközelíthető főnök gondolkodásának és lelkivilágának rejtőzködő elemei is előbújtak. Senki nem tudja hogyan, de Illés László elérte Moszkvában, hogy az irodalmi múzeum Petőfi-kiállítást küldhessen az Észt Szovjet Szocialista tagállamba. (No, azért Tartuba – a zárt városba – ahol az Észt Irodalom Múzeuma ma is működik, nem engedélyezték bemutatni a magyar „forradalmár” költő kiállítását.) Az utazás Tallinba sem volt egyszerű. Moszkvában kellett átszállniuk a tallinni járatra. Másik repülőtéren, mint ahová Budapestről érkeztek. Először eredménytelenül állak sorban hosszan a többi tallinni utas várakozó sorában, aztán – mivel ott csak szovjet állampolgárokat szolgálták ki – átparancsolták őket egy teljesen üres, de jóval elegánsabb váróterembe. Csak ott kaphatták meg beszállókártyáikat, majd kettőjükért külön busz jött, a többi utasok – miután ők elfoglalták helyeiket – csomagjaikat cipelve rohantak a géphez. Tallinban a finnek által épített ragyogó új szállodában laktak, s tejben-vajban fürösztöttek őket. A kiállítást a főváros egyik művelődési házában állíthatták föl. Később többször eljutott Moszkvába és ősi orosz városokba, de azt nem sikerült elérnie, hogy más tagállamok irodalmi emlékhelyeit is meglátogathassa.

Tallinn repülőterén (ahogy máshol már megírtam) észt miniszter várt minket. Elegáns szállodánkban már-már lefeküdtünk volna, amikor a tartui kolléganők nagy szatyraikkal bekopogtak, ami szovjet szállodákban elég szokatlan volt. Annyira futotta orosz tudásukból, hogy tudták, miként kell megvesztegetni az emeleti rend teljhatalmú úrnőjét, „gyezsurnáját”. Kóstolót hoztak, mert két férfi mi lehet más, mint éhes és szomjas. Bűbajos emlék kerekedett belőle, mert az oroszokból nem szerettek mást, csak a vodkát. Az első reggeli busszal mentek

haza Tartuba, miután számtalanszor ránk mosolyogtak a drúzsba szót ismételve. Megjegyzem, főnököm tökéletesen beszélt oroszul is, ahogy horvátul, szlovénul, németül és kissé nehezebben franciául is.

A dolog természetéből adódóan más nem láthatta Illést – ebben az esetben: Lacit – közvetlen munkatársán (azaz az emlékezőn) kívül –, hogyan udvarol a tartui kolléganőjének, aki történetesen csak észtil értett, orosz nyelvismerete nem múlta felül a kandidátusi nyelvvizsgára még csak készülő fiatalabb magyar vendégükét. A közvetítő nyelv hiánya a legvidámabb „ismerkedési estén” is szinte áttörhetetlen akadályt jelentett, s bizony még Magyarországról (középiskolai orosz órák kudarca után) is. Nehéz volt megérteni, miként őrizhették meg az észtek a szovjet-orosz elnyomás alatt nyelvi és kulturális identitásukat úgy, hogy a hatalom nyelvét egyszerűen nem vették tudomásul. Pedig a tallinni üzletekben az eladók nagy többsége oroszul beszélt, a kirakatok mégis úgy néztek ki, mint Európa szerencsésebb országaiban, csak az árukészlet emlékeztetett arra, hogy szovjet beutazási vízumuk van. Moszkva cifra szürkesége után itt – a Baltikumban, ahogy mondták – otthon érezhettük magunkat. A nyelvi nehézségeket azért is fájlalhattuk, mert az akkori Észtország volt az egyetlen hely a világon, ahol nemcsak rokonnak tekintettek minket, de egyúttal irigyelték is nemzetünk nagyságát és függetlenségét. Finnországban (egy évtizeddel később) a nyelvi alapú rokonságot érezhettük, ehhez azonban inkább segítőkészség, pártfogás és életszínvonalunk miatti sajnálkozás járult.

Hazatérésük után nem sokkal, a már-már barátoknak számító külügyes észrevette a főigazgatói szoba új átrendezését. Az íróasztal a nem túl jól záró ablak elől a hátsó falhoz került, s mivel az ülgarnitúra a szoba másik részében maradt, Illés közel húzott egy széket a magáéhoz, hogy a belépőt leültethesse. Aki ekkor vette döbbenetén észre, hogy az íróasztalról a munka közbeni használatra odakészített könyvek eltűntek, helyükre vizes palackok kerültek. Laci, aki csak bosszúnak látszott, hogy az észte asszonnyal nem jutott semmire, pedig a méhecskejáték szemlélője úgy vette észre, az igazgatónőből sem hiányzott némi fogadókészség; most leplezetlenül ideges volt: „a vesém miatt sokat kell innom, nagy fájdalmaim vannak” – mondta, s mindig egyenes tartása előre görbült egy újabb pohár gyógyvízért. Fiatalabb munkatársa észre kellett, hogy vegye, valószínűleg belerokkant a fájdalmakba. Ez a mindig határozott, a legendabeli „paraszti őserőt” sugárzó férfi gyámoltalanul nézett rá: segítséget remélve attól, aki persze nem tehetett semmit.

Ötéves együttműködésüknek később még egy olyan esete volt, amikor Laci megnyílt. Zágrábból vonattal mentek Ljubljánába, hogy ott is megkössük az együttműködési egyezményt. Illés nagyon gondosan választotta ki a szerelvény egyik vagonját és benne a fülkét is. „Az biztos tudod (nem tudta), hogy Ferenc József és szárnysegédje Horthy Miklós sokszor vadásztak együtt zergékre. Te láttál már zergét?” Mivel nemet intettem, így folytatta: „A következő hegyen fogsz egy zergét látni, ránk vár.” Robogott a vonat, a külügyes rátapadt az ablakra, és egyszer csak tényleg ott állt a zerge. Mozdulatlanul. Laci tiszta szívből

nevetett, amikor útitársa némi bizonytalankodás után rájött, hogy a zerge nem tud elmozdulni, mert szobor.

A szlovén fővárosban kiderült, hogy nehezebben tudnak – szlovénul – meg-egyezni, mint korábban Zágrábban – horvátul. A kávészünetben megkérdeztem a delegációjuk egyik angolul jól beszélő tagjától, mi is a vita tárgya? Így tudtam meg, hogy a – kirakatok kínálata szerint – hozzánk képest gazdag szlovéneknek nem jut pénzük nemzetközi munkatárscserére. Másrészt Illés ragaszkodni akart ahhoz, amit Zágráb (no meg az NDK, a csehek és a lengyelek) után legyen kiemelt cél a helyi szocialista hagyományok gyűjtése és feldolgozása. A szlovének végül abban tettek engedményt, hogy a következő évtizedben két magyar kiállítás fogadnak Ljubljánában. (De ők ilyesmit nem tudnak küldeni.) Vissza-felé Illés kibontott egy üveg kitűnő Plavacot, s igen vidám hangulatba kerül-tünk. Végül meg mertem kérdezni, miért makacskodott azon, hogy a szocialista irodalom közös kutatásának terve bekerüljön az együttműködési megállapo-dásba. Egyrészt bevallotta, hogy a hazai szocialista kutatócsoport tervét még nem adta föl, ámbár belátta, hogy ebben rám sem számíthat. Másrészt: „Ne feledd, ha etikai okból nem is léphetek vissza abba a pártba, amely egykor ki-zárt. De azért én párton kívüli bolsevik maradok.” Mit lehet ilyen vallomásra válaszolni? Ezen utólag is csak töprengeni tudok. Pedig azt megértettem, mire gondolt. Sok évvel később véletlenül futottunk össze a Kossuth téri metrónál, s a változások teljes elutasítását sűrítette bele Antall Jóska elleni gyűlöletébe. „Kancellária – dühöngött –, mintha nagyhatalom vezetője lenne. Elment a józan esze – veled és a többiekkel együtt.”

Mindig magától értetődő volt számomra, hogy az irodalmi múzeumban soha nem fog megvalósulni a „szocialista irodalomkutatás központja”, de vajon mi-ért nem jött létre egy irodalomtörténeti műhely, az rejtély marad. Baróti Dezső-ben talán lett volna képesség, hogy ilyesmit kialakítson, de meg sem próbálta. (A börtön, s ami azzal járt, kettétörte az életét.) Kabdebó Lóránt majd iskolát teremt maga körül a Miskolci Egyetemen. Láng Jóska igen eredményesen dol-gozott Király István Ady-műhelyében. Viszont Illés világszemléletében talán túlságosan erős volt a nevelőpárt szellemi hatása: a felülről irányításban hitt, és minden ellenvélemény gyors elfojtásában. Utódai közül senki nem törődött műhelyteremtéssel. Botka Ferencet is csak addig érdekelte a közös munka, míg a bibliográfiáin dolgozott. Múzsák kertje? Ahol jól gondozott, szépen metszett gyümölcs- vagy díszfák tanúsítják a kertészek szorgalmát és hozzáértését? A különálló szobrok között magányos filozófusok sétálgatnak? Néha beszélget-nek? Miről? Sok mindenről, de nem az irodalomról és történetéről. Még kevésbé egymás gondjairól, örömeiről. „Mit vártál? – kérdezi a Múzsá. – Magad sem tudod... Annyi év után sem... Ne feledd, a múzeum tárgyakról és látványokról szól, emberekről és történeteikről legföljebb közvetve. Kert. Nem játszótér, mint az uszoda, amit annyira szerettél. Nem is bálterem vagy kocsmá. Munkahely; amit nem a kertészekért, hanem a fáikért, a szoborparkért tartanak fenn. Amit egyesek második otthonuknak tekintenek, mégis örökké elégedetlenek. Úgy

érik, nem becsülik meg őket, főleg pedig igen kicsi a fizetésük, és nincs mellékjövödelmük. – »Egy Duna-parti csónakházban nagy a jókedv minden nap...« –, de az másé, másoké.”

Vissza az időben! Vajon az irodalmi múzeumban 1970 elején megnyílt Kassák-kiállítása már az újonnan kinevezett főigazgató kezdeményezésére valósult meg? Vagy csak tudomásul vette? Ebben már volt része annak, hogy „Kasi” (ahogy én persze soha nem szólíhattam) megosztja a pártvezetés zárt körét? Addigra, az irodalomtörténész Illés már jónéhány Kassák-emlékezést gyűjtött össze: hogy „védelmére” neves írók, művészek elismerő tisztelgéseit sorakoztassa föl, amire halála után is rászorult a Kassák-ellenes politikai (benne: művelődéspolitikai) táborral szemben. Nem értettem Kádár koronája alatt miért volt mindig „veszélyes” – a sorból régebben föltűnően kilógó – költő, író, képzőművész és folyóirat alapító. Aki már a múlt része volt, aminek meghamisítása persze az uralkodó réteg meghatározó érdeke (és gyakorlata) volt. Talán mert a párt (mindenkitől egyengondolkodást követelő) legendáriumában nehéz volt elhelyezni? Meglepett, hogy a rugalmasabb lengyel művelődéspolitikai még a nyolcvanas években sem volt hajlandó fogadni a Petőfi Irodalmi Múzeum Kassák-kiállítását. Az NDK-ban még merevebben elzárkóztak az ötlet fölvetése elől is. Moszkvában nem is ajánlottuk.

Illés hamar kijárta az engedélyt, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum nagyszabású Kassák-kiállítást rendezhessen a Károlyi-palotában. Továbbá – a Népművelési Propaganda Iroda „zászlaja” alatt – a már említett emlékezőgyűjtemény (ki-bővített változatát) is megjelentethesse. A kiállítás rendezésével – párttag feleségét bízta meg, aki tapasztalt múzeumi munkatárs (ámbar őt, Illés Ilonát inkább bibliográfusként tartják számon). Közreműködőül e sorok íróját rendelte mellé a kiállítás anyaggyűjtésében, főleg pedig a kötet anyagának kiegészítésével és szerkesztésével. Feladatkörébe tartozott új emlékezések szerzőinek a megtalálása is. Munkáját a főigazgató személyes együttműködésével végezte. A szövegek legkényesebb részét Illés a maga ízléséhez igazította. (Neve sorozatszerkesztőként szerepel a kötet – távozása után készült – címlapján.) Ő küldte Berekméri Zoltán fotóst és az emlékiró öregember fiatalkori „énjét” a Felvidékre, hogy szerezzenek onnan is emlékezéseket, és fényképezzenek Kassák szülőhelyén, Érsekújváron őt idéző látványokat. (Itt a többes szám persze csak a fotóst jelenti.) A kiállítás végül – némi bonyodalommal – ’73-ban megnyílt, fogadtatása a korabeli sajtóból rekonstruálható. Az említett (és persze mostanáig zárt körben maradt) „bonyodalom” mélyen jellemző a korra. A megnyitó előtti napon Aczél két munkatársával ellenőriztette, hogy nincsenek-e megengedhetetlen (a „tűrt” fogalmába nem férő) képek, írások a kiállításon. Ilyet aztán olyan nagyszámban találtak, hogy a következő éjszakát többen (köztük e sorok írója) azzal töltötték, hogy a levett-kivett tárgyakat és feliratokat mással, ami megfelelt az ellenőrzők erre vonatkozó utasításainak – helyettesítsék. A megnyitó időpontjára – Illés balatonföldvári nyaralójában – a kötet véglegesnek szánt (két

neves lektor által jóváhagyott) szövegét is nyomdakész állapotba hoztuk. Hogy megjelenése a kiadónál, a Kiadói Főigazgatóságon vagy a pártközpontban ütközött tiltó akadályokba, azt a kötet szerkesztői, de talán a főigazgató sem tudta meg soha. Közel három évig tartott a „mit lehet közölni, és mit nem” huza-vonája, amihez – a szerzők hozzájárulásával – módosítani kellett a szövegeket. Ez odavezetett, hogy Kassák Lajosné letiltotta a saját írása közlését, s a kötet kiadáshoz is csak a (lektorként harmadikként közreműködő) nagy tekintélyű Szabolcsi Miklós rábeszélésére járult hozzá.

Az öregember talán azért lenne hajlamos itt előreszaladni az időben, mert a Kassák-ügy bonyodalmaival most sem tud mit kezdeni. Ki volt ez a kemény, őszinte ember és egészen eredeti művész? A hatvanas évek közepétől egyre több kiállítást szerveztek neki, talán ezért sikkadt el az Illés által nagy reményekkel indított tárlat híre és a kötet jelentősége. De vissza oda, amiről az előző fejezetben szó volt: Kádár János nyitási kísérletéhez. A filmtörténet szerint 1965-ben készült el a *Szegénylegények* és a *Kőszívű ember fiai*, itt kell keresni a magyar „új hullám” kezdetét. Divatba jött a happening, a lakásszínház, Bak Imrétől (névsorban) Szentjóbó Tamásig új képzőművész nemzedék lépett előtérbe, a hetvenes években megkezdődtek a „kápolnatárlatok”, s mozgolódott a Fiatalkor Művészek Stúdiója. A kultúrpolitika akkori ellentmondásainak szerves része volt, hogy 1965-ban Csoóri Sándort a *Kortársban* megjelent *Iszapeső* című írása miatt egy év „szilenciumra” ítélik. Ugyanakkor – nagy viták ellenére – elfogadták az Új Gazdasági Mechanizmus elképzeléseit. '73. február 5-én azonban Aczél György nagy beszédben lépett föl „Heller Ágnes és társai” ellen. Majd a világhírű Lukács-tanítványokat állasukból is elbocsátották. Az ezzel fölkeltett hullámverésben – a 21. századi embernek – nehezen fölfogható kérdés került a viták kereszttüzebe: „melyik az igazi marxizmus”? E sorok írója konzervatív forradalmárként, azaz kívülállóként tekinthetett volna a körülötte zajló fölfordulásra, ha az első hullámok egyike nem csap át az irodalmi múzeumba. Noha Illés László főigazgató – és valószínűleg az összes helyi párttag – igyekezett volna ebből kimaradni. Nem lehetett.

Ráadásul a Kádár-korszak szellemi életében – egy a körülményeket alaposan ismerő tudós filozófus véleménye szerint – végzetes törésvonal keletkezett a „filozófuspernek” nevezett eseménysor következtében. (Pontosabban: egy újabb törésvonal a már létező „urbánus”, „internacionalista” és a „népi-nemzeti” írókat-irodalmárokat megosztó szakadékok mellé.) E kérdéskör nem fér ebbe az írásba, szerzője nincs is fölkészülve, hogy annak részleteiben állást foglaljon, de a törésvonal kialakulását okozó földrengés – mint a fentiek is jelzik – sok mindent megváltoztatott. Akkor is, ha a törés a marxizmus értelmezőit fordította szembe egymással, közben azonban újabb parazsat rakott a sokféleképpen tárgyalható „zsidókérdés” alá. Lányok fordultak szembe apjukkal, tanítványok professzoraikkal. A párt azzal járult hozzá a töréshez, hogy élve hatalmi helyzetével – ahogy fentebb olvasható – számos nemzetközileg ismert és elismert

Lukács-tanítványt el akart hallgattatni. Néhány évig megakadályozták a hazai publikációs tevékenységüket, vagy külföldre űzték őket. A „Lukács-óvoda” és más fiatalok azonban továbbgondolták nézeteiket, s ezt a hatalom nem tudta – illetve már nem akarta – kezelni. Az irodalmi múzeum új főigazgatót, illetve főigazgatókat kapott, e sorok írója osztályvezetővé lépett elő, de a továbbiak összefolynak azzal, ami 1984 után történt, amikor Botka Ferenc személyében, aki közben Mácza János-szakértőből elismert irodalomtudós, szövegkiadó, bibliográfus, a művészettörténetben is járatos vezetője lett a Petőfi Irodalmi Múzeumnak.

Az Illés-korszakot fölszámoló botrányok egyike úgy kezdődött, hogy – két évvel az ott készülő *Kritika* című folyóirat megszüntetése előtt – az akadémiai Intézetből már több fiatal elbocsátottak. Közülük egy fiatalasszony az irodalmi múzeumban kapott állást. Hogy mi volt a feladata, az e sorok írójának ugyanolyan rejtély, mint az, milyen botrányos tettet (bűnt, tilalomszegést) követett el – alighanem író férje közreműködésével. Az viszont gyorsan kiderült róla, hogy elkényeztetett „úrilány”, aki többet engedhet meg magának másoknál. A bátor szókimondás ugyan elvileg tiszteletre méltó, de hogy a tiltások határai szigorúan ki vannak jelölve, azt érdemes volt figyelembe venni. E sorok írója mélyen megérti a fiatalasszony lázadó szellemét, ám csak a következményéről tud. Az öregember tiszteli egykori – alig ismert – kolléganőjében az anyát, aki neves művészeket hozott világra és nevelt föl, de az egyenlő megítéléstől igen távol álló viszonyokat tartja a korra jellemzőnek. Míg világhírű sportolókat „csempészés” miatt lebuktattak, a későbbi SZDSZ meghatározó tagjainak elnézték, hogy nyomdagépeket hoznak be és működtessenek. Míg az irodalmi múzeum gépirónőjét néhány stencillap hiánya miatt meghurcolták, közismert volt, hol árusítanak – titokban – könyvterjedelmű ellenzéki kiadványokat. Nem került nyilvánosságra, hogy Illés magától vagy felsőbb utasításra hozta meg a fiatalasszony munkaviszonyát megszüntető szigorú döntését (amit az érintettek és mások a rovására írtak). Ennek azonban nem lett igazán súlyos következménye, az „áldozat” hamarosan szerkesztői állást kapott. Addig is aligha voltak megélhetési gondjai, noha férje sem tartozhatott a jól keresők közé. Később saját folyóiratot alapítottak, de ez már végleg nem tartozik ide. Annyit viszont meg kell jegyezni, apja az „új osztály” legkivételezettebb tagjai közé tartozott, aki a párt nagyjainak gyógyítása mellett lakásán – következmények nélkül – rendezhetett ellenzéki – vagy ellenzékiekieskedő – összejöveteleket.

Közben újabb felhők gyülekeztek Illés és a múzeum fölött. Lukács György haldoklott, s a hangtár vezetője arra gondolt, élete utolsó időszakában érdekes lenne hangszalagon megőrizni minden szavát. Köztük esetleg titkolt moszkvai tapasztalatait is, amelyek – gondolták az „illetékesek” – rossz fényt vethetnek vezető elvtársak némelyikére. Vezér Erzsébet – Illés tájékoztatása nélkül – magánóval és hangszalagokkal felszerelve szegény Tasi Jósikát küldte ki a Belgrád rakparti lakásba, hogy a munka technikai részét elvégezze. Nem tudni, mit szóltak ehhez a Lukács családtagjai, de a felvételek elkészültek, a filozófus pedig

örökre itt hagyta a szocializmus földi paradicsomát. Nem lehetett előre látni, hogy közben érlelődött egy Lukács halála után esedékes értelmezési vita, aminek másik száláról fentebb olvashatnak. Az öregember szemében Jóska mindegyesekelőtt azért szegény, mert nagyothallott (amit e sorok írója ma jobban átérez, mint fiatalon), a hangtári munkát a szemüvegébe szerelt hallókészülék tette számára lehetővé. Igazán sajnálatra méltó azonban feladata elvégzése után lett. Tasi Muharay Elemér csodálója, a népi irodalom kutatója volt, Lukács világa alighanem igen távol állt tőle. Nem így Vezér Erzsébettől, aki személyéhez köthető – tágabb – körhöz tartozott, noha tanítványa már csak azért sem lehetett, mert rendszerrel szembeni fenntartásaként nem győzte hangoztatni, miszerint ő nem kommunista, hanem „polgári radikális”. Erről az álláspontonról kereste föl Aczél Györgyöt, aki – némi időbeli csúszással – fogadta őt, és el volt ragadtatva figyelmességének és tettének nagyszerűségétől. Erzszi, akivel az emlékidéző a Károlyi-palota kapujában visszaérkezésekor összefutott, nem a földön, hanem valahol a trolivezetékek fölött lebegve érkezett meg, és rögtön kibuggyant belőle nagyszerű fogadtatásának története. Közben tudni lehetett, hogy Aczél küldöttjei már lepecsételték a hangtárat, most a főigazgatóval tárgyalnak, másnap újra eljönnek, hogy minden hangszalagot átvizsgáljanak. Így történt, és a teljes Lukács-anyagot magukkal vitték. De nem ez zárja e részt, mert Tasit azonnal elbocsátották, kitiltották munkahelyéről, majd valahogyan visszakerült a múzeumba, de ez már homályba vész. Vezér Erzsébetet nyugdíjazták, amiért ő a főigazgatót tette felelőssé, noha Illés erről aligha dönthetett pusztán saját hatáskörében. (Még ha a „polgári radikálisokkal” különösebben nem is rokonszenvezett.) Nyugdíjasként aztán Vezér bejárta Nyugaton élő baráti körét, hogy a múzeumnak több érdekes interjút készítsen. (Ezeket nem ismerem.) Miként függ össze a jó kapcsolatokkal rendelkező a fiatalasszony elbocsátása és Vezér Erzsébet nyugdíjazása azzal, hogy Illés László hamarosan föladta a főigazgatói szerepét, és visszatért – visszatérhetett – az Intézetbe? Arról ma már talán senki nem tud biztosat. Aczél elvtárs és a múzeum illetékes főosztályát vezető Gönyei Antal alighanem megkönnyebbültek, hiszen alárendeltjük túlságosan szembeszállt a „jobb, ha semmit nem csinálunk” gyakorlatával.

(Folytatjuk)

Turczi István

Történelemszünet

- Rózsa Endre szavához -

Peckeljük fel a reggel szájpadrását!
Legyen életszagú, benne szemetesek, kofák.
Rég elhullajtott mozdulataikat
sietve kapkodják össze a vézna fák.

Felhők batyuzó titkát ossza meg velünk
az örökszép tavasz! Mozgás, végre ki!
Már szél szandálja csattog a téren,
az ultizók hátát korai nap melengeti.

Bódé-idillbe hűgyszag keveredik,
ez az új világ is csak mintha volna,
kényszer s káprázat közt vergődő
sivárságát lehetünk bútorozza.

Félnek színektől, fénytől, harangzúgástól:
nézd csak, lassan nézd az arcokat.
Álomból riasztott, pánik-intarziás, szürke
maszkoknak látszanak, de valódiak.

Egyszerű párbeszéddek politikáról,
pénzről; ha szemét lehunyja, tengert lát,
ha lapjaiba néz és nála a piros negyvenszáz,
győzelemittasan bemondja a rekontrát.

Ó, te, te, játszódó anyag emlékezete...
Nincs idő, mely üresebb s végtelenebb,
mint a két parti közé szorult, gibicektől,
káromkodástól hangos történelemszünet.

TURCZI ISTVÁN (1957) költő, író, műfordító. A *Parnasszus* című lap főszerkesztője. Utóbbi kötete: *Miféle épület az a katarzis* (Révész Tamás társszerzővel; Magyar PEN Club, 2024).

Szökés pirkadatkor

Az még semmi! Mert arról az ominózus, szeptemberi házibuliról még nem is meséltem nektek, ahonnan csak hajnalok-hajnalán hordtam el az irhámam. De ne szaladjak ennyire előre! Szendreyéknél voltunk, ha jól emlékszem, és mivel aznap egy kiállításmegnyitóról jöttem egyenesen, hát alaposan kicsíptem magam: enyhén fojtogató nyakkendő, barna zakó, finom vászonnadrág. Én az ilyenekre mindig adok. Cárévics félszáraz pezsgőt vettem, mert tudom, hogy a Szenya azt szereti, hozzá begurítottam az oldaltatyómba négy-öt doboz staropot, azt pedig inkább miattatok, mert akkor még nem tudtam, hogy egyikőtök sem fog eljönni. Szóval, így felcihelődve érkeztem meg ahhoz a sashalmi házhoz, ahol a buli már régen elkezdődött.

Sokszor mondják, hogy Pesten belül semmi nem távolság. Erre sem vennék azért mérget, mert a metró, a HÉV, meg a balsors vezetett engem arrafelé, hogy már azt hittem, soha nem érek oda. A kinti sütögetésből, meg a nyihogó röhögésekből fedeztem fel aztán a házat. Beléptem a kiskapun (a nagy az lakattal zárva volt), s egyből az udvar hátsó részébe, a műanyagszékes társasághoz mentem, akik körbeülve iszogattak, beszélgettek egymással. Ez a gárda, ahogy elnéztem, szeretett ücsörögni. Némelyik csak bámult a tűzbe és nem szólt egy szót sem. Nagyon úgy tűnt, mintha megzavartam volna valamit, mert hirtelen abbamaradt a röhögés, és csak a zene bömbölt a JBL-ből. *Na, ez az este is hosszú lesz így!* Mivel a belépőm elég kínosra sikeredett, gondoltam, megütögetem a házigazdát, mondván, de jó, hogy kijöttek sütögetni. Szenyát amúgy is amolyan egyszerű, csupaszív melós gyerekek ismertem, aki mindig kapható volt a szóviccekre meg a sztorizgatásokra. – Bemegyünk lassacskán, mert elég hideg van! – mormogta oda nekem egykedvűen. Erre a tűz körül ülő haverok mind rábólintottak. Mit volt mit tenni? Én is bementem velük.

A kaját már megfőzték, bent pedig mindenkinek adtak egy tányért. A gőzölgő kondért két szaki cipelte be, teli chilis babbal. Amíg Szenya porciózott, a barát-
nője borzas hajjal és kisírt szemekkel lépett a másik szobából a társalgóba.

De hogy az milyen bomba nő volt! Vékony, alacsony, bögyös csajszi cicanaciban és tarka blúzban. – Piszok mázlista ez a Szenya! – irigykedtem magamban, miközben kikötöttem a nyakkendőmet. Teljesen felesleges volt már ez az urizálás, enélkül is piros kukoricának éreztem magam. Szóval a Dorka ott állt szipogva, az ajtófélfának támaszkodva, tekintetével a szobában levő ablakot vagy még azon túl, az őrizetlenül hagyott, kinti tüzet bámulta, és hang nélkül remegtek az ajkai. Mint valami csodás jelenést, szemléltük a durcás nőt, én és a hat szaki. A tőle pár lépésre guggoló Szenya viszont dühösen ráförmedt: – Mi van, mi bajod van? – Dorka válaszul előkotorta a zsebéből az iphonját és Szenya elé tartotta. – Tessék, nézd! – hüppögte halkán, szánni valóan. – Nem vettek fel. – Szenya pár pillanatra abbahagyta az adagolást: a merőkanalat a kondérba ejtve, kezébe vette a feléje nyújtott mobilt, és rezzenéstelen arccal meredt a kép-ernyőre. – Most mi legyen? Hmm? – Dorka elkenődött hangja vigaszt, bizton-ságot keresett a nagyszobában. Szenya, miután végigolvasta az értesítést, pár-szor még görgetett egyet-kettőt a tartalmon, majd közönyösen a barátnőjére nézett: – Semmi. Mi lenne? Majd újból megpróbálok. – Dorka értetlenül grimaszolt, de kérdezni már nem volt ideje, mert rögtön kiadták neki az ukázt: – Gyere, vágj kenyeret nekünk!

Egy-két szeletet azért kihúztam a felém nyújtott kosárkából. Dorka némi-leg megnyugodott. Evés után kártyajátékok kerültek elő, szkander, dalolászás. Nem mondom, más alkalommal élveztem volna is ezeket, de akkor valahogy hiányzott a tánc, a tombolás. Ezek a vendégek egytől egyig olyanok voltak, akár a menhir: ahol voltak, ott tespedtek, el nem lehetett őket mozdítani se-hova se! Szenya persze felvette a stílusukat, ő se ugrott ki a bőréből. Dorka volt az egyetlen, aki kevesellte a mulatságot, szemeztem is vele erősen. A behozott JBL-ből olcsó hiphop üvöltött, amire csak a fejüket rázták. Hogy nem törté-nik semmi, végül annyira eluntam magam, hogy cigarettaszünetet ajánlot-tam fel. Na erre bezzeg jöttek: Szenya is, Dorka is, meg a sleppjük. Kint azután Dorka odalépett hozzám, megkínáltam cigarettával, mire elmesélte szomor-kodásának okát: Jelentkezett a Színművészetre, de nem vették fel. Pedig már úgy beleélte magát, Szenyával mindent megbeszéltek, és rendkívül sokat ta-nult-készült, lótot-futott a papírokkal egyik épületből a másikba. Megcirógat-tam az arcát, sok sikert kívántam neki, ő kacéran mosolygott, és csillogtak a szemei. Hevesebben dobogott a szívem, amit persze a többiek nem vettek észre: Szenyáék több pálinkás üveget megnyitottak, füstölés közben ezt is, azt is megkóstolták. Már nem is tudom, hova rejtették el a Cärevecs pezsgőt, inkább söröket szisszentettek.

Az események persze egy idő után követhetlenné váltak. Voltunk kint is, bent is, Dorka is becsípett, én is, a többiek is. Unóztunk, piáltunk, s a társaság nagyja, akik a közelben laktak, időközben hazasomfordáltak. Akárhogy vallat-nátok tovább, innentől már csak képekben tudom folytatni a történetet: pen-et-ráns dohányszag volt mindenfelé, szédülten mozgott velünk a ház. Kint, köz-vetlen a bejárati ajtó mellett Dorka a falhoz támaszkodott, én a derekát fogtam,

és közben smároltunk. Eközben bent Szenya a két ott maradt haverjával vitázott valami csip-csup dolgozról.

– Mindennel azért nem lehet viccelni – jutott eszembe Miska egykori szólása a házibuli másnap hajnalára ébredve, mikor még mindenki aludt. Nehéz súly nyomta a mellkasomat, s mikor odatapintottam, csak akkor vált világossá, hogy ez bizony Dorka! Szorosan mellém gömbölyödve, a fejét a mellkasomon nyugtatva aludt el úgy, hogy egyik karját az éj folyamán még át is lökte a hasamon. Ne legyen soha rosszabb sorsom! Szelíden szendergett a lány, és büszkeséggel jóllakva talán én is visszaaludtam volna... ha nem épp a más házában, a más nőjével feküdtem volna az emeleti szobában. Szenyáék háza ugyanis három alsó szobából és egy felsőből állt. A felhallatszó horkolásokból ítélve, két megmaradt haverja is itt maradhatott valamelyik lenti szobában. Mi meg Dorkával idefenn elbarikádoztuk magunkat: erre utalt az emeleti szoba csukott ajtaja és az ajtó elé tolt öblös fotel is. Ruháink az ágyunk alsó végében, szétdobálva heverték. Ez a reggeli káosz egyszerre volt csodás és félelemkeltő: eszembe jutott a tegnapi mámoros együttlét, annak minden örömteli pillanatával. Ej, ha egyszer megismételhetnénk!

A pillanatnyi helyzetben viszont a gyönyörökön túl a reális kételyeket is egyre erősebben érzékeltem: Itt fekszem, meztelenül, egy régi cimborám barátnőjével. Mi lesz, ha feljönnek? Mi lesz, ha meglátnak? Ha Szenya vagy bármelyik haverja leleplez minket, akkor kész, végem van, agyonvernek engem, vagy legalábbis kidobnak a házból, a soha viszont nem látásra. Röhöghettek, de bajban bizony nincs közösség, ott mindig egyedül van az ember! Némi szorongás után viszont egészen világossá vált számomra, hogy igen, innen nekem el kell tűnnöm mihamarabb. Utoljára, amolyan búcsúként óvatosan megtapogattam Dorkát, és a nyakára leheltem két csókot, amitől ő mosolyogva fordult a másik oldalára. Nem ébredt fel, mélyen aludt. Én pedig, miután így lassanként kioldozódtam az öleléséből, magamra kapkodtam a ruháimat, a fotelt egy hang nélkül arrébb emeltem, és nesztelenül kisurrantam a szobaajtón.

Az is megfordult a fejemben, hogy az ajtóval átelleni ablakon mászom ki, ám ehhez egyrészt túl magasán voltunk, másrészt semmiféle kapaszkodó nem állt a rendelkezésemre. Óvatosan lépkedtem tehát a görbén lekanyaruló lépcsőfokok apró deszkáin, és ügyeltem kopogós cipőm elnémítására is. Lent, a társalgóban óriási rumli fogadott: sörösdobozok egymásba borítva, a kis asztalon halmokba tornyosuló cigarettacsonkok, a félig telt Varga-borok mint hosszú nyakú bástyák kerítették körbe az asztalt, a francia kártya lapjai pedig az asztalon meg a földön kallódtak. Akár egy vert csatatér. Mikor ezekhez közelebb léptem, akkor vettem csak észre a parkettán heverő Joker-kártyákat is, amelyekről csúfondárosan vigyorogtak rám a csörgősipkás, ronda bohócok.

Megborzongtam. A tegnapi cefreszag, az ittas alvók kipárolgása és az ehhez párosult, áporodott lábszag fojtogató émelygést idéztek elő bennem, melyből azonnal menekülni akartam. A horkolás továbbra sem maradt abba: két matrac volt ledobva a földre, az egyikken az egyik, másikon a másik haver hevert. Szenya

fejét hátradöntve, ülve aludt el az egyik karosszékekben. Ha fenn a paradicsomban éreztem magam, akkor ez volt a pokol. A száműzött lelkek hazája.

Nem volt sok időm, a sápadt nap lassan ébredezett, első sugarai már betűztek a házba. Nagy levegőt vettem, lenyomtam a kilincset és hátrahagyva házigazdáimat a kertkapu felé közelítettem. Lelkem szinte ujjongott, hogy épp bőrrel megúszhattam ezt a kalandot! Ám amikor ki akartam tární a kaput, az bizony nem mozdult. Megállt bennem az ütő. A lenn alvók közül zárhatta be valamelyik világtalan. Édes Istenkém, segíts meg kérlek! – könyörögtem kétségbeesetten, s már azt se tudtam, miféle fogadalmakat nem tettem, ha valahogyan kiszökhetnék innen a világba. Rángattam pár percig azt a rozsdás kilincset, de hiába. Kétségbeesett próbálkozásomban kezdtem magamat megadni a sorsnak, s lelki szemeim előtt már ott állt a nagydarab Szenya, ahogy sírva könyörgő barátnőjét eltaszítva, üvöltve nekem esik. A rémképeket azonban egyszer csak elkergette egy tiszta gondolatom: a kaputól pár méterre megpillantottam az egyik nagy kukát. Ha oda tudnám tolni ezt a kapuhoz, a szemetesre ráállva felkapaszkodok a kerítés egyik sarkához, onnan meg leugrok. A fára mászás sosem okozott nekem nagyobb problémát, gyerekkori csínytevéseimet is mindig erre alapoztam.

Hozzá is láttam szabaduló művészetem záró produkciójához. Kritikus pontnak éreztem a telerakott kuka átgördítését, amely egy ponton majdnem rám dőlt. – Innen már nem lehet gond! – biztattam magamat, majd feltúrva a pulóverem ujjait egyik lábamat a kukáról a kerítésre emeltem át. A mozdulat azonban nem kedvezett finom vászon nadrágomnak, s amint a hosszú terpeszt megvalósítottam, a nyúlás következtében épp középtájt felszakadt a varrás. A derengő, hideg fényű napban, meglepődésem és csalódottságom bizonyítékául rodoszi kolosszusként álltam kiszakadt nadrágomban, a kerítés és a kuka talapzatain. Ha valaki azokban a percekben arra járt volna, megcsodálhatta volna sashalami performanszomat. Próbálkozásom csalódott lépéséből persze gyorsan kiugrottam, átemeltem a másik lábamat is, és leugrottam a ház elé.

A legrövidebb úton kerestem meg a járatokat, melyek visszavezettek a lakásomhoz. Utazás közben, amikor a buszra sorjában szálltak fel a népek, igyekeztem összezárt lábakkal megülni. Dorkával a későbbi órákban még játékosan elcsevegtünk. Semmi szégyent nem érzett a történetekben, sőt, inkább örült, hogy eljöttem hozzájuk. Kérdéseimre, hogy Szenyáék mennyit észleltek a dologból, kellően megnyugtatót: rendet raktak, a kukát visszatolták a helyére, s nem tudták visszaidézni, mikor léptem le. Dorka azt mondta nekik, hogy késő este felé. Hogy így rendjén ment minden, én is megbékéltem ezzel a kis kalanddal, amihez Dorka még utoljára ennyit írt hozzá:

– Legközelebb azért a nyakkendődet ne hagyd itt az ágyamon.

„Szörnyen” szép

A szép rettenete | Jovián György kiállítása

(Budapest, 2024, Múcsarnok)

Gyermekkorom egyik legszebb meséje a mai napig *A szépség és a szörnyeteg*. Élt egyszer egy irigy herceg, aki senkit sem szeretett. Egy napon a vénséges koldusasszony kért tőle menedéket, fizetségül pedig egy szál rózsát kínált. Ám a herceg elutasította, mire a tündérré változott banya megátkozta. Amennyiben a királyfi képes lesz megszeretni valakit, és szerelme viszonzásra talál az utolsó rózsaszirm lehullta előtt, megtörik az átok. Ha nem, szörnyeteg marad örökre... Jovián György Múcsarnokban látható kiállítása eszembe juttatta a történetet. Szép és rút „találkozását”, amelyek jól „kiegészítik” egymást.

Kiállításának címadásához Jovián kedvenc költője, Rainer Maria Rilke *Első Duinói elégiájában* talált egy számára megfelelő részt, ami körülírja képei lényegét: „Mert mi a szépség, ha nem annak a Rettentőnek a kezdete, melyet elvisszünk még épp.” A nagyszabású tárlat erről a furcsa kettősségről mesél, a kételyről, ami arra irányul, hogy ami szép, vajon meddig az, és ami rút és szintén mulandó, pusztulásában nem rejt-e magában szépséget.

Jovián olajjal vászonra készült figuratív (hiszen a valóság beazonosítható elemei vannak rajtuk) képei szépen, aprólékosan vannak megfestve. A rajtuk megjelenő szeméthalmokról azonban már nem ez a jelző jutna az eszünkbe. *A Bontás XXI.* (2022) és *Bontás XXII.* (2024) képein fémlapok, kábelek, bútorroncsok hevernek szerteszét. Törmelékek, egyéb kidobott, senkinek sem kellő kacsatok: vascsövek, falapok, hulladék, amelytől az ember szívesen szabadul. A sok lim-lom idővel enyészetté fog válni, senki sem fog rá emlékezni. Hogy a szemét látványa szomorúsággal tölt el? Igen, hiszen a pusztulást, a hiábavalóságot jeleníti meg. A fotórealista módon festett, hulladékhegyet ábrázoló kompozíciók az elmúlásról mesélnek, és bár nem látunk rajtuk embereket, arról a földi életből való eltávozásról vallanak, ami mindannyiunkkal be fog következni egyszer, hiszen semmi sem tart örökké.

Mielőtt még kedvünket szegné a sok „szemét” és a végről siránkoznánk, hangsúlyozandó: Jovián esztétikumá emeli a lehangoló látványt. És nemcsak

TAKÁTS FÁBIÁN (1987) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán végzett művészettörténet szakon. Szakterülete a 20. század művészete.

ilyen jellegű művekkel fogunk találkozni, hanem olyanokkal is, melyeken a figura kerül a középpontba, és szívderítőbbek, mint a *Bontás* sorozat vagy például a *Szép új világ* (2009) című kép apokaliptikus világa.

Az alakos munkák egyik legkülönlegesebbike a hat képből álló *Lány unikonissal* fekete-fehér, mitologikus sorozata. A hozzá tartozó címke szerint egy prominens francia főúri megrendelő francia motívumok alapján készült, flamand gyártású falikárpit-sorozata adta az ihletet. Az érzékeket ábrázoló képek némi magyarázatra szorulnak. „Az öt érzék által közvetített benyomások, érzékszervi információk csak akkor képesek együttműködni egymással, ha az érzékek birtokosának vágyai (szívének rezdülései) észleléssé szervezik azokat.” A fotografikus alkotásokon szereplő egyszarvú koponyája Abafáy-Deák Csillag művészeti író szerint „csak kellék, a női test és lélek az izgalmas teríték” – olvashatjuk írásában, amely az Irodalmi Jelen portálján jelent meg *A táblakép reneszánsza* címmel. Abafáy-Deák szerint Jovián György úgy alkotta meg ezeket a műveket, mintha fotók lennének. El tudja hitetni a nézőkkel a fényképszerűséget, holott klasszikus olaj-vászon technikával készültek. Pusztán ezért a bravúrért is ámulattal tekinthetünk rájuk, miközben furcsa érzést kelthet bennünk a képeken megjelenő „vágy tárgya”, a cseppet sem idealizált női eszmény.

Csodálattal fogunk tekinteni Jovián György *Magyar Bacchus* (1996–1999) elnevezésű képére is, melynek keletkezéséről a következő derül ki. Volt a Klauzál téren egy kritikusokból, művészekből, műkedvelőkből álló törzsasztal, ahol Jovián is sokszor megfordult. A *Magyar Bacchus* fogadásból született, amelyről Jovián a következőképpen vall: „Szóba került egyszer csak a Caravaggio-féle festőiség kérdése (nagy valószínűséggel Csernus munkái révén)”. Csernus jórészt tubusos umbrát alkalmazott a testárnyékokhoz, hogy rövidebb idő alatt váljon a felület barokkos sötétté. „Én meg állítottam, hogy meg lehet ezt csinálni lazúrokból is fokozatosan, ahogyan a régiek tették, csak némi idő meg állóképesség kell hozzá.” Joviánt szaván fogták, hogy bizonyítsa állítását. Szerencsére volt még egy darab belga vászna abból a waregemi műhelyből, amely annak idején Rubens-t, majd Csók Istvánt is „ellátta”. Az oldószerként terpentint és lenolajat használó Jovián nekiláthatott parafrázálni Bacchust. A hazánkban egészében most először látható műalkotást az alkotó 64 darabra szabdalta és felkasírozta. A mű hűen tükrözi a késő manierizmus és barokk előfutáraként ismert géniusz, Caravaggio szellemiségét, átveszi annak ironizáló ábrázolásmódját.

A *szép rettenete* bőven tartogat még izgalmas képeket, mint például a *Cserepek* (2008) vagy a *Lépcsők* (2008) címűeket. Zuh Deodáth eszmetörténész, az alkotó monográfusa és egyben a tárlat kurátora szerint a „Jovián-képek” alkotásai fotografikusak, mágikusak, hiperrealisták. Emellett expresszív, szimbolikusak, a manierista és a klasszikus stílus is eszünkbe jut róluk. Annak a kornak állítanak emléket, vagy inkább tisztelgnek előtte, amikor még „értettek” a festészethez, amikor még híre-hamva sem volt az absztrakt művészetnek.

A figuratív alkotóként indult Jovián György a bukaresti Nicolae Grigorescu Képzőművészeti Főiskolán folytatta stúdiumait, és szerzett diplomát. Dolgozott

csomagolástervezőként, majd a nagyváradai Állami Színház vendég díszlettervezőjeként. Bukarestben, Nagyváradon, Kolozsvárott is kiállított. 1982-ben települt át Magyarországra, ahol figuralitását leépítette. A kétezres években viszont visszatért hozzá, és milyen jól tette. Művészete a különféle korokat, stílusokat vegyítő eklektikához áll közel. Finom kimunkáltság, a részletek gazdag kidolgozása jellemző rá. A művészet transzcendentális eredetét vallja, filozofikus, mitologikus üzenetet hordoznak alkotásai, melyek létrehozásakor megszűnik az idő érzékelése, minden háttérbe szorul – vallja. „Olyan képeket próbálok festeni, amelyeknek a kompozíciója beszippantja a néző tekintetét, nyugtalanítja a képzeletét, és a formák, színek és anyagok tömkelegének örvénylése elvezeti a katarzishoz.”

Jovián György: Bontás XXI., 2022

Levelek S.-nek

2. Frigid szépség

Drága S.,

Abban a hitben voltam, hogy valami Leonardo-sonett lehet a kép hátoldalán megidézve, nem is értem, miért nem gondoltam arra, hogy ott is (részben) Petrarca-szöveg van. Mondtam, hogy nem asztalom az itáliai költészet! Viszont Randy beszélt Neville-lel, és kiderült, hogy a *Fiatal hölgy arcképe* nem az az eredeti kerete, tehát hiába a festményhez jól passzoló szövegek, nem biztos, hogy az eredeti elképzelés szerintiék (de mi van, ha az eredetin is voltak, és az új keret azt ismétli?! Nagyon szeretném!).

Viszont kifejezetten tetszett a Selvaggia Sasseti portréjával vont párhuzamod, és igen, a Mazziere-testvérek Vénusza egészen elképesztő. Egyszerre búbajos a pirosposzsgás arca és feltárulkozó a tekintete, mindeközben az át-tetsző ruha nem takar, hanem kiemel. Elképzelem, hogy ez is egyike lehetett a hálószoba-Vénuszoknak, és hétköznap letakarva volt a falon, hogy csak bizonyos alkalmakkor fedjék fel a kíváncsi szemek előtt, bízva jótékony hatásában...

De nekem Cranach különös kis Vénuszai maradnak a kedvenceim. Tudom, hogy te nem osztozol e rajongásomban, de hát nekem ő az egyik kedvenc festőm. És ezek a Vénuszok furcsák! Ebben a furcsaságukban pedig van valami egészen magával ragadó erő. Nem tudom nem nézni őket.

Számtalan verzióban megfestette ezt a témát, és amikor róla beszélek, akkor persze nemcsak id. Lucas Cranachra, hanem a műhelyére is gondolok. Vénusz és Cupido párosát először 1509-ben örökítette meg a mester, fametszeten és életnagyságú festményen egyaránt, majd 1525 és 1527 között készült a legtöbb variánsa. A mennyiség alapján joggal feltételezhetjük, hogy műhelyének egyik legnépszerűbb kompozíciója éppen ez volt. Hiszen ki ne akarna otthonra egy ilyen szempárt? Ráadásul a képtípust évszázadokon át másolták, szóval mások sem tudtak betelni ezzel a delejező megoldással.

ISÓ M. EMESE (1989) művészettörténész, középkorász. A késő középkori és kora újkor művészet kutatója, a *Hitel* képszerkesztője.

De ne feledjük, ahány kép, annyi verzió. Váltogatva a mondanivaló hangsúlyát is, hol moralizáló üzenettel felruházva azt, hol egyszerűen a test szépségét és a szerelem erejét demonstrálva.

Egyes verziókon a páros tájban jelenik meg, máskor meglepő módon teljesen fekete háttér előtt helyezte el alakjukat a művész. Ezek közt sem találunk teljesen egyezőt, mindig játszik a pózokkal és a kísérő elemekkel. Van köztük egészen intim, apró táblácska is – mindössze 12 cm –, amelyhez egészen közel kell hajolni, ha fel akarjuk fedezni a részleteit, de van életnagyságú verziója is a kompozíciónak.

E képeken általában Vénusz önfeledten, kacéran játszik a fátylával, közben kitekint a képből, egyenesen felveszi a szemkontaktust a nézővel. Teljesen meztelen, a fátyol egyetlen funkciója a nő alakjának megmozgatása, hogy minél többet mutasson belőle.

Nagyon szeretem, és talán a legkülönösebbnek is vélem azokat, amikor teljesen sötét háttér előtt áll, ekkor szinte világít hófehér bőrével Vénusz. Van valami különös abban, mennyire komfortos neki, hogy a lába alatt is száraz, kavicsos a talaj, pedig úgy érzem, fáznia kellene. Fura.

Mégis, mind közül a kedvencem a londoni. Az jut róla eszembe, hogy olyan, mintha a tükör előtt pózolna a nő, pedig egy erdő szélén áll. Ráadásul nem a ruháit próbálgatja, hanem a tekintetének erejét. Ezen a képen fátyol sincs a nőnél, csupán a sötétvörös tollas kalapot látjuk rajta, amely ismerős lehet azoknak, akik láttak már Cranach-festményt. És az ugyancsak más festményéről már ismerős széles aranynyaklánc tündököl a nő nyakában, kiemelve a haj csillámló aranszökeségét, s egyszerre utalva azokra az itáliai reneszánsz Salome-ábrázolásokra, amelyeken a fejet tálcán tartó nő a szemünkbe nézve ránk mosolyog. Abszurd. Szép és félelmetes. Előrejelzik Oscar Wilde és Gustave Moreau Saloméjét: ő a csábító nő archetípusa. Ahogy Wilde gondolkozott a nő megjelenítéséről: „Teljesen meztelenül jobb lenne. Nem gondolja? Minden ruha nélkül, de drágakövekkel bőségesen borítva. Ékszerek csengenek, csilingelnek a hajában, csuklóján, a karján, a nyaka körül, ékszerek övezik a csípőjét. Egy ártatlan Salomé-ről, aki csupán anyja eszköze, hallani sem akarok. Nem, nem, Salome tudja, mit tesz. Leonardo úgy festette meg, hogy az ajkak tükrözik a szív kegyetlenségét.” Mintha csak Cranach Vénuszait írta volna le, hiszen kitárulkozásukban is úgy érzem, eltitkolnak előlünk valamit: vagy a múltban történt szörnyűséget, vagy valamit, aminek várja a biztos bekövetkeztét.

És a mi képünkben is ott van a dekadencia: Vénusz mellett áll a fia, aki segítségkérőn fordul anyjához, de őt egyáltalán nem érdekli. Míg ő anyja kegyeit keresi, addig a nő kitüntetett figyelmét mi kapjuk meg. Szerepben van, a femme fatale szerepében tetszeleg. Egyszerre van jelen az élet és az elmúlás, minden burjánzik és romlik, ellentétpárok ritmikus váltakozása jellemzi a képet. Hiszen a táj szemkápráztatóan részletgazdag és vivid. A bal oldalt a burjánzó erdő tölti ki. Az erdő sötétzöld flóráját a nap pettyezi, és mélyében felfedezhetünk egy szarvaspárt is. De jelen van a pusztulás is, aminek érzete a kies talaj révén

kúszik fel a gerincünkön. Vénusz jobb lábával a zöld fűvön áll, és készül rálépni a kiszáradt talajra. Ahogy ránk néz, mintha figyelmeztetne minket a veszélyre, amelyet ő fog okozni, és amelynek ő örül is: a szerelmet hozom, amely romlásba dönt. Mindeközben bal kezével az almafa ágába kapaszkodik. Az alma pedig köztudottan gazdag jelentéssel bíró szimbólum. Vénusz kapta meg Parisztól az aranyalmát Helenéért cserébe, de itt sokkal inkább utal Évára, aki az egész emberiséget vitte bűnbe, Vénusz is erre készül újra és újra. Az érintetlen tájjal szemben ott a civilizáció is, a jobb felső sarokban kis házat látunk meghúzódni a tó partján.

Ahogy írtam, Ámor segítségével fordul anyjához, pont mint egy gyermek, akit bár szülei figyelmeztettek arra, hogy baj lesz, nem hallgatott rájuk (ugye, hogy olyan a feje, mint a nagyobbik lányomnak, ha valami undiba nyúl?). Most megbánta tettét, és segítségre van szüksége. Kezében lépesméz van, s a tolvajlás miatt rátámadtak a méhek.

Ez egy jól ismert Theokritosz-történet, a 19. idilljében megírt eset, amelyben Ámort megcsípi a méhek, miután a kaptárt méz után kutatva feldúlta. A gyermek anyjának panaszodik arról, hogy hogyan lehetnek képesek ekkora fájdalmat okozni ilyen apró lények csípései. Mire Vénusz szórakozottan hasonlítja Ámort a méhekhez: hiszen ő is apró, de a szerelem isteneként, nyilával hatalmas fájdalmat képes okozni.

Az ikonográfiai téma, ha a szerző is úgy akarja, alkalmas a moralizálásra: hiszen mi mind a mulandó és veszélyes örömeiket keressük, amelyek végül szomorúságot és fájdalmat okoznak. A jobb sarokban latinul is megörökített szöveg (dvm puer alveoli fvratvr mell a cvpido, / fvranti digitvm sedvla pvnxit apis. / sic etiam nobis brevis et moritvra volvptas / qvam petimvs tristi mixta dolore nocet) azonban egyáltalán nincs kiemelve, nincs bekeretezve, mint más képeken szokott lenni, így alig észrevehető. Olyan mintha odaírták volna, mint egy apró betűs részt, amivel úgy sem foglalkozik senki. Hiszen ha szép, számít bármit is ilyen figyelmeztető szöveg? Másként tekintünk a képre ezáltal? Vénusz vizuálisan csábító és erkölcsileg cseppet sem elrettentő: a felirat csupán illendőségből került ide, senkit sem érdekel, legfeljebb minket, mint a lépes mézet tartó Ámor megmosolyogtató alakjának magyarázata. De azért Vénusz a főszereplő.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ SZEMÉLYEK

Donnino di Domenico del Mazziere (1460–1515): Angelo testvére, ketten sikeren festőműhelyt működtettek Firenzében. Feltehetően mint idősebb testvér ő vezette a vállalkozást, de festőként öccse ért el nagyobb sikereket.

Gustave Moreau (1826–1898): francia festő és szobrász, a szimbolizmus meghatározó alakja. Hatalmas életművet hagyott maga után, munkáinak többsége egykori házában, a párizsi Gustave Moreau Nemzeti Múzeumban (Rue de la Rochefoucauld 14.) van elhelyezve.

Id. Lucas Cranach (1472–1553): német festő, hosszú időn át a szász fejedelmi udvar festője volt, Wittenberg városi tanácsának tagja, polgármestere. Borkimérési, patikusi és

könyvkiadási joggal is rendelkezett. Támogatta a reformáció mozgalmát és Luther Márton, akinek személyes jó barátja volt.

Theokritosz (Kr. e. 310–305 k. – Kr. e. 245 k.): ókori görög költő, műfaja az idill és az epigrama, pásztori költeményeket írt.

Dr. Neville Rowley: a berlini Gemäldegalerie és a Skulpturensammlung und Museum für Byzantinische Kunst kurátora. A 15. századi itáliai festészet és szobrászat kutatója.

Oscar Wilde (1854–1900): író költő, író, drámaíró. Az 1890-es években London egyik legnépszerűbb szerzője volt.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ MŰALKOTÁSOK ADATAI

Davide Ghirlandaio: *Selvaggia Sassetti*, 1487–1488, tempera fatáblán, 57,2×44,1×3,2 cm, New York, The Metropolitan Museum of Art, The Friedsam Collection, Bequest of Michael Friedsam, 1931, ltsz. 32.100.71

Donnino és Agnolo di Domenico del Mazziere: *A béke allegóriája*, 1490 k., tempera táblán, 82×168,5 cm, Firenze, Biennale Internazionale dell'Antiquariato di Firenze, ltsz. n.

Id. Lucas Cranach: *Vénusz és Cupido*, 1509, olaj vásznon (fáról átemelve), 213×102 cm, Szentpétervár, Ermitázs, ltsz. 680

Id. Lucas Cranach: *Vénusz és Cupido*, 1525–1527, olaj fatáblán, á: 12,1 cm, New York, The Metropolitan Museum of Art, The Jack and Belle Linsky Collection, 1982, ltsz. 1982.60.48

Id. Lucas Cranach: *Vénusz és Cupido*, 1526–1527, olaj fatáblán, 81,3×54,6 cm, London, National Gallery, ltsz. NG6344

VÁLOGATOTT IRODALOM A TÉMÁHOZ

Susan Foister: Lucas Cranach the Elder: Cupid Complaining to Venus. In Susan Foister: *The German Paintings before 1800* (National Gallery Catalogues). London, National Gallery London (megjelenés alatt).

Pablo Pérez d'Ors: A Lutheran idyll: Lucas Cranach the Elder's „Cupid Complaining to Venus”, *Renaissance Studies* Vol. 21. (2007) No. 1, 85–98.

Borián Elréd

Gospel

Mily gyönyörű ez a Föld,
a csillagos ég, a búzamező!
Követ teszek a fejem alá,
álmomban látom Jákob létráját.
Fölmegyek rajta, és kinyitom ablakát:
mily gyönyörű ez a menny,
nincs ennél semmi szebb!
Érzem, hogy ebben a fényeregben
győzött a mondhatatlan szeretet.

Álmom véget ér, lejövök bárányszemmel,
megváltott szívvel.
Fölébredek sebes testtel,
énekelem mégis a tágas mezőknek:
Ne féljetek! Győzni fogunk egyszer...

Álmaimban egyszer

Álmaimban egyszer
vak verembe estem,
nincs kiút, rabbá lettem.
Ments meg, szabadító Istenem!

Álmaimban egyszer
jégmadárrá lettem,
folyók felett kerengtem.
Hol a fészkelem? Vezess, Istenem!

BORIÁN ELRÉD (1962) bencés szerzetes, tanár.

Álmaimban egyszer
a szívembe néztem,
ősmagyar tollakat, sem
német tavakat fel nem
leltem benne. Nincs hová mennem.

Álmaimban egyszer
kivert a víz, lázas
lettem. Egy jégbe fagyott
hattyú szárnyait verdeste,
míg a róka el nem jött érte.
Milyen lesz a záróra?

Téltemető

Égessük a szalmabábút,
Távozz sötét rém és bú!

Álarcunkat mutogassuk,
Fáklyáinkkal világítsunk!

Nézzétek a téltemetőt,
Napsugár a lábunk előtt.

Böjti szelek ránk rohannak,
Elhordják rossz vágyainkat.

Égessük el álarcunkat,
Sötét színű álmainkat.

Sanyika, a dauphin

Úgy szaporodtak az országban az árвахázak, mint бүккердőben a rókagomba telepek. Sűjtásoknak is nevezték a falusiak a szívárvány alakban, az avar alól feltörő rücskös csirkelábakat, sárga színük világított, tömpe, vastag szárú húsos karimával köszönt a gombaszedőknek.

De ez csak amolyan komparáció, csak a szólásmondást húzza alá – szaporodik, mint a gomba –, az árvaotthonok túlbурjánzását nem az áldott termőföld, nem a humusz táplálta, azt felső hatalmak, illetve csak egyetlen egy hatalom diktálta, a mindenhatóval kelt versenyre, még az emberek légzését, hangszínét is meghatározta, szaporán kapkodták a levegőt, ha róla volt szó, és reszketős hangon szólaltak meg, ha kiejtették igencsak nehéz nevét, törökös volt az, a nyelvészek, titokban, a csausz szógyökre vezették vissza. Aztán azt az elméletet, mely szerint a csauszok a török hadseregben, mint altisztek, korbáccsal hajszolták előre a janicsárokat, és arcul csapák azokat, akik megfordultak a csatában, s futni, menekülni akartak, szóval ezt a cifra történetet még házastársak a hálószobában is csak halkán merték egymásnak elmondani, az úgynevezett csauszolás halálos bűnnek számított. De nem csak az ilyen műkedvelő nyelvészkeedés volt életveszélyes, derék történészek ültek börtönben, mert igazságcseppet csorrintottak a hős nemzet származáselméletének hazugságtengerébe.

Ilyen világ volt az.

Szükséglet szülte a sok árvaotthont, az abortusz törvény miatt hirtelen meugrott a születések száma, és akárcsak a régi balladák korában, gazdag, de szomorú folklór virágzott a бурjánzó népszaporulatról, tragikus eseményeket suttoptak az emberek arról, mit csinált ez a lány vagy az a fiatalasszony a nem kívánt, de kényszerűségből a világra hozott csecsemővel, papi lakok, plébániák, templomok, mit sem sejtő szomszédok vagy kórházak küszöbére tették le éjszaka, szépen bepólyálva, néha – ez ritka esett volt – a pólyába üvegecske anyatejet is bedugtak, de a leggyakoribb eset a szökés volt. Nem a kisdéd, hanem az anya szökése.

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Székelyhidegkúton született író, irodalomtörténész. Benedek Elek monográfiusa. 1984-ben Ausztriába emigrált. 2018-ban a „Művészeti életpálya elismerése” díjban részesült. Legutóbbi kötete: *Fehér-fekete* (novellák, 2024).

A szülészeten jósolt a személyzet. Tapasztalt nővérek, de az orvosok is gyakran odasúgták egymásnak a felvételtör vagy a felvétel után:

- Ez szökni fog.

Ha lányanya jelentkezett, az szinte minden esetben szökött, az elvált asszonyok is gyakran, de megtörtént az is, hogy tisztos házasságban élő édesanya sem vállalta a magzatát, a szülészeti szabadság három hónap volt akkor, s ha nem ment vissza kilencven nap letelte után munkába, kirúgták. Finoman: felbontották a munkaszerződését. Dupla csapás volt ez, mert törvény írta elő: a munka - kötelező. Büntették a munkanélkülieket, a megélhetés gondja is nyomasztott mindenkit, egy fizetésből nem lehetett megélni.

Ilyen balladás korban virágzott ki az alábbi történet.

Sanyika, K. kisváros árvaotthonának lakója szökött anya csemetéje volt. Az intézetben nem tartották titokban a gyermekek származását, sőt anélkül, hogy leírták volna, csoportokat különítettek el, neveztek meg: elhalt szülők gyermeke, megesett lányoké, özvegyeké, szökötteké stb.

Ez a legutóbbi csoport volt a legnépesebb. Divattá vált a szokás, bement az anya a szülészetre, hamis adatokat diktált be, s ha már megszabadult a nem kívánt tehertől, éjszaka, éjfél tájt kisurrant az épületből, a kapus rendszerint aludt, s eltűnt az emberóceánban.

Szóval Sanyika.

Nem volt rossz gyerek. Mondják, kihálóban a szőke ember a kontinensen, a nagy keveredésben, kavarodásban a barnák győzedelmeskedtek, gesztenyeszínű szem és dióbarna haj lett az uralkodó tünet, persze voltak s vannak fekete szeműek is, de Sanyika - szőke volt. Népmesébe illett volna a bőrének hófehérsége és a mindig csodálkozó, világoskék szeme, a hullámos, göndör haja pedig érett búzatáblák színére emlékeztetett.

Ráadásul érzékeny volt. Túlságosan érzékeny. Ha bántották, keservesen el-sírta magát, sírása nem hangos zokogás volt, hanem szipogás, el-elakadó lélegzete rázta az egész testét, fejét lehajtotta, két kezét a tarkóján összekulcsolta, színpadi mutatványnak is beillett a viselkedése.

Köztudomású, hogy a magzat az anyaméhben megismétli a fajfejlődés fázisait: kromoszómák, zigóta, hólyagcsíra, szedercsíra-állapot, csíralemez, úszó-hártyák az ujjacskák között, a szemek - kezdetben - mint a halaké, két oldalt, testét finom szőrzet borítja...

K. kisvárosban, de másutt is az országban, ehhez hasonló felépítésűek voltak az árvaházak. Egnapos csecsemő gondozására is alkalmas bölcsőde volt az első fázis, azt követte a pelenkázó részleg, jött az óvoda, következett az elemi, az általános és a középiskola.

Külső szemlélőnek tökéletes volt ez a rendszer. Az országos jelszó érvényesült: Megfelelő ember, megfelelő helyen. Az igazi hősök az asszonyok voltak, a dadák, az óvónők, a tanítónők, a szakácsnők, az iskolai fokozaton is ők domináltak, mindenhol kevesebb volt a férfi.

Incze Margit asszony, az igazgatónő bölcsen, higgadtan vezette az árvaházat, tisztos távolságból, de humánusan szemlélte a beosztottjait, s kialakított egy intézményen belüli demokráciát, ami akkor igencsak szokatlan volt. Már-mint a demokrácia. Nem tűrt semmilyen diszkriminációt, senki sem basáskodhatott sem a kollegák, sem a gyermekek fölött. Margit asszony nem ment férjhez, csak a kora és a tekintélye miatt nevezték asszonynak, különösebb filozófia, életbölcselet nélkül áldozta fel egész életét a számára oly kedves árvaházaért.

Demokráciájának volt egy Achilles-sarka. Elfogultan, bolondulásig szerette Sanyikát. Gyakran vitte be az irodájába, ölébe ültette, simogatta szőke fejét, s ritka édességeket dugdosott a szájába. Annak idején, amikor behozták a szülészetéről a néhány napos csecsemőt, ő adta a nevét, mert éppen tavaszra fordult az idő, Sándor napja volt, s a családnevet is ő kreálta, legyen Tamás, mondta, mert kedvenc írójának is ez volt az eredeti neve, Tamás Áron, az i-t később toldotta hozzá. Jól hangzik ez így: Tamás Sándor. Sanyika.

Hosszú évek teltek el. A magas, csontos, szürke szemű, szürke hajú igazgatónő elnyúlt, hosszú ujjú szvetterében és az ülepén kifényesedett fekete nadrágjában az időtlenség bálványja lett, modern korok kísértete, de kedvence, Sanyika bugyogott, buzogott, mint a virágzó élet forrászveze. Különös látvány volt a város főterén s a sétatéren a magas, szigorú arcú matróna, és az üde, virágarcú, szőke gyermek, gyakran sétáltak együtt, fogták egymás kezét, bizonyították, az élet egyensúlyát a paradoxonok biztosítják, az ellentétek végösszege a harmónia.

Már tizennégy éves volt Sanyika, amikor jött egy levél. Úgy csapódott be az árvaházba s a kisvárosba, mint hullócsillag. Mint meteor. Mint aszteroida.

Mivel a borítékon csak az árvaház címe szerepelt, a titkárnő bontotta fel a levelet, ezért tartalma nem maradt, nem maradhatott titokban. A levél szövege a következő volt:

Tisztelt Árvaház!

Kelemen Ágnes vagyok, jelenleg betegállományban lévő egyén, Tamás Sándor édesanyja. Nehezen bukkantam a fiam nyomára, nehezen azonosítottam azzal a csecsemővel, akit én tizennégy évvel ezelőtt, kínkeservesen megszülettem.

Méhrákbán szenvedek, az orvosok szerint maximum három hónapot élek még, nem akarom sírba vinni a gyermekem titkát, ezért halálom előtt nyilatkozni akarok. Nem mentegetem magam, amit tettem, amit cselekedtem, az megbocsáthatatlan bűn. De a bűn terhe enyhül, ha a bűnös ember bevallja azt. Ezért találták ki a katolikus papok a gyónást.

Kicsi, jelentéktelen faluban születtem a hegyalján, szegény volt a családnk, de szegény volt arrafelé mindenki, úgy kapaszkodtunk az életbe, mint homokba a bogáncs, posztóujjasba a koldustetű, nem válogattunk, egy sovány napszám jobb módú gazdánál életmentő volt, s megcsókoltuk a hideg puliszkát, ha este kezünkbe nyomta azt a ház asszonya.

A világ akkor változott meg, amikor én 17 és fél éves lettem. Soha nem látott, fényes autóval jöttek kicsi falunkba kengyelfutók, cseléd lányokat toboroztak, s jó fizetést ígértek. Engem úgy adott oda apám, mint ahogy túladsz borjún, tehénen, kecskén a baromvásáron. Megkönnyebbült a család – haton voltunk testvérek –, egy szájjal kevesebb az asztalnál, gondolhatták.

Intézetbe kerülünk a fővárosban, nem csak én, sok más lány a vidéküinkről, és ott oktattak minket. Bosszankodtak az oktatók, hogy mi csak magyarul tudunk, tolmácsot rendeltek, de hamarosan kézzel-lábbal megértettük egymást. Könnyű volt megérteni, mert egy parancsolatot sulykoltak belénk: engedelmesség. A követségekre kerülünk cseléd lányoknak, dolgozni tudunk, ott megmutatják, mit, hogyan kell csinálni, azontúl – pofa be.

Én a francia követségre kerültem. Jóformán azt sem tudtam, mi az, hogy követség, aztán láttam, számomra semmi más, mint egy épület, ahol van konyha, van mosogató kagyló, van parketta, van bútor, ragyogjon tisztán minden mint kánikulában a fényes ég.

Egy nagyorrú, idősebb nőszemély mutogatott meg mindent, szinte elkacagtam magam, mert ilyen nagy orrot még életemben nem láttam, amit mondott, abból egy szót sem értettem, de nem is volt fontos, mert mutogatott: megengedni a csapból a forró vizet, megtölteni a kagylót, oldószert önteni abba, utána a tisztálás, eltörülgetni a tányérokot, villákat, kanalakat... Hát van egyszerűbb dolog ennél? Játék, szórakozás az otthonihoz képest, nálunk, a mi falunkban az első, a második kapálásba éppen csak bele nem döglöttünk, száraz időben szikrázott a sárga, agyagos föld, olyan erővel csattogtattuk, tavasszal, nyár elején feltörte a tenyerünket a kapanyél, égett a sok vízhólyagoktól, vérhólyagoktól. A portörles itt meg éppenséggel neveltséges volt, az igazán nem törte le a derekamot, fekete bársonydarabkával simogattam a fényes bútorokat órák hosszat. A függönyök leszedése és felrakása volt bonyolult feladat, egy létrára kellett felmászni, hullott ki a kezemből minden, rikácsolt is a hosszúorrú banya, amiből én egy szót sem értettem, de hogy az nem volt dicséret, az biztos.

Legtöbbet az ágyneműkkel bíbelődtünk. Azt sem tudtam, milyen anyagból készültek a finom párna- és paplanhuzatok, igencsak különbözött az otthonitól, amihez én szokva voltam. Csepűcérnából, kenderfonálból szőtt vásznat az édesanyám, azt szabta aztán lepedőnek, ingnek, gatyának, fersingnek. Fakéregnek számítottak azokhoz a selymes cucokhoz képest, amik itt a kezem ügyébe kerültek.

Miután megtanultam mindent, magamra hagyott a banya. Bár ne hagyott volna magamra, mert emiatt szakadt rám a pokol. Az úr és az úrnő hálószobájában simítgattam éppen a nagy, francia ágy alsólepedőjét, amikor hátulról a faromba markolt valaki. Két izmos, erős férfikéz.

Megfordultam, s hát a nagykövet úr volt. Ismertem őt, ismertem a feleségét, hogyne ismertem volna, akkor már a harmadik hónapot szolgáltam náluk.

Az ajtóhoz lépett az úr, bezárta, s rólam úgy tépte le a ruhát, ahogy anyám szokta otthon a levágott liba, ruca, tyúk tollát. De egyik kezét a számra tette, s intette, hallgassak, ne merjek kiabálni, sikoltani, s én nem is mertem. Akkora bánaság zuhant rám, elvághatta volna a torkomat. Elájultam, magamhoz tértem, de hamar újból elájultam.

Ebben a hosszúra nyúlt levélben nem akarom részletezni, mi történt, legyen elég a vallomásom, az, hogy ennek az önkívületi szédületnek az eredménye, gyümölcse

Sanyika, vagyis Tamás Sándor, az árvaház lakója. Őt hagytam szülés után a kórházban, s szöktem meg. Mi mást tehettem volna? Ahogy nőni kezdett a hasam, a követségről kirúgtak, haza nem mehettem, beretovával vágta volna el apám a torkomat, távoli rokonnál húztam meg magam, amíg kitelt a kilenc hónap.

Tudja meg a világ, mert én három hónap múlva már nem leszek, hogy Tamás Sándor apja a francia nagykövet. Nem a mostani, hanem az a nagykövet, aki ezelőtt 14 évvel képviselte az országát.

Vallomásom minden szavának igazát esküszóval pecsételem meg.

Szomorú szívvel, világtól búcsúzó bánattal és szomorúsággal,

Kelemen Ágnes

Feje tetejére állt a világ! Nemcsak az árvaházban, hanem K. kisvárosban is. Az emberek száználmas embercsordának tartották a szomorú intézet lakóit, sajnálták az egész környékről ide hozott, itt összegyűjtött szerencsétlen páriákat, de távol is tartották magukat tőlük, nem volt jó hírük, többen, mihelyt kinőttek a kamaszkorból, megkezdték a dolce vitát (Így nevezték egymás között a helytelen életet!), a testileg fejlett lányok elszöktek, kurvák lettek, és tolvajok, betörők a marha erejű fiúk, többet közülük a rendőrség hozott vissza, büntetni nem lehetett kiskorúságuk miatt, így visszahullottak oda, ahonnan elindultak.

És akkor kiderül, hogy a francia nagykövet fia az árvaház egyik csemetéje! Mintha az aszfaltból nőtt volna ki egy szál illatos szegfű!

A döbbenet első óráiban, napjaiban úgy bámulták Sanyikát, mint egy fényes, pikkelyes bogarat, mint egy szívárványos szitakötőt, de aztán megindult a hecc. Társai a hálóban, de az udvaron, a szünetekben is, földig hajoltak előtte, felséges úrnak szólították, tudta nélkül cédulákat aggattak a hátára különböző titulusokkal: „Fenség!”, „Öméltósága!”, „Nagyságos Úr!”, „Kegyelmes Herceg!”.

Fergeteges erővel rázta meg a titok kipattanása az igazgatónőt. Nagy filantrop volt Incze Margit, ő azért vette szárnyai alá Sanyikát, mert ez a csöpp semmiség, ez a szóke, sírós sóhajtás gyámolításra szorult. Lányos külseje miatt csúfolták társai, s amikor csak teheték, ütötték, pofozták, rúgták, véresre csípték szép arcát, húzták a haját, fejkendőt kötöttek a fejére. Megesett az igazgatónő szíve a nyomorulton, s amikor csak tehetette, enyhített a kínjain. Kezdetben ő sem gondolta, hogy bolondulásig meg fogja szeretni Sanyikát, nem sejthette, hogy ha későre is, de jelentkezni fognak az addig elfojtott anyai ösztönök, kezdte saját gyermekének érezni a gyermeket, és akkor...

És akkor kiderült, hogy kedvence, védenca a francia nagykövet fia, zabi-gyereke.

És édesanyja egy megerőszakolt cselédlány.

– Ez hihetetlen! Ilyent csak a romantikus írók találtak ki valaha! – mormolta majdhogynem önkívületi állapotban. – Paradoxon, mégis igaz. Halála előtt egy nő nem hazudik. A halál a legnagyobb gyóntató. Aki érzi annak a lehetétét, arról lehull az álarc, az igazat mond.

Mit tegyen ő most? Fordítson hátat a gyermeknek? Azzal nevetségessé tenné magát. Ugyanúgy dédelgetni, mint eddig, lehetetlen, mert Sanyika tudata is meg fog változni. Biztos, hogy megváltozik! Lassan, fokozatosan átalakul, hisz akkora esemény ez, amekkora egyszer ha megtörténik egy ember életében.

Egyelőre, látszólag, külsőleg nem változott semmi. Folyt, csordogált tovább a savanyú szagú, dohos levegőjű, kaszárnya nagyságú házban az árvák élete, vitte mindenki a maga keresztségét, gondját, baját a vállán, egy dolog volt biztos az életükben, az irgalmatlan bizonytalanság.

De benn, belül a lélekben forró örvények keletkeztek. Nem azonnal, nem hirtelen, de lassan érett a gyümölcs. Erjedt a must, forrt a bor, Incze Margit már csak ritkán, csak ijedezve szoritotta magához a gyermeket, bizonytalanság és féltékenység kínozta, Sanyika forróságot érzett a halántékán, és erős szívdobogást kapott, amikor elképzelte, mert kamaszfantáziával sokszor elképzelte azt a jelenetet, amelyben édesanyjával az a szörnyű dolog történt, amikor ő megfogant. Szégyellte! Nagyon szégyellte! Hát ilyesmi is megtörténhet? Ilyenek a felnőttek? Akkor minket miért korholnak annyiszor semmiségükért?

A legnagyobb változáson az iskolatársak estek át. Két táborra szakadtak, egyik tábor Sanyika mellé állt, védelmezték és istenítték, bálványuk lett a korábban kicsúfolt, lenézett nyápic kölyök, a másik tábor féltékenységgel és gyűlölettel ütötte, rúgta, cibálta, a nagy hálóban még háború is dúlt a két tábor között.

A tanórák anyagába is bekerült Sanyika különös származása. Fiatal, cinizmusáról híres tanár, Török Ábel tanította a történelmet, kezdetben csak példálózott a francia arisztokratákkal, soha, sehol olyan fényűző életet nem éltek, mint a gallok országában, mondta, persze, fejétől бүdösödött a hal, a királyi udvar pazarlása, kicsapongása, erkölcstelensége minden emberi képzeletet felülmúlt, nem ok nélkül fejezték le XVI. Lajost és feleségét, Marie Antoinette-et a forradalmárok.

Nagyon művelt, modern gondolkodású volt ez a Török Ábel, nyelveket tudott, főleg a franciát, szívesen kevert beszédébe francia szavakat, különösen a monsieur szót, ha felelésre szólított valakit az osztályból, annak a neve elé is odabiggyesztette. Furcsa volt, nagyon furcsa, egy Isten háta mögötti kisváros árvaotthonában Európa első nemzetének a történetéről hallani. Persze a teljes súlyával Sanyika nyakába szakadt az, hegycsuszamlás volt számára, mert érezte, származása miatti példálózás ez az egész.

Akkor érte el a csúcspontot Török Ábel tanár elvtárs elmélkedése, amikor a Bourbon-ház tagjainak pikáns történeteit mesélte.

- Remélem, tudjátok - mondta az osztálynak -, hogy az arcról le lehet olvasni a jellemet. A francia királyok lebiggyedt alsó ajka jelezte, hitvány lélek, erkölcstelen jellem lakik a rendszerint potrohos testben.

Még karikatúrát is rajzolt, duzzadt ajakú, parókás férfit, melléje a fiát, jó, ha azt is tudjátok, mondta, különös neve volt a trónörökösnek: *dauphin*.

Nyulat dobott ezzel farkasverembe. Sanyika ellenségei rávetették magukat erre a „dofenre”, variálták, torzították, először „dofing”, azután „lófing” lett belőle.

Nem létezett földön, égen olyan hatalom, olyan erő, amely megfékezte volna a gúnyolódó siserahadat, aki megvédte volna a hajdani francia nagykövet fiát.

Pedig minden a véletlenül múlt. A cselédlány és a nagyúr találkozása, a terhesség, a szökés a szülészetről, az árvaotthonban eltöltött évek mind, mind olyan események és folyamatok voltak, amelyekhez Sanyikának nem volt köze, ő csupán terméke és elszenvedő alanya volt az egésznek.

Súlyos tünetek jelentkeztek, alvástalanság, éjszakai felriadások, búskomorság, depresszió, talán életbe sem marad Sanyika, ha nem lép közbe az igazgatónő.

Incze Margit országos híré pedagógus volt, a szomszédos megye árvaotthonával vette föl a kapcsolatot, és engedélyt kért a minisztériumtól a tanév közben történő áthelyezésre.

Titokban, hogy senki ne tudjon róla, késő esti vonatra szállt fel a magas, görbe hátú igazgatónő és a szép arcú, kékszemű gyermek.

Új helyszínen, új környezetben kezdte meg élete második korszakát Sanyika, és ígerte Incze Margitnak, nem szólja el magát, hallgat, mint a sír a Bourbonokról, Marie Antoinettről, a trónörökösről, a *dauphin*ről.

A francia nagykövetet, a vérségi apját örökre elásta a tudatalatti szféra legmélyére.

És úgy történt, ahogy nevelőanyja, Incze Margit hitte és remélte. Lassan, lassan, az évek múlásával elhallgatott Sanyika fülében, lelkében a gall kakas rikoltása.

Fátyol Zoltán

felszín

hommage à Georg Trakl

felsértettem a felszínt.
egy ceruzához hasonló eszközt
használtam a művelethez;
akár betűket karcolhatsz vele
csontba, fémtáblára,
grafithegy helyén a tű

az ősz vörös vizű levelei
ülnek a fákra
mielőtt lehullnak;
próbáld meg betakarni
magad ebbe az áramlásba –
gondoltam húnyt szemű
sötétbe lépve –,
de máris oly kevés
esélyét láttam, mint zöldre
kent szánkóroncsot lelni
aszálytól sárga
dűnesor homokján

közben távoli tájakon,
ahol a holdhónap utolsó
etapja jön, megremegnek
a földművesek, látva
fejük felett a vékony
sebet a karctű nyomán

és benézhetnek,
megdermedve
a réműlettől,
a végtelenbe futó
vérsáv mögé

mérések egy aszteroidán

a hármasképek ciklusból

*

valaki főbe lőtte magát... talán minden órában megtörténik hogy golyót röpít a fejébe egy végsőkig elgyötört vagy csapdába esett ember... két pont amit taláломra jelölünk meg a felszínen mint két vízcseppet a zivatarban és nyomon követjük... a pontok egyhelyben állnak ugyan de a kő lüktető felületével együtt forogva rohan... a revolver csöve és a halánték között nincs távolság a gondolatfoszlányokig tartó út pedig nem mérhető bár kétségtelen hogy el kell jutni hozzájuk végigtaposva egy képzeletbeli ösvényt az utolsó mozdulatra készülve... a hasonlóság szembeötlő... az aszteroida mint szabad lény... egy kifröccsent kódarab kötéseit veszítve zabolátlanná vált... az öröklét nevetlen gyermeke... évmilliókig tűnik annak de azonnal megváltoztatja pályáját és elindul egy szigorú tömeg felé ha vonzásába kerül... az apró lövedék áttöri a koponya falát és kifelé a túloldalon újra majd elhagyja a széttroncsolt fejet... ekkor mérhetővé lesz az utolsó érzetekig vezető táv bár értelmezésükre már nincs mód... az aszteroidát becsapódva felszínének milliányi pontjával elnyeli az idegen test

**

egy pohár víz emléke köznapi szükségletek felkavaró részletei az időmennyiség ami eltelik két ismétlődő mozzanat között a legnagyobb felfedezés mint a szabályszerűnek mondható aljas megkönnyebbülésre való első ráismerés valaki szerencsétlenül járt de mi megmaradtunk és várni mikor esik meg a következő mint a leleplezett belekből felhangzó szavak

***

a kép egyetlen pont amin a lendkerék tengelye kezdet és vég nélkül forog abszolút sűrűsége a hangé ami lentről fölfelé haladva járja végig az oszlop üregeit és feltáru a rejtett kód mint valami elvétett szomorúság az univerzum mélyén

kigúnyolt és megvetett...

kigúnyolt és megvetett

hármat kiáltott az utcasarkon
három rövid üvöltésben
ugyanazt a szót
a folyó felé

gyűlölte a vizet
nagy szürke gomolygó
tömbjét
talán ha sárga lenne az ég
nem volna színtelen
romlott

újra látom
mint egykor
ahogy átnéznek rajta
és elsietnek

lehetne bár útonálló
kezében löccsel rabolna
szekeret hozzá
hogy ajándékot adjon
lombroso feje van
és nincs szava
csak az az egy
amit üvölt

háromszor mindig
érthetetlenül

váratlanul ért
a szembesülés
vállamban érzem
a hiányt és képtelen
vagyok karba tett
kézzel állni már
hasító fájdalom nélkül

arcát nézem
égett ráncok
összezuhant áll alatt
szépsége egykor volt
nyomvonalán
szenvedése fölött

a folyó irányába nézek
már gyűlölöm én is

Csak a cinkék jönnek vissza

A hosszú nyelű esernyődet viszed magaddal. Kilépsz az ajtón, megnyomod az ernyő fogantyúján a fekete pálcikát. Csattanás hallatszik, és hatalmas, kék gomba nő ki a levegőben. Az ablakpárkányon kucorgó cinkepár felröppen, elmenekül a zaj és a félelmetes kék gomba elől. Sokáig állok az eresz alatt, nézek a cinkék után, nézek utánad, végül elindulok én is. Esőben jó sétálni, felerősödnek az illatok. Gesztenyevirágok szirmát fújja a szél: fehér csipkeshőnyeg a járda. Elérem a falu szélét, rákanyarodok a földútra, cuppog a cipőm a sárban.

Ekkor veszem észre őket. Sorfalat állnak az út két oldalán. Vissza akarok fordulni, de nem lehet. Egyre magasabbak. Egyre közelebb lépnek. Keskenyedik az út. Előre kell haladnom. Végig kell mennem köztük. A szemükbe kell néznem. Lánczsává merevült fájdalmak. Véresre vajt, sosem hegedő sebek. Viaszhomlokú, álnok kísértetek. Hasztalan menekülök előlük. Kísérnek. Kísértenek.

Kiszélesedik az út. Látok egy mezei nyulat szaladni az előző évi aratás után visszamaradt, elszáradt napraforgószáruk lánczsamezejében. Kereslek. Hátha te is a mezőn sétálsz. Hátha látom felbukkanni kék gomba-ernyődet. Az út mentén elterülő árnyékra lelek. A te árnyékod. Terebélyes árnyék az esőfüggönyben. Neked esőben is van árnyékod. Ráfekszem. Várok. Hátha átölel. De csak a föld ízét érzem a számban. Savanyú íze van, mint régi hajnalokon a testednek.

Felállok, visszafordulok az úton, csorog a víz a hajamból, átázik a ruhám, vizes lesz a lelkem. A földút mélyedéseiben kis tócsák gyűlnek, sok-sok kis tócsa. Összeérnek, nagy tócsában egyesülnek, a nagy tócsából patak lesz, a bokáimig ér. Látlak az útelágazásnál állni az öreg hársfa törzsének dőlve. Odalépek. Mindenem nyálkás és nyúlós, nyálkás körülöttem a levegő, nyúlósak a percek. Átölelek, nyálkás és nyúlós csókot nyomok a szádra. Kilépsz a karomból.

Körbejárom az öreg hársfát, a patak folyóvá duzzad, hömpölyög körülöttem, a térdemig ér, fölötte ködből horgolt sál lebeg, tejhab a reggeli kávéd tetején, egyre nagyobb köröket írok le, távolodom a fától, visszanezек, még mindig ott

állsz a törzsének dőlve, egyre kisebb leszel, irdatlan nagyra nő melletted a fa, valamit kiabálsz, de nem hallom, már egészen kicsi vagy, aprócska színes pont.

Körbe-körbe jár az idő is, bolyongok a ködben, savanyú földíz a számban, szakad az eső, a folyó tovább duzzad, a derekamig ér, sárga és barna színű és zavaros, moszatok és koszfoltok úsznak a tetején, az idő megáll, tétovázik, néhányat hátra is lép, sőt, fut visszafelé, összeolvad a múlt és a jelen, ömlik az eső, a folyó elmosza az egész tájat, összeolvad a közel és a távol, az ég leszédül a földre, nem számolom a percekét, vízzé válik az idő is, csorog le a vállamon, elmosza az emlékeimet, bűneimet, vágyaimat, reményeimet.

Visszajutok a házak közé. Elállt az eső, eltűnt a folyó. A gesztenyevirágok szirmát fújja a szél, de nincs fehér csipkeshőnyeg a járdán. Vászonlepedő takarja az utcát, sűrű szövésű, nehéz lepedő, ráncolódik, megemelkedik előttem, ahogy lépkedek. Elállt az eső, eltűnt a folyó, csuromvizes hajtincseimet gyűröm, tapasztom a fülem mögé. A házunk előtt állsz, még mindig kinyitva tartod a nagy kék ernyőt, a vászonlepedő hullámozik a tested körül. Elállt az eső, eltűnt a folyó, a szél belekap az ernyődbe, felrepülsz a gesztenyefák fölé, húzod magad után a menyasszonyi fátyollá vált leplet, viszed magaddal, viszed másnak, máshová.

A kapu kilincsén meztelen csiga pihen. A kertben csigák és földigiliszták csúsznak, másznak sárból szőtt fekete lepedőn. Elállt az eső. Eltűnt a folyó. A lepedő a testem köré tekeredik. Egyre szorosabb. Nem tudok belőle szabadulni. Fekete lepel. Halotti lepel. Szemfedő. Száraz a ruhám. Száraz a hajam. Csak a lelkem nyálkás. Csak a szám savanyú. Csak a cinkék jönnek vissza.

Domokos Dominika

elkurvult hívó

házasságtöréskor pofátlan dolog
isten szeretőjének (is) képzelni magadat
egy asztalhoz ülni vele és locsogni
de ma kölcsönös a viszontszeretés
nem csak a maradékot étkezed
tányért kapsz, kést, villát
becsüld meg húzd ki magad
ennél jobban
viselkedj úgy mintha nem ismerne
mintha nem tudná melyik idegpályád hova fut ki
és hogy hánytatód magad és sokat hazudsz
és hogy egyszer megöltél egy gyíkot
és ki akartál lépni a vonat elé
ne félj a szembenezéstől ha már ágybabújszvele
mindenttudrólad
ő nem vet meg
újrátölt a borból hangosan nyeled
számolja hogy ízlik-e
bízd rá magad
nem akar rosszat
te sem akartál azért nem haragszik
nem kell megbánd hogy bűnbe estél
többször is
jó közel lenni a tűzhöz
mondd ezt
biztos megérti majd.

(Inspiráció Gécz János: *Angyalhullás*)

DOMOKOS DOMINIKA (1999) író, költő. A Rippl-Rónai Művészeti Intézet filmes látványtervező szakán tanult. A *Polcrafel* (2022) irodalmi kezdeményezés alapítója, íróműhelyt vezet, kéziratokat szerkeszt, mentorál.

talán mindkettőnkre igaz

ez a szeretés kettőnk közt ödémafigingű
itt az agyonféltség a fokozott víztermelés
egyiksejő egyikneksincshely
nekemsenálad nekedsenálam
terazon forgolódnak
mintha táncolnánk egy sokadik pesti emeleten külön tervekkel
nem tudjuk merre nézzünk előre
passzív elszenvedői vagyunk a szmognak
mégis egymásnak tulajdonítjuk hogy fáj
általában az eget nézzük miután sokat vitáztunk és abban maradunk:
ez már csak ennyiben marad kettőnk közt
a semmibebámulást receptre kellene felírni mert amikor őszintén kéne beszélni
csak lógó gomolyfelhő bélre mondjuk hogy szép
mintha a felhő is öngyilkos akarna lenni

(Inspiráció Géczy János: *Angyalhullás*, 1. verzió)

elszámolás

nem lehet csupasz hátú épület
erre kellett rájönnie, hogy
nem hordhat ki ablakon át családi történeteket
nem cipelhet két vállán síró asszonyokat és elvert gyerekeket férfi testben
nem lehet csak hajhullás és finom mozdulat
ami a teafilterrel játszik alámerülőset
aztán a végén csak hagyja lebegni
mint egy magatehetetlen hullát
nem lehet bolyhos kardigán kóc vagy csomó
nem lehet ráncba ülő kosz és beszorult levegő
ami után nagyon kapkodott a lépcső tetején
nem lehet gyerekkacaj halász és férj után takarító verést eltűrő éhes gyomor
úgy hal meg hogy nem lehet öreg
nem is gondolt fejfa tervezésre
elköszönésre vagy bocsánatra

(Inspiráció Géczy János: *A bestáriumról*)

Molnár Ferenc és a „konvencionális hazugságok”

3. rész

Az „exportra termelő” drámaíró

Vegyük közelebbről szemügyre Molnár Ferenc színműveit, különös tekintettel arra, hogy miként, illetve milyen áttételekkel járja körül az asszimiláció problémáját, a századelő Budapestjének kimeríthetetlen s rendkívüli pszichológiai érzékkel elemzett „társaságbeli” tapasztalataira építve.

Nagy György 1978-ban, németül írt monográfiájában hét csoportba sorolja Molnár darabjait.¹

Az első csoportot a „polgári vígjátékok” alkotják: az *Úri divat* (1917), *Egy, kettő, három* (1929).

Második csoport, a színházról szóló darabok: *A testőr* (1910), *Előjáték a Lear királyhoz* (1921) *Marsall* (1921), *Ibolya* (1921) *Játék a kastélyban* (1926).

Harmadik csoport, a transzcendens darabok: *Liliom* (1909), *A fehér felhő* (1916), *Égi és földi szerelem* (1922), *A vörös malom* (1923).

Negyedik csoport, a „proletár-darabok”: *Liliom* (1909), *Az üvegcipő* (1924).

Ötödik csoport, a pszichológiai darabok: *Az Ördög* (1907), *A farkas* (1912).

Hatodik csoport a főnemesi körökben játszódó szalonkomédiák: *A hattyú* (1920), *Olympia* (1928).

Hetedik csoport, bohózatok: *A doktor úr* (1902), *Józsi* (1904).

Első pillantásra is nyilvánvaló, hogy Nagy György felosztása mennyire zavaros és használhatatlan. Az egyik főmű, a *Liliom* a harmadik és a negyedik csoportban is szerepel mint „transzcendens” és mint „proletár” darab. Még problematikusabb, hogy a monográfia szerzője önkényesen osztja fel Molnár szemléletében, színpadi technikájában, sőt motívumaiban is feltűnően hasonló színműveit. Hiszen az életmű gerincét alkotó „pszichológiai” darabokban szinte pontosan

PELLE JÁNOS (1950) író, történész.

1 Nagy György: *Molnár Ferenc a világsiker útján*. Budapest, 2001, Tinta Könyvkiadó, 146–149.

ugyanazokkal a témákkal, a férfi-nő kapcsolattal, illetve a szerelemnek a társadalmi közeghez való viszonyával találkozunk mint a „szalonkomédiákban” és a „színházról szóló” darabokban. Sőt, ha közelebbről megnézzük Molnár első sikerét, *A doktor úr* című bohózatot, megtaláljuk benne a „polgári vígjátékot”, vagyis az 1902-ben írt bohózatból egyenesen, minden további nélkül levezethető 1929-ben írt zseniális egyfelvonásosa, az *Egy, kettő, három*.

Véleményem szerint Molnár *Az Ördög* világsikere után az abban használt motívumokra, az ott alkalmazott dramaturgiai technika továbbfejlesztésére építette egész színpadi életművét. Egészen a húszas évek végéig foglalkoztatta a „társadalmi szerepjáték” pszichológiája konfliktusos helyzetekben. Ezt dolgozta fel a „színházról szóló” darabjaiban is, melyekben a szereplők hivatásos színészek, de a magánéletben is szerepet alakítanak. A cselekménynek teret adó helyszínek is hasonlítanak. *Az Ördög* házavató estélye olyan, mint egy színházi premier, ugyanaz a közeg, mint a kastély, ahol színházi emberek szerelmi ügyei bonyolódnak, vagy mint a „főnemesi körök szalonjai”. Ami a transzcendens darabokon kívül láthatóan „kilóg a sorból”, azok az alkotások, melyekben Molnár azonosul a főszereplőivel, és a saját élményvilágából merít, ezért a cselekményt a gyermek- és ifjúkorában megismert környezetbe helyezi (*Liliom, Üvegcipő*).

Molnár a szerelmi konfliktusok feldolgozásának specialistája volt, különös tekintettel az indokolt vagy indokolatlan féltékenység okozta érzelmi feszültségre. Az általa ábrázolt „szerelmi háromszögek” rendre azért alakulnak ki, mert felbukkan egy vonzó férfi az asszony múltjából, és ezt a helyzetet a férj nem képes kezelni. A saját kapcsolataiban is megtapasztalt, kimeríthetetlen problémát először *Az Ördögben* elemezte, de kifejezetten színházi környezetben is színpadra vitte (*A testőr, A farkas, Előjáték a Lear királyhoz, Játék a kastélyban* stb.), és Molnárnak ezek a műveit játszották a legtöbbször.

A nemzetközi sikerek elismerést és a kor viszonyaihoz kiugró jövedelmet hoztak a számára, ami már az első világháború előtt felkeltette pályatársai irigységét. „Csekkszpírként” emlegették, és szemére vetették, hogy „exportra termelő drámagyáros”. Ez a minősítés köszön vissza Szerb Antal 1934-ben megjelent *Magyar Irodalomtörténetében*, mely ugyanakkor találóan veszi észre: „A pesti polgárosztály önmagát a színházban találta meg.”² Az irodalomtörténész Molnár munkásságát az „export dráma” fejezetcím alatt tárgyalja másokkal (Bíró Lajos, Lengyel Menyhért) együtt. Molnár tisztában volt azzal, hogyan vélekednek róla, de jellemző módon nem szállt vitába ócsárlóival. Viszont *Az aruvimi erdő titka* című, először 1914-ben megjelent satírájában reflektált arra vádra, hogy „exportra termel”: „A panamagyár az Első Magyar Kiviteli Drámagyár mellett állott, s a napsugaras déli órákban látni lehetett, amint a drámagyárból

2 Szerb Antal: *Magyar Irodalomtörténet*. Budapest, 1935, Révai, 491.

vidám, kézkubonyos, kormos képű magyar színműírók tódultak ki ezrével ebédelni.”³

Molnár átütő nemzetközi sikerének titka az volt, hogy eltalálta a hazai közönség, mindenekelőtt az asszimilálódott fővárosi polgárság ízlését, mely nyelvén, kultúrájában magyarnak tartotta magát, ugyanakkor tisztában volt zsidó származásával és bizonytalan helyzetével a korabeli magyar társadalomban, az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között. Ennek a publikumnak az ízlése sok tekintetben megegyezett a külföldi polgárságéval: szórakozásra vágyott, vonzotta az arisztokrata, nagypolgári milió és a szerelmi bonyodalmak, ugyanakkor a mélyebb társadalmi konfliktusokról, a felszín alatt forrongó szociális feszültségekről, a kül- és belpolitika robbanással fenyegető aknáiról nem akart tudomást venni (*Fort mit Schaden!*: El a sérülésektől!).

Molnár *Az Ördög* esélyjelenetében, a második felvonás elején találó portrét fest a lipótvárosi nőkről, a közönségéről:

„Az Ördög: Maguk soha sem tornáztak. Maguk nincsenek lelki válságokra berendezve, mint a francia vagy az orosz nők. Maguk nem gyalognak keresztül vízen, sáron, havon. Maguk komfortábliba ülnek, testileg is, lelkileg is. Csak drámát ne! Még a színházba se! A nyugtalanító férfi – el! Fort mit Schaden! És ezt nevezik a magyar írók az asszonyi élet rejtelseinek. Emelem poharamat a budapesti nőkre!”

Az Ördög bemutatásának évében, 1907-ben vitték színre a Modern Színpad Kabaréban, melynek Molnár nemsokára a művészeti vezetője lett, a *Disznótor a Lipótvárosban* című bohózatot. Ez fergeteges szatíra a saját közönségéről, és mindenképp méltó az utókor figyelmére.

A szövege először 1911-ben, *Hétágú síp* című kötetében jelent meg ezzel az alcímmel: „Egy nagyszabású pesti cécó története.” A hosszabb, párbeszédés bohózat tartalmát Györgyey Klára a következőképpen ismerteti: „Egy beképzelt zsidó bankár disznóölést rendez elegáns pesti lakásában: az est főszereplője, egy hatalmasra hizott koca, a fürdőkádban vár a sorsára. Molnár burleszk humorra különösen a szépelgő körülírásokban és a váratlan fordulatok felvillantásában mutatkozik meg.”⁴

Első olvasásra is nyilvánvaló, hogy Molnár ebben a művében nem egyszerűen „a magamutogató újjgazdagokról”, hanem a vallási asszimiláció abszurditásáról írt maró szatírárt. Azt a témát dolgozta fel, mely a korabeli felfogás szerint „nem művészi téma”, azaz méltatlan egy komoly színházhoz. A jelenet a Lipótvárosban, közelebbről a Nádor utcában játszódik, egy „XVIII. Lajos korabeli stílusban berendezett szalonban”, két főhőse pedig a méltóságos úr és a felesége. Az előbbi „udvari tanácsos úr öméltósága, többszörös bankdirektor, volt képviselő és leendő főrend”, az utóbbi „százkilós angyal”. A vendégek a legszűkebb gazdasági és politikai elithez tartoznak. Hamarosan az is kiderül, nemrég

3 Molnár Ferenc: Az aruvimi erdő titka. *Magyar Helikon*, 1978, 45.

4 Györgyey Klára: *Molnár Ferenc*. Budapest, 2001, Magvető, 67.

keresztelkedtek meg, például a következő jellemző elszólásból: „Annak az öreg plébánosnak, Akibának igaza volt. Nincs új a nap alatt.” (Akiba ben Josef, más néven Rabbi Akiba, a Talmud legnagyobb becsben tartott tanítója és a tudás vértanúja.)

Irigylésre méltó helyzetükhöz képest meglepő, hogy a házaspár mennyire sóvárog arra, hogy az „előkelő társaság” befogadja őket. Ehhez valami nagyszabású rendezvényt kell tartani, mely ugyanakkor azt is szimbolizálja, hogy mennyire asszimilálódtak, vagyis ahogy ők immár keresztények és magyarok, a lehető legnagyobb mértékben. Ezért veti fel a férj „a szép, dzsentris dolognak”, „tulipánosnak” tartott magyar parasztbál ötletét, amiről az asszony rögtön megállapítja, hogy „a leglipótvárosibb dolog a világon”, továbbá az antiszemita bál gondolatát, ami a felesége szintén elvet, mivel „ez most már teljesen rituális ízű dolog”. Végül közösen kitalálják, hogy gyökeres átalakulásuk megünneplésére „igazi magyar disznótort” rendeznek, „itt a Nádor utcában, az első emeleten”. Ennek során a férj hozzájuk hasonló vendégek szeme láttára tervezi megölni az ezerkoronás, Yorkshire-ből hozatott, „empire stílusú, mahagóni ólban” tartott, kimosdatott mintadisznót. A kivégzés módjáról vita bontakozik ki közöttük, ugyanis a férfi arra is gondol, hogy az állatot „citromsavval megmérgezi”. Amikor az asszony felvilágosítja, hogy a disznót késsel ölik, férje egy sebész tanárra bízna a feladatot, aki előzőleg morfiummal elkábítaná az állatot. A dialógus ellenállhatatlanul mulatságos, ugyanis a „cécó” messzemenően szimbolikus. Szereplői a zsidó vallás legfontosabb előírásainak nyilvános megszegésére készülődnek: semmibe veszik a „ne ölj” parancsot, a tisztátalan állat fogyasztására vonatkozó tilalmat, vérrel való érintkezésre készülnek stb.

A „cécó” abszurditását tovább fokozza, hogy „Mary méltóságos asszony” mozgósítja a nyilvánosságot, a sajtót, és az „elit-disznótoron” különleges „művészi produkciót” kíván prezentálni a publikumnak. Ezek között szerepel kabaré, kuplé, birkózás, állathangutánzás és egyéb „apart dolgok”. Az ünnepi alkalomra színmű is íródik, „A könyvelő és a dívány címmel”, melyben a következő betétszámok hangzanak el: „Móric, Móric, maga nekem igen fiatal!”, „Malvin édes, mi az a nyakán?” „Siga maga tetszik nekem” és „Én vagyok a link zslugás, egy finom márheccer...” Az estélyről, annak lefolyása után, „Mary méltóságos asszony” leveléből értesülünk. Ebből kiderül, hogy a dicsőséges történelmi jelenetekkel tetovált disznót két „Rákóczi-korabeli kacagányos csatlós” vezette körül a társaság előtt, s miután a sebész professzorai kloroformmal elkábítottak, előlépett egy „disznó-anya”, mint „lady-cochonesse” és ezüst kalapáccsal arany szöveget vert be a disznóba a következő szavak kíséretében: „Éljen az ősmagyar szokások ébrentartása!” Mondani sem kell, a képtelen „cécó” nem éri el célját: sértődötten távozik róla az egi kanonok, a házaspár gyermekeinek keresztapja. Ennek oka az, hogy a jelen levő asszonyok előtte „beszéltek a budai rabbiról, mégpedig per ’abbé’. Aztán az egyik azt mondta: ’Hétfőn voltam a Dohány utcai parókián’. Ezt még tűrte. Mikor aztán a nagyhasú Lembergert, aki az esküvőkön a csokrot szokta vinni a menyasszony előtt,

felváltva egyházfinak és sekrestyésnek nevezték, rosszul kezdte érezni magát, végül pedig mikor Bőr Leó azt mondta Lazarusnak, hogy 'kánt'ram', akkor végleg dühbe jött, de csak arra ment el, hogy Taktvollné, aki hátulról csak a fekete selyemtalárját látta, megütötte a vállát a legyezőjével, és azt mondta neki: 'Hová szalad rabbikám?'⁵

Molnár saját korának társadalmi konfliktusaira elsősorban a prózai műveiben, és nem a színpadon reflektált, aminek több oka is volt. Egyrészt pontosan tudta, mit vár tőle a színházban a hazai, illetve a külföldi közönség. Másrészt megsejtette, hogy a nyilvánosság előtt folyó politika, a parlamenti „gittrágás” természetlen és korrupt, és a felszín alatt olyan veszélyes folyamatok zajlanak, melyeknek természetével nemhogy az ellenzék, de az egyre jobban „átpolitizálódó” értelmiségi közvélemény sincs tisztában. Azért távolodott el a „forradalomba rohanó” Ady Endrétől, aki első darabjairól még elismerő hangon írt, mert nem osztotta az ikonikus figurává vált és általa is nagyra becsült költő rajongását a rendszerellenes radikalizmus iránt. Kitartott Terézváros legitimista képviselője, Vázsonyi Vilmos mellett, de azzal is tisztában volt, hogy a polgári demokrata párt társadalmi bázisa mennyire szűk.

Budapest iránti vonzalma tükröződik *Liliom* című, 1909-ben bemutatott „külvárosi legendájában” is, melynek alcíme: Egy csirkefogó élete és halála. Az utókor Molnárnak ezt a színművét tartja a legtöbbre, a negyvenes években *Caroussel* címmel musicalt írtak belőle. Nagy siker volt a Broadway-n is, majd meg is filmesítették. Az amerikai feldolgozásból természetesen nem tűnik ki, hogy a darab helyszíne a Városliget, Budapest legendás szórakoztató parkja, ahol szerelmek szövődnek, és az „alsóbb néposztály” tagjai egymásra találhatnak. Mint ahogy az sem, hogy a darab hősnői cselédnők, „háztartási alkalmazottak”, Juli és Mari, akik a közeli Damjanich utcában szolgálnak, és kimenőik alatt a Ligetben keresnek szórakozást és szerelmi kalandokat. Molnár ezt a világot jól ismerte, és *Liliom*, a hintáslegény alakja igencsak közel állt hozzá, nem csak a nőkhöz fűződő viszonya miatt. Barátai szerint többször is nevezte magát kikiáltónak, akinek a mestersége hasonló az íróéhoz.

Érdeemes részletesen kitérni a *Liliomra*, nem csak azért, mert Molnárnak ez a darabja, mely a budapesti bemutatón megbukott, volt az, amit minden magyarul írt darab közül a legtöbbet játszottak a világ színpadain. De a *Liliom*nak sincs értő elemzése, sem magyarul, sem pedig idegen nyelven. Nagy Péter, aki áttekintette a *Liliom* egykorú kritikáit, a következőt írja róla: „A kortársak többsége észrevette: Molnár itt a pesti 'negyedik rendet' fedezi fel. A darab tragédiája az, amit Fenyő Miksa érdeméért idéz: hogy nem a szociális kérdést teszi a középpontba, hanem a lélektani, személyiségbeli problémát, az embert, aki ha jót akar, rosszat tesz. Valószínűleg ez s ennek a minden áron való érvényesítése okozza, hogy a ligeti jazz-világ és a kiscselédek világának a 'felfedezése' szemléletben, mélységben nem sokat különbözik annak a múlt századi angol úriembernek

5 Molnár Ferenc: *Szülfalum, Pest*. Budapest, 1962, Szépirodalmi Könyvkiadó, 392-413.

a sikerétől, aki vadászat közben egy új néger törzsre bukkant: a pittoreszk, az egzotikum fogja meg, nem a mozgások és cselekvések mélyebb rugói. S éppen, mert a világot csak felületen képes megragadni, válik uralkodóvá – és Molnár szövegében először érzékelhetővé – az, ami a későbbi műveiben mindjobban előtérbe tolul: a groteszk-ironikus és a könnyes-szentimentális együtt járása, egymást váltogatása.”⁶

Nyilvánvaló, hogy Molnár nem „vadászgató angol úriemberként”, véletlen felfedezőként tévedt a jasszok világába, hanem tudatosan keresett valamit. Szimbolikus közegre talált a Városligetben, a Margitsziget proletár megfelelőjében, ahol ugyanazok a folyamatok zajlanak, mint polgári-nagypolgári környezetben: különböző társadalmi csoportokhoz tartozó, eltérő származású és kultúrájú férfiak és nők létesítenek kapcsolatot egymással, szerelmükből pedig a jövő Magyarországá, az új, nagyvárosi nép születik. Az, hogy a Városliget a „reális asszimiláció kohója”, az első pillanattól kezdve érezhető. A „külvárosi legenda” hőseit, a két eltérő sorsú cselédlányt nem érdekli a társadalmi helyzetük, nincs semmiféle „osztálytudatuk”. Juli és Mari mozgásának, cselekvésének egyetlen rugója a szerelem utáni vágy: nyomorult, kiszolgáltatott helyzetükből csak úgy tudnak kitörni, ha párt választanak maguknak, bármilyen kockázattal jár is a döntésük.

Ismeretes, hogy az 1909-ben bemutatott *Liliom*nak az *Altató mese* című írás volt az alapja, mely *Muzsika* című novelláskötetben jelent meg ugyanabban az évben. Ennek főhőse egy Závoczkai Endre nevű hintáslegény és szerelme, egy Zeller Júlia nevű kis cselédlány. A történetben hangsúlyozottan szerepel az öngyilkosság motívuma, mely az *Egy gazdátlan csónak története* című kisregénye óta jelen van Molnárnál, és a gondolatvilága összegzésének tekinthető *Andor* című regényében is visszatér. Ami feltétlenül figyelemre méltó különbség a túlvilágra vezető édes-bús cselédballada, az *Altató mese*, és a *Liliom* cselekménye között, hogy Molnár a poétikusan megírt történetet társadalmi összefüggésbe ágyazza, és felveti a zsidóság szerepével és a szociális helyzetével kapcsolatos problémákat, úgy, ahogy azokat az egyszerű emberek átélik. A szegényparaszti környezetből származó Juli és Mari zsidó polgári családoknál szolgálnak a „Dámjánics utcában”. Molnár érezteti: annyira más világban élnek, hogy gazdáik problémáit fel sem fogják, azok nem is érdeklik őket. Ugyanakkor a Muskátnéval Juli miatt konfliktusba keveredő *Liliom*, Ficsur felbujtására, öntudatlanul és primitíven, de a „zsidó világ ellen lázad”. Megtámadja a börgyár pénztárnokát, „Linzmann izraelitát” a vasúti töltés mellett, majd miután az revolvert vesz elő és védekezik, saját mellébe döfi a kését, öngyilkos lesz. (A pénztárnokot a novelában még csak Linzman úrnak hívják.)

Nem érdektelen felidézni, mivel biztatja a tervezett rablógyilkosság előtt, a harmadik képben a megrögzött deviáns és antiszemita Ficsur a gyilkosságra készülő *Liliomot*, amikor az megkérdi tőle:

6 Nagy Péter: *Molnár Ferenc színpada*. I. m. 46.

„Éjjel... álmomba... ha visszajön a lelke, mit csinállok?

Ficsur: Annak nem jön vissza.

Liliom: Mér?

Ficsur: Mer zsidó nem jön vissza.”

Aztán a negyedik képben, már közvetlenül a pénztárnok elleni, balul végződő támadás előtt az is kiderül, mennyire fogékony a „tanításra” Liliom:

„Hallod a sürgönydrótot?

Ficsur: Ha fúj a szél.

Liliom: Ha nem fúj. Akkor is hallom. Csöndesen morog. Beszélnek rajta.

Ficsur: Kicsodák?

Liliom: Zsidók.”

Azt, hogy ez a téma mennyire nem mellékes a „külvárosi legendában”, jól mutatja, hogy Molnár nemcsak a bármikor kirobbanással fenyegető szociális konfliktust kötötte a „zsidó témához”, de Mari és Bleifeld Hugó, a barátnő cseléd lány és a zsidó hordár városligeti szerelmén és házasságán keresztül megjelenít egy alternatív karriertörténetet is, ami ellenpontozza Julika szerencsétlen, bár teljességgel azért mégsem reménytelen sorsát. Ő még új életet kezdhetne Liliom halála után. De végül elutasítja a megállapodott, kispolgári életformát, amit az öngyilkosságba menekülő Liliom halála után férjnek ajánlott özvegy esztergályos testesít meg a számára. Bár a jóval öregebb férfi felnevelné Liliom gyerekeit, Juli özvegyként is ragaszkodik az őt tetteleg bántalmazó hintáslegényhez, a mélységesen irracionális, lírai és megrendítő szerelemhez, melyet iránta érzett.

„Az ő irodalmuk”

Molnár számára az első világháború kitörése, a frontokon zajló könyörtelen mészárlás valóságos katasztrófát jelentett. Újságíróként feladatának tartotta megörökíteni a háborút, a katonák szenvedéseit, ezért 1914 és 1916 között a közös hadsereg főhadiszállásához beosztott haditudósító lett. Cikkei maradandó értékű kordokumentumok. Íróként azonban kilátástalan helyzetbe került, és nem csak azért, mert a darabjait nem játszhatták Nyugat-Európában, és a színpadi karrierje félbeszakadt az Egyesült Államokban is. A nagy háború szinte egyik pillanattól a másikra derékbe törte a „boldog békeidőkben” megindult asszimilációt és polgárosodást, melynek bemutatása, ellentmondásainak szatirikus feldolgozása Molnár művészetének ihletője volt.

Már indulásakor nyilvánvaló volt, hogy Molnár nem az éles társadalmi konfliktusok, az „osztályharc” krónikása, és kompromisszumos megoldást, feloldozást keres az emberi tragédiákra is. Ha ez már kilátástalan a földi világban, megpróbálja a túlvilágon. Ezt vitte színre a *Liliom* utolsó jelenetében, amikor

az asszonyát három hónapos terhesként bántalmazó, majd magára hagyó hingtáslegény tizenhat év múlva koldusként visszatér egy napra Julihoz és a lányához. Megtudja, hogy az egykori cseléd lány és a gyereke még mindig szeretettel gondol rá, és ez ad neki feloldozást a bűnei alól.

A világháború kellős közepén, 1916. február 25-én a Nemzeti Színházban bemutatott *Fehér felhő* című „mirákulum egy felvonásban és öt változásban” mintha a Liliom zárójelenetét folytatná, azzal a lényeges különbséggel, hogy kísérletet sem tesz a „földi világ” megjelenítésére. Csak a mennyország kapujában tébláboló népfölkelő huszároktól tudjuk meg, hogyan haltak meg, s miféle csoda révén térhetnek vissza, újra csak egy napra, árván hagyott gyerekeikhez. Ez a hazafias és szentimentális, sok tekintetben már a „Trianon-vallást” megelőlegező darab Molnárnak azt a reményét tükrözi, hogy a keresztény hit megfékezi a lázadást, és a tömegeket képessé teszi a szenvedés és halál elviselésére. Alig több mint két év múlva számára is nyilvánvalóvá vált, mekkorát tévedett.

Molnár Ferenc *Andor* című, 1918 őszén megjelent terjedelmes regénye a kiábrándulás és az illúziókkal való leszámolás tragikus dokumentuma. Az *Andor*-nak, ellentétben a *Pál utcai fiúkkal*, melyet jobb- és baloldali kritikusan egyaránt nagyra becsültek – rendkívül mostoha sors jutott osztályrészül. „Az Andor a céltalanság regénye: egy szerencsétlen, gazdag és munkátlan ifjú hosszadalmas ténfergése az értelmetlen életben, majd öngyilkossága. A Molnárnál szokatlanul terjengős regényt az *Oblomov* magyar rokonának is nevezték már, s van is ebben egy parányi igazság”, írja Molnár hatvanas évekbeli monográfiusa, Vécsei Irén, aki „a cselekvésre képtelen (akár külső kényszerből, akár alkati gyengeségből) ember belső válságnak analitikus feltárását” látja a regényben.⁷

A baloldali eszmék jegyében fogant, tompított bírálatnak közvetlen előzménye Lukács György ledorongoló kritikája, mely a *Huszádik Század* című folyóirat 1918. novemberi számában jelent meg, és „az átfogó összefüggések” ábrázolását, „az empiria üres és széteső voltának leleplezését és egy utópikus egység megteremtését” kéri számon rajta. Cinizmussal és szentimentalizmussal vádolja, márpedig „mind a kettő az erkölcs tudomásul nem vételét, a *moral insanity* sorsként való uralmát jelenti”, írja Lukács, aki nem sokkal később *A bolsevizmus, mint erkölcsi probléma* című, a *Szabadgondolat* című folyóirat decemberi számában megjelent cikkében meghirdette, hogy az emberiség boldogítása érdekében fel lehet függeszteni az erkölcsi elvek érvényességét. A művészi minőség iránt kevésbé, az ideológiák iránt annál inkább fogékony Lukács a következőket írja a regényről: „Ez a regény is, mint ahogy az ilyen *genre*-tehetségnél nem is lehet másképp, tulajdonképpen egy ötlet, egy tárcsa. Tárcák voltak lényegükben Molnár drámái is: de ott a trükk és a ráaggatott szellemesség tágították ki a tárcsa terjedelmét három felvonásra. A regény tárcamagja egy limonádéfolyóban van felhígítva, és ennek monoton és piszkos árja tölti meg a 'nagy' regényhez szükséges 600 oldalt. Mert a regényben még a trükköknek sincs nyomuk. Molnár itt igazán

7 Vécsei Irén: *Molnár Ferenc*. Budapest, 1966, Gondolat, 53–54.

'klasszikus'-nak készült: csak a limonádéba olvasztott cinizmust adja, semmi mást."⁸

Ezzel szemben állíthatjuk, hogy az *Andor* figyelemre méltó, jelentős mű, ahogy ezt Gellért Oszkár a *Nyugat* 1918. évi 19-es, októberi számában megállapította. Főhősét a következőképpen jellemzi: „Ez huszonnégy éves, jómódú, könnyelműen éjszakázó, ügyvédi vizsga előtt álló, zsidó apától és keresztény anyától lett csinos külsejű fiatalember, aki olyan gyenge akaratú, hogy egy szerelmesével szakító ötszörnyi búcsúlevelet is csak újságíró barátja szuggeráló diktálására tudja megírni. A háború előtti Budapest egy tipikus, ingerült érzékenységgel s túlfeszült idegességű ifja.” „Rossz nevelés, túl engedékeny szülők, semmi munka.” Gellért Oszkár terjedelmes recenziójában elismeréssel adózik Molnár regényírói tehetségének. „Lélekrajzoló képessége megérett, sohasem volt ilyen tökéletes. Amit a Pál utcai fiúkban a gyermeklélek boncolásával végzett, az *Andorban* betetőzte a felnőttek lelki rajzával. Ahogyan főhőse lelkének szétbomlását, mállási processzusát föltárja, abban nem tudok nála nagyobb művészt...” Végül megállapítja a szerzőről, hogy „akinek mindennél fontosabb az írás, az merhetett vállalni egy ilyen akciótlan történetet, a szavak és ötletek ritmusának zuhatagját ontva hatszáz oldalon keresztül, s minden egyébről lemondva szuverénül mindvégig csak önmagára gondolva s mégis arra készítette az olvasót, hogy stílművészetének lankadatlan csodálattal adózzék. Molnár Ferenc legművészibb alkotása a *Liliom*, az *Andor* az író legbátrabb művészi cselekedete.”

Gellért Oszkár, aki később mentegette magát e kritikája miatt, figyelmen kívül hagyta a regényben magas művészi színvonalon ábrázolt társadalmi problémát, illetve az ehhez kötődő életerzést. Ezt tömören úgy foglalhatunk össze: a magyar-zsidó értelmiség a világháború végére felismerte, hogy reményei, melyeket a hazai polgári fejlődés kiteljesedéséhez fűztek, illúzióknak bizonyultak. Molnár lehangoló tapasztalata, amit az *Andor* című regényében megfogalmaz, sok tekintetben hasonlóságot mutat a német és osztrák zsidókéval, akik jóval előbb, már a század elején jutottak erre a tragikus felismerésre. Ezt tükrözi Artur Schnitzler drámai életműve is. A regényre sok tekintetben hatott Otto Weininger bécsi filozófus Magyarországon rendkívül népszerű, rendhagyó értekezése, a *Nem és jellem*, aki az erős és a gyenge identitású népek fogalmára alapozta világfelfogását. Az öngyűlölő zsidó prototípusa, akit egyébként Adolf Hitler később az egyetlen zsidónak nevezett, akit becsülni tud, 1903-ban, huszónhárom évesen Bécsben öngyilkosságot követett el. A tragikus sorsú Weininger fő művében nemi és faji tulajdonságokat elemzett, s miközben elutasította a fajelméletet, lélektani beállítottságuk alapján maszkulin és feminin népeket vizionált. Szerinte vannak erős identitású, győztes népek kevés sebbel, büszke öntudattal, s vannak a gyenge identitású vesztesek, akiknek érzelmei az érdekeiket is

8 Lukács György: *Magyar irodalom – magyar kultúra*. Budapest, 1970, Gondolat, 146.

legyőzik. A zsidó sérült lelkű nép, mely összeroskad a rávetülő, gyakran nyíltan meg sem fogalmazott előítéletek súlya alatt. Lényegében ez az eszmeifuttatás rajzolódik ki Molnár Ferenc *Andor* című regényéből is. És ahogy Weininger könyvével nem tud ma sem mit kezdeni az utókor, azon kívül, hogy konstataálta a megoldhatatlan konfliktust a zsidó filozófus és bécsi környezete között, ugyanúgy negligálják az irodalomtörténészek az *Andor* című regényt is.

Érdeemes ismertetni a több vonatkozásban is önéletrajzi ihletésű, pszichológiai megfigyelésekben és költői leírásokban gazdag regény cselekményét. Az 1917–18-ban született regényről a következőt olvashatjuk Molnár New Yorkban született visszaemlékezésében: „Fiatal korukban mindkettőjüknek – ti. Miklós Andornak és Molnárnak – jó barátja volt Mester Sándor, a *Pesti Napló* szerkesztője. M. vezércikkeket, kis történeteket és oldalas satirikus humorreszkeket írt a lapba. (M. később Mesterről mintázta *Andor* című 1918-ban megjelent regényének hőstét. A regényt nyugodtan lehet önéletrajz-regénynek is nevezni.)”⁹

Annak, hogy a főszereplő melyik jellemvonását kiről mintázta a szerző, ma már kevés a jelentősége. Lényeges viszont Andor társadalmi helyzete és jelleme – ezeket Molnár abból a hipotézisből kiindulva formálhatta meg, mihez kezdett volna ő maga az életben, ha nem fedezi fel magában az írói tehetséget, és apja halála után „be kellett volna illeszkednie a társadalomba”.

Andor dr. Aradi Dezső elismert, jómódú pesti ügyvéd fia, aki huszonnégy éves korára, miután megszerezte a jogi doktorátust, nagy lehetőségek előtt áll. Minden esélye megvan rá, hogy az apja pályáját kövesse, aki még kötődött a zsidó valláshoz, ugyanakkor a budai szabadelvű kör oszlopos tagjaként jó kapcsolatokat ápol a politikai és üzleti élet alakjaival. Andor azonban képtelen apjához hasonlóan integrálódni a korabeli társadalomba, és nem folytatja a megkezdett asszimilációs folyamatot. Bár kiszemelt vőlegény, szakít a menyasszonyával, Turnovszky Ellával, a lengyel származású keresztény úrilánnyal. A házasság meghiúsulását nem bánja különösebben az apja, aki rövidesen meghal: mintha maga sem lenne meggyőződve arról, hogy az utat, melyre a fia lép, érdemes követni. Ella ezután férjhez megy Pécsi Lajos befutott jogásztisztviselőhöz, Andor pedig nem tud szabadulni a gondolattól, hogy elrontotta az életét.

A kijelölt életpályáról letérve Andor légüres térbe és identitásválságba kerül. Rokonai nincsenek, emberi kapcsolatai pedig egy Rác Miklós nevű újságíróra továbbá az éjszakázásai során megismert emberekre, köztük egy Olga nevű fiatal színésznőre, egy Csirke nevű táncosnőre és az apai ház cselédjére, Mariskára és a lányára, Julira korlátozódnak. Mindez nem lenne tragikus, ha a kiemelkedő képességű, vagyonos Andor – aki budai lakása mellett a Városliget környékén is fenntart egyet, de legszívesebben a Margitszigeten, a kisszállóban lakik – képes lenne elszánni magát, és hajlandó lenne egy értelmes cél

9 Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben*. Budapest, 1999, Pallas Stúdió, 146.

megvalósítására törekedni, a tanulmányait folytatni és dolgozni. De éppen az akarattal van a legnagyobb baj: „Nehéz ez így – gondolta aztán –, ha az emberben nincs jellem”, állapítja meg rezignáltan, majd nem sokkal később megjegyzi: „Nem tudok akarni.”¹⁰

Andor, „a magyar Oblomov”, akinek nincs zsidó identitása, ugyanakkor viszolyogva nézi maga körül a látszólag őt is szívesen befogadó világ törtetését és önzését, tudatosan éjszakázásba menekül a valóság elől, halogat minden, a sorsára vonatkozó, hosszú távú döntést. Lehetne újságíró, léphetne jogi vagy politikai pályára, mehetne katolikus papnak is. De a társadalmi rend céljaival nem képes azonosulni, úgy érzi, a körülötte levő lélektelen mechanizmust már csak a tehetetlenségi erő hajtja, és annak az erőfeszítésnek, melyre kortársai példáját követve ő is képes volna, egyszerűen nincs értelme. Úgy érzi, nem tudja (és nem is akarja) megmenteni a régi világot, melytől elidegenedett, és az újban, melytől semmi jót nem vár, nem lesz, sőt, már most sincs helye. Látható, hogy az 1917–18-ban írt regényben az első világháború frontjait haditudósítóként megjárt Molnár a monarchia válságát és a jövő kilátástalanságát értékelve mintegy „visszavetíti” az utolsó békeévekbe erősödő szorongását, baljós érzéseit.

Andor ugyanis nemcsak azt a pályafutást utasítja el, melyre addigi élete felkészítette (társadalmilag előnyös házasság, ügyvédség vagy minisztériumi karrier), de kiábrándul a sajtóból és a színház világából is, mellyel barátja, Rácz Miklós és a belé szerelmes Olga nevű színésznő révén ismerkedik meg. A végső, az öngyilkosságát közvetlenül megelőző csalódás akkor éri, amikor – utolsó kísérletként – a szervezett munkásság világába próbál beilleszkedni a Józsefvárosban. Ide Mariska nevű cselédjük Juli nevű lánya révén jut el: a tizenhat éves lány rajongását szerelemnek véelve már azt fontolgatja, hogy feleségül veszi, és energiáit a munkások felemelésének szenteli. De Juli vőlegénye, egy szervezett munkás azt hiszi, csak el akarja csábítani a lányt, és egy kapualjban féltékenységéből leszúrja. „Be fogok iratkozni a szocialista pártba, a munkások közé megyek és küzdeni fogok a gazdagok ellen”, határozza el, de hiába. „Miért nem fogadtok be magatok közé? – sírt fel benne a kérdés –, miért fordítjátok el a fejteket tőlem?” – kérdezi magában Andor.¹¹

Andor a felgyógyulása után, abban a szanatóriumban öli meg magát pisztollyal (második kísérletre), ahol Molnár édesapja, Neumann Mór hasonló körülmények között meghalt. Előzőleg a rá támadó munkást igazoló vallomást tesz a közjegyző előtt, hogy az ne kerüljön börtönbe, sőt, hozományt ad Julinak. Valószínűleg főként az utóbbi epizód miatt marasztalta el Molnárt a baloldal, mellyel addig sem volt felhőtlen a kapcsolata, részben személyes, részben elvi okok miatt.

10 Molnár Ferenc: *Andor*. Budapest, 1918, Athenaeum, 70, 76.

11 Molnár Ferenc: *Andor*. I. m. 396 és 563.

Vázsonyi Vilmos és a *Huszadik Század* című folyóirat körül csoportosuló polgári radikálisok útjai már 1905-ös válság idején elváltak egymástól, de a folyóirat 1917-es vitája a „zsidókérdésről” véglegesítette a szakítást. Jászi Oszkár és elvbarátai a reális asszimilációval szemben a radikális emancipáció és az utópikus asszimiláció álláspontjára helyezkedtek. Ez lényegében azt jelentette, hogy a szociális, nemzetiségi és „faji” problémák megoldását a forradalomtól, a jövőtől várták, s ennek előkészítésén dolgoztak. Álláspontjuk logikusan vezetett el a „második Magyarország” irreális gondolatához, melyben az új polgárság új nemzetet és új, igazságos társadalmat teremt majd. Ennek természetesen semmi köze sem lesz a feudálkapitalizmushoz, az arisztokraták és zsidók élesen bírált rendszeréhez, melyet szerintük Molnár, a „körúti darabgyáros” gátlások nélkül kiszolgált és megtestesített.

Jászi Oszkárral, és a Galilei-kör radikalizálódó tagjaival szemben Vázsonyi Vilmos és vele együtt Molnár Ferenc is, bár tisztán látta a századelő magyar társadalmának hibáit és fogyatékoságait, nem becsülte le a polgári fejlődésben elért valóságos eredményeket. Csökönnyösen kutatta az első világháború kitörésével megsemmisült lehetőséget, hogy miként alakulhat ki a fájdalmasan hiányzó új nemzeti polgárság a valóságosan létező társadalmi típusokból, olyan figurákból, mint a *Liliom* mellékszereplői, Mari, a cselédlány és Hugó, a zsidó hordár.

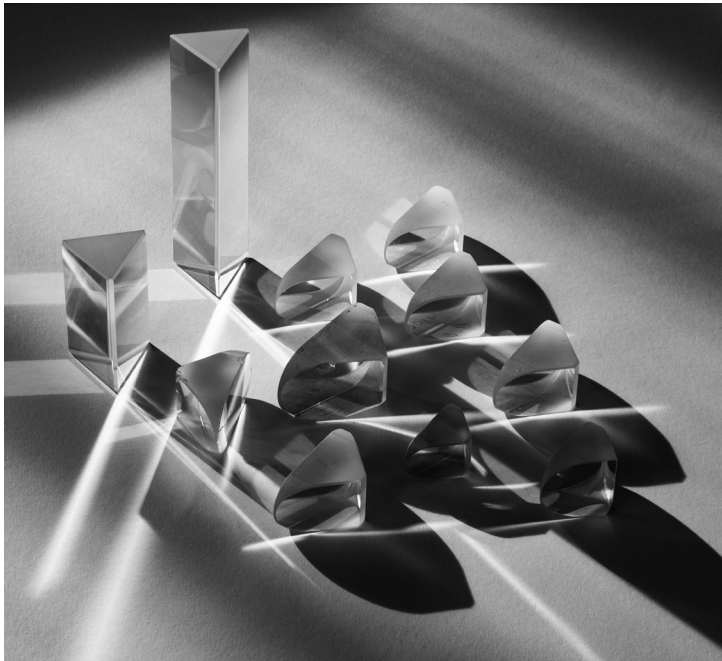
Molnár az *Andor* című regényében konkrétan utal Vázsonyira, abban az abbáziai jelenetben, mely azt mutatja be, hogy a főhős imádott és idealizált szerelme, Turnovszky Ella, más feleségeként miként alakul át a házasságban csalódott, kacér, szeretőt tartó pesti fiatalasszonnyá. Az úri társaság tisztelgő látogatást tesz egy kis szigeten, partra száll a „Vázsonyi-fjordban”, „a zsidó öbölben”, azon a helyen, melyet a neves politikus is rendszeresen felkeres, amikor ellátogat Abbáziába. A szimbolikus, de valójában értelmetlen kirándulás leírása jelzi, hogy Molnár a világháború utolsó szakaszában jelzi, mennyire céltalannak, ugyanakkor még így is tiszteletre méltónak tartja a polgári demokraták társadalmi-politikai programját. Aminek megvalósítására, ezt akkor már pontosan látta, nincs semmi esély. Annak ellenére sem, hogy Vázsonyi 1917. június 15-étől már IV. Károly első zsidó vallású minisztere volt, és 1918 májusában a magyar parlament elé terjesztette az általános választójog reformját. De az Osztrák–Magyar Monarchia, mely Molnárnak a szellemi otthona volt, addigra már a felbomlás küszöbére került, és a háborús vereség beismerése már csak hónapok kérdése volt.

„A háború utolsó napjaiban, az őszirózsás forradalom idején, Molnáron úrrá lett a félelem. A társadalmi felfordulástól, a rendetlenségtől, a forradalomtól. Ez azonban nem gátolta meg abban, hogy folytassa korábbi életmódját, s bejárjon naponta kártyázni a Fészek Klubba. Október 31-én éjszaka együtt mentek át a Margit hídon Kosztolányival, Gellérttel és Lakatos Lászlóval Pestre, s míg Gellért segítette a katonáknak leszedni a sapkarózsákat, addig ő osztogatta nekik a friss *Pesti Hírlapot*, s azok ebből tudták meg a háború befejeződését. Ezt meg

is írta Molnár a Gellért szerkesztette *Diadalmas forradalom* könyvében *A Margit-híd forradalma* címmel.”¹²

1919. március 21-e, a kommunista hatalomátvétel után a *Vörös Újság* többször is kíméletlenül támadta a „burzsoá” Molnárt, de munkás színjátszók játszották a műveit. Molnár március 30-án az *Új Magyarországnak* megjelent cikkében még a Tanácsköztársaság védelmére kelt a nyugati írókkal szemben. Majd látva Kun Béláék politikai és gazdasági ámkfutását, elhallgatott. Bukásuk után az első dolga volt az emigrációba vonult Vázsonyi Vilmost követve Nyugat-Európába utazni, és Bécsben, Karlsbadban és Cannes-ban kipiheenni a viharos időket.

(Folytatjuk)

Páczes Attila: Prizma 1., é. n.

12 Csordás Lajos: I. m. 71.

Csontos Márta

Egy eltévedt múzsának...

*A titkaidból rakhatlak össze,
Mélység határol,
kiemelve a még mélyebbet...
(Urbán Gyula: Invokáció)*

A tiltott határzónán hiába
próbálok átcsempészni magam...
jeleket adsz a túloldalon,
de minden próbálkozást
szétmorzsolnak láthatatlan kövek.
A szél széthordja hangod,
a villámok sátáni vigyora
szakadékot hasít az égen,
csődöt mondott minden emberforma
próbálkozás, nem hallod
a hegyeken átszökő dallamot.

Gondolatom árnyéka ott
áll mögötted, *szőkén, szelíden...*
nem tudod, hogy én is ott rejtezem,
nem tudod, hogy el akarom árulni holléted.
Első akarok lenni a felismerésben,
elmondani akarom mindenkinek,
amit nem mondhatok el senkinek.

Pedig te magad elől is inkognitóba
menekülsz, már nem tudsz újra
beleszületni a ragyogásba.

Hiába kiáltok utánad, betakarja
a távolság a hegyeket, s én ott maradok
az üresjárat összezavart nyomvonalán.

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei: *Carpe diem-kísérletek* (Napkút, 2021), *Futómadártávlat* (Hungarovox, 2023), *Intézményesített lélek* (Cédrus Művészeti Alapítvány, 2024).

Mélysötét

Megint Tél van, kint a
meztelen semmittevés didereg,
fáraszt ez a nyugalom,
mintha horogra akasztott volna
a sötét egy pince falára,
s ott, a mészkő nedvedző
oldalán cseppekben veszítenék
mindennapjaimból egy keveset.
Te is, ki mellettem futottál
szüntelen, itt ragadtál egy hatvan
négyzetméternyi lét odújában.
Várod, hogy a lassuló erőtlenség
tetoválja görcsösre
bűnbe fáradt tested nyomvonalát.

Odakint parazita árnyak lógnak a fákon,
fölötted boszorkány ruhás varjak
viszik elmúlt villanások fekete dobozát.

Szolzszenyicinről

Tehát nem a pusztaságban vagyunk. Él közöttünk ugyanis (ott, ahol, mi nem élnénk) egy igazi nagy orosz író. Rájöttünk erre korábban is, most azonban, hogy a *Pokol tornácát* és a *Rákosztályt* módunk nyílt elolvasni, ez a „tehát” is szilárdabb lett, örökre megszilárdult. Szerzőjük viszont az Október utáni korszak szülötte, a SzU-ban nőtt fel, Oroszországot csupán könyvből vagy hallomásból ismerheti. Hogy ilyen dolog megtörténhetett volna, arra nem került eleddig sor, ez az első alkalom. Meghódított bennünket, megszerettette magát. Ami engem illet – noha bizonyos vagyok, nem a magam nevében szólok: boldog lennék és megtiszteltetésnek tartanám, ha megszoríthatnám a kezét.

Miféle íróról is van szó?

Sok éve, még Oroszországban, amikor Szolzszenyicin mindössze 3 éves volt, lejegyeztem Péguy¹ akkori lelkemre felelő gondolatát: „Van, aki önnön belsőjéből meríti, van, aki zsebéből kapja elő...” Nem emlékszem, hogy eddig kínálkozott volna alkalom, hogy ezt a kinyilatkoztatást idézzem. Megfelelőbb alkalmat keresve sem találhatnék. Olyat, ami szembetűnön ehhez illenék. Senki soha nem mondhatja el ugyanis Szolzszenyicinről, hogy amit írt, a zsebéből kapta volna elő. Nem egyszer hallottam már azonban, hogy több az irodalomnál. Ez a megítélés jellegzetesen orosz, különösképpen, ha oroszról mondanak ítéletet. „Csak” irodalmat kevesen olvastak nálunk (még a 20. század elején is, mikor legközelebb jártak ahhoz, ami irodalom). Ám, azt hiszem, igaz az is, hogy a világirodalom sem „tisztán irodalomból” tevődik össze, valójában magasabb többletértelemre tesz szert benne minden. Annál inkább igaz az, hogy mind az eredetiség, mind a „belső” tekintetében nálunk nemritkán vétettek. Úgy alakult eleve, hogy a művészet nemcsak abban áll, hanem talán mindenben, ami emberi, ami csak teljes értékűen valósul meg, ami pedig azon kívül áll – az eleve „külső” –, a belső elvész, elillan, elorsvad. Nem úgy Szolzszenyicin, aki művész, aki koncepciója és nyelvezete révén az. Mesteri, ahogyan személyek és helyzetek tömkelegét sűríti a *Pokol tornáca* három napjába! Milyen találó és hevesen

1 Az aforizmáiról méltán híres Charles P. Péguy (1873–1914) francia dramaturg, költő, esszéistáról van szó (A ford.).

elven minden kimondott mondat; az is, amit ő mond, az is, amit mással mondat. A legfontosabb viszont – ám ezúttal legjobb, ha felidézzük azt, amit Tolsztoj mondott 1900-ban Goldenweisernek: „A művészeti alkotásban a legfontosabb, hogy meglegyen benne valamely gyújtópont-szerű dolog, olyasvalami, ahová tart vagy ahonnan kiindul az összes fénysugár. Ez a gyújtópont nem szabad, hogy teljes egészében szavakkal megmagyarázható legyen. A jó művészeti alkotás azáltal lesz fontos, hogy teljes egészében csak önmaga képes kifejezni önnön tartalmának lényegét.”

Mindazon – kevesek – között, akik Oroszországban a művészetről írtak, Tolsztoj gondolkodott el róla a legélesebben és leghomályosabban, egyszerre a felszínen és a mélyben. Fenti szavai a legmélyre hatolnak mindazoknak a sorában amit valaha is a elmondtak művészetről. S pontosan ezt a kimondhatatlan – vagyis semmi mással, mint amivel kimondatik, el nem mondható – magját a dolgoknak, ahonnan és ahova valamennyi fénysugár tart, ezt érezzük annak a két vaskos kötetnek és minden egyéb Szolzsenyicin-írásnak a mélyén.

Honnan is jön ez az író?

Börtönökből, koncentrációs táborokból, az elvadult, halált és szenvedést termő sztálini Oroszországból. Egy nemcsak erkölcsileg, hanem értelmileg is elvadult országból (amennyiben az értelmet nem a számító józan ésszel azonosítjuk, mely az SS- és Gestapo-korszakban csöppet sem hunyt ki felebarátainkban). A kultúra viszont sem nem számtan, sem nem kibernetika, s már a húszas évek második felétől fogva a szovjet oktatásból azt bárkinek magába szívnia mindinkább nehézségekbe ütközött. Amire szüksége volt, azt Szolzsenyicin nem a tanulással szívta magába (jól példázza ezt a *Pokol tornácában* a tanárnyó magyarázata: ha olvassák a Tolsztoj-regényeket, annak csak az lesz a vége, hogy az odafentről szentesített értelmük a sötétbe vész), hanem a mohó, még ha ugyan akaratlanul is rendszer nélkül összeálló olvasmányokból, mert börtönben, lágerben és tábori kórházban nem egyszerű könyvhöz jutni. Szolzsenyicinnél ez a rendszertelenség és a nehézségek aprócska nyomokat hagytak. Ennek megfelelően nem azzal a Vologyin névvel ruházná fel cseppet sem ostoba, s olyan cselekedetet véghez vivő hőst, ami csupán látszatra jelentéktelen, ha olvasta volna Szologub *Undok ördögjét*, ahol a Vologyin nevet egy félemler, egy agynélküli birka viseli. Amikor pedig azt írja – még ha iróniától nem is mentesen –, hogy „Homérosztól Farrére-ig”, s ezt mégsem kíséri az egyébként igenis helyénvaló kuncogással, ez úgy hat, mintha mi az ugyanolyan hatást kiváltó „Puskintól Szurgucsovig”² fordulattal élnénk (igaz, rímelni nem rímelve). Megindítóak (ennek ugyan nincs tudatában) Epikuros-idézetei – a *Rákosztályban* és bőségesebben a *Pokol tornácában* –, noha különben cseppet sem a „színesség megteremtését” szolgálják (csak az fakaszt szomorú mosolyra, hogy a véletlenül elérhető, különleges lehetőségként előkerülő könyv éppen ettől s nem egy

2 Ilja Szurgucsov, író, szerkesztő, az orosz emigráció első hullámának sok szempontból ellentmondásos alakja.

másik ókori gondolkodótól származik). Nincs ebben természetesen szemernyi hiba sem, az *Undok ördög* egyáltalában nem is az a könyv, amelyet mindnyájunknak okvetlenül el kellene olvasniuk. Nem kárhoztatom Szolzsenyicint, csupán annyit kívánok leszögezni, hogy a szovjet hatalom azon törekvése, hogy az oktatást a műveletlenség nemtőjévé tegye, egy icipicit nála is nyomot hagy. Rávetül ez a nyelvre is: a *termek* (*csarnokok* helyett), *megnevesíthetetlen* stb., mindenütt ott a *kötelezően* a *feltétlenül* helyett. A példákhoz hosszú a sora: jelzőként a *kormányzó*, nem pedig a *kormány* Szenátus, ami nem a nyelven múlik, hanem a (rég) fogalmak ismeretén; az általam felfedezett egyetlen kirívó melléfogás a *halál csíkos párdúca*. Ez a *Rákostály*ban fordul elő, ahol a párdúc színe a későbbiekben feketére vált, innen az idézett példák a *megolvasásokon* kívül. Általában úgy tartják, hogy ez a könyve kimunkáltabb, de efféle bakit *A pokol tornácában* (leszámítva a *fenyegettetten* és a *dicsérést* a *dicsőítés* helyett) keveset vettem észre. Igaz, közleményekben arról értesülni, miszerint a szerző éppen *A poklot...* már-már éppenséggel piszkozatnak tekinti, és jelenleg átírástökéletesítésén munkálkodik. Meglep. Én úgy találom ugyanis, hogy a *Rákostály* esetében erre nagyobb szükség lenne. Mindenesetre úgy gondolom, hogy bármely manapság oroszul író szerző ezen „piszkozatok” bármelyikének bármely fejezetét megirigyelhetné.

Gáncsoskodásaim összességükben valójában nem Szolzsenyicint, hanem a mai Oroszországban uralkodó irodalmi nyelv és irodalomoktatás átlagos színvonalát minősítik. Noha Szolzsenyicinnek apja lehetnék, szívesen tanulnék tőle. Az orosz beszéd az ő műveiben találó, eleven, szabatos. Szerkezetét tekintve ritkaságszámba menően szabad, ugyanakkor következetesen az íratlan törvényeknek engedelmeskedik. Sehol a zsurnaliszta íz, az avíttág vagy a nagy tekintélyű „klasszikusok” írásmódjához való igazodás. A jelen körülmények között az, hogy mindez elmarad, egyenesen csodaszámba megy. A tehetség csodája, egyben az állhatatos munka csodája is (az *Ivan Gyenyiszovics* ezen szemszögből kevésbé volt csodálatos). Erre, a nyelvben rejlő elevenségre, erőre éppen ilyen elevenség és erő, éppen ilyen igazság felel a koncepció oldaláról. Cseppnyi ellentmondás sincs abban, hogy ezeket a szavakat összekapcsoljuk: akárcsak az összes igaz művésznél a koncepció itt is megszüli az igazságot, miközben nem a valóságot fényképezi, hanem annak értelmével és lényegiségével áll összhangban, és ezen az igazságon keresztül dereng fel a megközelíthetetlen, a valósággal be nem helyettesíthető legfőbb igazság. Koncepciójának és nyelvezetének valamennyi sajátossága érvényes Szolzsenyicin észjárására is. Úgy, ahogyan a nyelvi zsurnalizmus és avíttág, a gondolati zsurnalizmus és avíttág is távol áll tőle, és pedig elsőként is azon kiapadt, elhalt és senki számára nem értelmezhető gondolkodás, amit „ideológia”-ként szokás emlegetni. Nyugaton egyesek arra figyelmeztetnek, hogy Szolzsenyicin a „hidegháborúban” nem tekinthető szövetségesnek, hogy Marx, Lenin, a szocializmus, a kommunizmus, Október odaadó híve. Hozzáteszem, az Internacionálét „halhatatlan proletárhimnusz” nevezi. Ám a kérdés egészében akörül forog, vajon minek a nevében

folytatják a hideg, illetőleg az éles háborút. A „halhatatlan himnusz” fordulat sem a szerzőtől, hanem az általa *A pokol tornáca* című művében bemutatott börtönben ülő, meggyőződéses kommunistától származik, s dallamát a Sztálin által 20 évvel annak előtte leültetett kommunisták éneklék. Mindezek után ez a meggyőződés az embert – nemeset és jó szándékút – olyan cselekedetek elkövetésére sarkallja, melyek tökéletesen ártatlan emberek vesztét okozzák. „A cél szentesíti az eszközt”-elvvel Szolzsenyicin nem rokonszenvezik. A besúgórendszer intézményével sem. Mélységes felháborodással tölti el az, hogy nincsen szabadság. Távol áll tőle, hogy bármit, a fanatizmussal egyetemben bármilyen formában bálványozzon. Nem tudom, ki hogy van ezzel, én azonban Lenint, Marxot és Októbert kihagyva a sorból – szeresse őket Szolzsenyicin, ha neki úgy tetszik –, őt szövetségesnek érzem és vallom. Még ha nem akar is barátjául fogadni, neki és könyveinek én barátja vagyok mindettől függetlenül.

Szép, bölcs, jó könyvek, mindenki számára nyitottak a bajkeverőkön és a nehézfelfogásúakon kívül. Ezeket én, aki bár egy másik nemzedékhez tartozom, egészen másképp serdültem fel, nőttem fel, s 45 évet éltem le Oroszországtól távol – de nem Oroszország nélkül, nem, sosem nélküle –, elolvastván, teljes lelkemből megszerettem. Ha netán ismeretséget kötnék szerzőjükkel, kétségkívül az derülne ki, hogy nézeteink nem mindenben egyeznek. De hiszen könyveiben, börtöneiben, kórházaiban, lágereiben éppen hogy mindenki örökké vitatkozik; barátián, noha időről időre majdhogynem a verekedésig eljutva vitatkoznak; az ellenségek pedig – az övéi és az enyéme – éppen azok, akik úgy tartják, hogy nézetkülönbségekre szükség nincs, valamint azok, akik ezeket a különbségeket tűzzel-vassal irtják. Egyik legremekbeszabottabb figurája (számomra talán a legkedvesebb) ugyan nem büntelen, mégis esze és szíve ezzel a Szpiridonnal, a „saraska” házmesterével Nyerzsin kitartó kérdéseire válaszképp egy szólás segítségével mondatja ki önnön bölcsességét: „A vérebnek igaza van, az emberevőnek nincs igaza.”³ Ilyen szólás a valóságban nincsen (olyanok mintájára alkotja meg a szerző, mint amilyen az „asztán kalap-kabát”, de az „igaza van” fordulat nem a paraszti nyelvből ered, a „pedig” viszont itt tényleg felesleges). A valódi szólásnál cseppet sem rosszabb mindazonáltal. Nemcsak maguk a közmondások, hanem az összes aforizma, még a legbölcsebbek is, csak akkor bölcsek, csak akkor nem maguktól értetődőek, amikor az igazságnak megfelelnek, de mégsem teljesen: csakis a magától értetődőt lehet maradéktalanul kifejezni. A vérebnek igaza van, azonban mintha a kutyaszimat híján nem tartaná az embereket farkasnak, míg épp ezáltal emberevővé válik; a kétlábú véredek között erre számtalan a példa. Na, mármost – ezen a ponton el is érkeztem mondanivalóm leglényegéhez – bizonyos vagyok abban, hogy Szolzsenyicin ezzel egyet is ért. Egy utolsó szegletéig rászédett, rágalommal telefröcskölt országban

3 Alekszandr Szolzsenyicin *A pokol tornáca*. Ford. Makai Imre és Szabó Mária. Budapest, 1990, Magvető, 541.

elő ember esetében, aki mindig is ott élt, megdöbbentő ez a töretlen képesség, hogy kivédje bármiféle tétel, „jelszó” és puffogó frázis kísértését.

Csak két példa. Szereti a népet, és ennek megfelelően is beszél a *Rákostály*-ban a nagykutya pártehberről, a legalávalóbb hivatalnokról, annak családjáról: „Ruszanovék szerették a népet, az ő nagy népüket, ezt a népet szolgálták, és hajlandók voltak életüket áldozni a népért. De ahogy múltak az évek, egyre kevésbé tudták elviselni a – lakosságot. Ezt a szeszélyes és mindig kibúvót kereső és követelődző népséget.”⁴ Ugyanígy, ebben a könyvben a fiatal briliáns tudós, a százszázalékos kommunista Vagyim Zacirko eképp gondolkodik: „Az emberiség értékét nem a roppant mennyisége adja, hanem a kiérlelődő minősége.”⁵ A legnemesebb ok vezérli erre a gondolatra, a „kiérlelődő minőséget” kétségkívül magának tulajdonítja. Azonban érezzük, hogy azt az igazságot, mely mégis megvan, meglehetne ezekben a szavakban, a szerző kiválóan érzékeli, s a minőséget mennyiséggel nincsen szándékában kiszorítani. Nem esik áldozatul semmilyen szemellenzőségnek, címkézésnek, külső befolyásnak, még a legjobbnak sem; amibe az ember belezáródik, amit kifejezni sem tud. Ez az egyetlen dolog elégséges ahhoz, hogy megszeressük Szolzsenyicint, ezért lehet elfogadni a jelenlegi Oroszország fölötti ítélezését.

Ha pedig megszerettük és ítélezését is elfogadtuk, adódik, hogy önmagunknak feltegyük a kérdést: Mit gondolna vajon ő, ha itt élne, ahol mi élünk? A *Russzkaja miszl*⁶ március 20-ai számában, nyomtatásban több oldalon megjelent *Húsvéti körmenet* című műve. Remek soraiban leírja a peregyelkinói⁷ pátriárka-templom kerítése mentén levő területet ellepő ifjúnunkások „vigyorgó, hullámozó betyárbandáját”, akiket valahonnan egy elővárosi ipartelep üzeméből rendelték ki ide, hogy a körmenetet megzavarják, hogy Krisztus Feltámadásának ünnepelésén élcelődjenek. Igazából törvénybe nem ütközik, az ügy nem lép túl a szentségtörés határán, az ember azonban összerездül, mikor erről a röhögő, fékevesztett masszáról olvas, akik mellett ott vannak a méltóságteljes, sugárzó arcú, imádkozó lányok, asszonyok. Szolzsenyicin ezzel zárja:

„Mi lesz ezekből a milliókból, akiket mi nemzettünk, mi neveltünk, s akik a népzömét teszik ki? Mire jók a gondolkodó elmék felvilágosult erőfeszítései és reményteljes jóslatai? Mi jót várhatunk a jövőtől?

Csakugyan, majd egyszer megfordulnak, s mindnyájunkat megtaposnak. Azt is, aki ránk uszította őket.”⁸

4 Alekszandr Szolzsenyicin *Rákostály*. Ford. Szabó Mária. Budapest, 1990, Árkádia, 210.

5 Alekszandr Szolzsenyicin *Rákostály*. Ford. Szabó Mária. Budapest, 1990, Árkádia, 277.

6 A legrégebbi, mindmáig létező orosz emigráns hetilap, Párizsban jelenik meg.

7 Moszkva melletti falu, üdülőtelep, a szovjet időktől írókolóniának adott otthont.

8 Alekszandr Szolzsenyicin: *Húsvéti körmenet*. Ford. Szabó Mária. Budapest, 1994, Európa, 319–320.

Na és mi lenne akkor, ha mostanság Párizsban találná magát, vagy egész egyszerűen az itteni újságokat olvasná? Színpadra vittek itt egy kis darabot, kitarítóan ott van a repertoáron, benne az Istenanyát ledér, kifestett leányzónak ábrázolják. Némelyek morognak emiatt, hangosan senki sem tiltakozik. Játsszák, ahogyan Nyugaton mindenütt, Pasolini *Teorema* című filmjét, mely Velencében a Katolikus filmdíjat nyerte el (Office Catholique du cinéma). A cselekmény így fest: Egy jómódú milánói családnál felbukkan egy igencsak kellemes külsejű fiatalember, aki eléri, hogy a cselédlány, a lány, a fiú, az anya és az apa sorjában belésszerűen, ugyanazzal a szerelemmel jutalmazza őket, majd végül eltűnik, s mindenki boldogan él. Párizsban ez a film igencsak vérszegény vitákat hozott, leghevesebb Marc Oraison abbé volt, aki védelmére kelt. A sajtóban kijelentette, hogy a film hőse nem más, mint Jézus Krisztus, a szerelem szexuális jellege pedig cseppet sem változtat isteni lényegiségén. Ami után csupán már az marad, hogy a templomokból át kell tenni az istentisztelet helyét azokba a bizonyos házakba, melyek mindig is léteztek, jóllehet szeretet házának nem nevezte őket senki. Vagy egy másik műfajban: a trágárság háttérben marad, de nem úgy „a papság elleni harc”. Nemrég Nanterre párizsi előváros egyeteme meghívta Virgil Gheorghiu román emigráns író, hogy tartson előadást. A sok nyelvre lefordított *A huszonötödik óra* című könyv szerzőjéről van szó, aki könyve megjelenése után ortodox pap lett. A közönség közül azonosíthatatlan forradalmi egyetemisták ugrottak neki, letépték róla a papi mellkeresztet, ám tettüket semminemű szankció nem követte. Még csak vizsgálatot sem indítottak a tettesek felderítésére.

Mi is lesz ezekből – ismétlem Szolzsenyicin kérdését – a cseppet sem ártatlan nagyapák és apák által nemzett milliókból? Mi jóra számíthatunk itt mi – Nyugaton, szabadságban – a jövőben? Európa és több milliányi fiatalja nem Virgil atyával érez, hanem azokkal, akik keresztjét meggyalázták, elragadtatott hévvel tapsolnak az Evangéliumnak és őseik hitének (azt nem tudom mondani, hogy „apáik”) megcsúfolásához.

A pokol tornácában azt olvasva, hogy az őrizeteselek száját hogyan verte bottal valamilyen szörnyeteg, amíg véres fogaik ki nem peregtek, hirtelen az általam röviddel előtte olvasott förtelmes kis párizsi színdarab jutott eszembe, s a franciákra gondoltam: Hátat fordítanak székesegyházaiknak, szentjeiknek, Johannának, a kis pásztorlánynak, Franciaország megmentőjének,⁹ Pascalnak, Pascal vértanújának, aki szerint bár Krisztus feltámadt, mégis az idők végezetéig a kereszten függ, hogy nem szabad *pendant ce temps-lá*¹⁰ aludnunk, minthogy Ő megfeszítettet. Őt ütik, ütik, a száját ütik.

Azt olvastam Szolzsenyicinről, hogy optimista, hogy az életszemlélete derűs, hisz az emberben. Nem vitatom, húsvéti művének sötét lezárása dacára sem. Hitét egészében nem ismerem (ugyan van-e olyan, aki akár a sajátját ismerné?),

9 Weidle Szent Johannáról, Jeanne d'Arcról beszél.

10 mindeközben (fr.)

ám végtelenül tisztellem, és merem azt hinni, osztozom benne; csupán az én hitem az övé mellett garast, ha ér, hiszen ő úgy megszenvedett érte, ahogy nekem szenvednem álmomban sem adatott. Tökéletesen optimista csakis az lehet, aki tökéletesen ostoba, és nemcsak akkor lehet az embereket szeretni, az életre bizakodóan tekinteni, ha az ember tökéletesen optimista, de akkor is, ha teljesen az. Ha van bennünk egy szemernyi jóság, a gonoszság megölhet ugyan, de le nem győz. Bár szennyár és vér önti el a világot, ott van benne a jó, ott vannak benne azok az emberek, akik a jó mellett vannak. Csak nehezebbé válik meglátni s lélegezni. Ideje feleszmélnünk. Nem gyógyulást, hanem fel-támadást kell keresnünk a világnak és önmagunknak. Most, hogy tűrhetetlen fájdalom lesz rajtam úrrá, újraolvasom *A pokol tornáca* 47. fejezetét, címének és a végén levő kiáltásnak a lehető legszélesebb értelmet tulajdonítom, ideértve azt is, melyre a szerző elsősorban gondolt.

Ez a könyvnek az egyik legkiváltképp élesen a lélekbe vágó fejezete. Nagya, Nyerzsin felesége kétségbeesésében a beszélő után férjével, akit hamarosan egy távoli lágerebe küldenek majd, minekutána az asszony minden valószínűség szerint többé nem látja már soha, kis híján odaadja magát Scsagovnak, férje volt katonatársának a frontról. Aztán meggondolja magát, közli a férfival, hogy férje él, börtönben van. Meggondolja magát Scsagov is, kimegy, majd „kopogtatás nélkül visszajött”.

„Két kis poharat meg egy palackot hozott.

- No, katonafeleség! - szólt élénken, harsogva. - Fel a fejjel! Tartsd azt a poharat! Csak feje legyen az embernek - boldogsága majd lesz. Igyunk - a holtak feltámadására!”¹¹

Én is ezt mondanám, ha megtörténne az, ami nem fog. Az enyémekekre gondolnék, és másokra, mindenkire, a meggyötörtekre, az elpusztultakra, a fel nem támadt élőkre. Emelve poharam, így szólnék: „Alekszandr Iszajevics! A halottak feltámadására!”

Fordította Józsa György Zoltán

11 Alekszandr Szolzsenyicin: *A pokol tornáca*. Ford. Makai Imre és Szabó Mária. Budapest, 1990, Magvető, 405.

JÓZSA GYÖRGY ZOLTÁN (1966) irodalomtörténész, műfordító. Szakterülete a 19–20. századi orosz irodalom, különösképp a szimbolizmus és az orosz emigráció irodalma, az eszmetörténet és a vallásfilozófia tárgykörét kutatja.

Jegyzet

Az oroszországi születésű Vlagyimir Weidle (1897–1979) az orosz emigráció prominens személyisége, tudós, költő, publicista, művészetfilozófus, kulturológus. Az ún. „új nyugatosok” filozófiai irányzatához sorolják, jellegzetesen Oroszország és az európai kultúra közötti kölcsönhatások állnak figyelme középpontjában, Oroszország jövőjének alternatíváit festi emigráns szemmel. Egyik szellemes elmélete értelmében Oroszország minél inkább európaizálódott, annál inkább ébredt rá ortodox, ógörög, bizánci, kijevei és moszkvai gyökereire. Ám a bolsevik forradalom az ezektől a gyökerektől történő elszakadasként értékelendő, mely az országra tökéletes „elázsiaisodását” hozott. Weidlet Fedotovval, Szemjon Frankkal és Nyikolaj Bergyajevvel szokás együtt emlegetni. Egyebek mellett a strukturalizmus elméletének esztétikai és filozófiai alapjait cáfolta.

Német nyelvű gimnáziumban kezdte tanulmányait, majd szentpétervári történelemirodalom szakos egyetemi évei végeztével 1916-ban már kinevezést kapott Grevsz professzornak, a híres orosz középkorkutatónak és a késő római korszak szakértőjének tanszékére. Ezek után a Permi Egyetemen elnyerte a docentúrát, művészettörténetet oktatott, később visszarendelték Petrográdba, ahonnan viszont 1924-ben Párizsba emigrált, minthogy a szovjetrendszer nem tudta elfogadni. Az emigrációban a korábbi értelmiségi elithez tartozó, a „filozófusok hajóján” Oroszországból kitoloncolt Szergij Bulgakov atya, az orosz vallásfilozófia egyik vezéralakja, a párizsi Szent Szergij Orthodox Theológiai Intézet dékánja hívta meg művészettörténet oktatásra, ennek folytán a keresztény művészet professzora lett. Weidle emellett a *La voie*, később pedig az orosz nyelvű *Вестник Русского христианского движения* (párhuzamos francia címén: *Le Messenger: périodique de l'Action Chrétienne des Etudiants Russes*) vagyis az *Orosz keresztény mozgalom értesítője* című legendás, 1925 óta folyamatosan megjelenő vallási, filozófiai és irodalmi folyóirat szerkesztője lesz. Tanított Princeton, London, New York, Brugge egyetemlein, számtalan írása jelent meg az emigráns időszak kiadványokban. A sokoldalú tudós és publicista Weidle számtalan német, francia és orosz nyelven írt könyv szerzője (olaszul is publikált), ezeket a klasszikus bizánci és a korai velencei mozaikművészet, orosz ikonfestészet, Oroszország „útjának és tévútjának”, a katakombafestészet, a művészetelmélet, a 19. századi és modern orosz irodalom (híresek Puskinról, Brjuszovról, Blokról, Ahmatováról, Cvetajevéről és Paszternakról keletkezett írásai, a dosztojevskiji időelméletre vonatkozó megfigyeléseit összegző tanulmánya), valamint a filozófia kérdéseinek szentelte. Goethéról írt jelentős monográfiája az Unesco kiadásában jelent meg. Érdekelte a költészet fonoszemantikus gyökereinek feltárása. Művészetelmélete jellegzetesen a szakralitás és a művészet közötti kötelék mibenlétét kutatta, teológiai megalapozottsággal. A modernizmust a művészet haldoklásaként értelmezte. Működött rovatvezetőként a Szabad Európa Rádió orosz részlegénél, az ún. Szabadság Rádiónál. Archívumát a Columbia Egyetem őrzi. Emlékére hazájában konferenciát rendeztek.

Az itt magyar fordításban közölt cikk először az *Orosz keresztény mozgalom értesítőjében* 1969-ben a 91–92-es számban jelent meg (О Солженицыне // Вестник РСХД. 1969. № 91/92. 43–50).

Szolzszenyicint 1953-as szabadulása, 1957-ben történt rehabilitálása, valamint a *Matrjona háza* című elbeszélésének megírása után, a Hruscsov jóváhagyásával 1962-ben közölt *Ivan Gyenyisizovics egy napja* egy csapásra világhírűvé tette. Felvették az írószövetségbe, a kolimai légert megjárta Salamov a költészet lakonikusságát és ökonómiáját méltatta

e műve prózanyelvében. A Lenin-díjra történt felterjesztését azonban elutasították. Miután szamizdat és „tamizdat” (külföldi, vagyis szó szerint „ottani”) kiadásokban volt kénytelen megjelentetni műveit, *A vörös kerék* című hatalmas, az 1921-es, majd egy évig tartó tambovi parasztfelkelésről (mely a kronstadti matrózlázadás mellett a lehevesebb tiltakozás volt az akkor már közel 4 éve fennálló bolsevista rendszer ellen) írt eposza-regényéhez folytatott anyaggyűjtése során, 1965-ben merült fel *A Gulag-szigetcsoport* című munkájának gondolata. Ekkor foglalta le egy házkutatás után a barátjánál, V. Teuschnál őrzött kéziratának egy részét a KGB. Elbeszéléseit sem közlik már a szovjet folyóiratok, Hruscsov kegyeiből kiesik. 1966-ban a XXIII. pártkongresszus szót emel a történehamisítás ellen, itt éppen Szolzsenyicin *Ivan Gyenyisovics*át ennek tipikus példájaképpen marasztalták el. Megtorlás azonban nem következett, így az író számos tudományos intézetben az értelmiség számára tartott felolvasásokat műveiből. Weidle cikke 1969 novemberében, már az Írószövetségből történt kizárása idején, a Nobel-díjra való felterjesztése előtt nem sokkal keletkezett, ekkorra, 1970-re Szolzsenyicin műveit már a világ 28 országában kiadták, hazájában máskéntgondolkodónak bélyegezték, a KGB pedig 5/9 szám alatt külön ügyosztályt hozott létre az íróval kapcsolatos valamennyi történés megfigyelésére. *A Gulag szigetvilág* kiadására még 3-4 évet kell várni, azonban külföldön már megjelent a *Rákosztály* és *A pokol tornáca*, melyek a rendszer kódolt önfelszámolásának diagnózisát, illetőleg a Gulag-rendszer szépirodalmi megfogalmazását hordozzák.

Filip-Kégl Ildikó

Édeskömény-öböl

Az északi szélesség
harmincharmadik, és
a nyugati hosszúság
tizenhatodik fokán Pessoa
lelke a sziklához verődik.
Holt költők nyughatatlansága
tud csak ilyen szép csipkésre
koptatni sziklafalakat.
Te gondolnád, hogy ezek a szilaj,
vad hullámok is más akarnak
lenni, mint amik?
Jönnének, jönnének a partra
ember lenni, mászkálni mezítláb
a porban, és verseket olvasni
az emberiség anyanyelvén.

Madeira-Funchal, 2024. július

Egyetlen hal sem fél

Sziklák tövében fekszem az
Édeskömény-öböl partján,
mellkasomon lassan
elszunnyad egy verseskötet.
Kicsap a sós víz a bőrömrre,
s a hullámok elrévedve nézik,
ahogyan testemen
úszni kezd az óceán.
Egyetlen hal sem fél benne.

Madeira-Funchal, 2024. július

FILIP-KÉGL ILDIKÓ (1976) író, újságíró, esszéista, irodalomszervező. Legutóbbi kötete: *Mint Jairus lánya / Like Jairus' Daughter* (AB-Art Kiadó, 2024).

Gondolatkísérlet a babérliget integritásáról

Mennyi helyet foglalasz el
az időből és a térből?
És a fáid azonosak veled?
Te az erdő összes fája vagy?
Azok is, akik már nincsenek?
Kérdezem a dús babérligetet,
emlékszel-e még,
amikor a vihar gyökerestől cibált,
széttépte karonülő csemetéidet,
félsz-e még a tűztől,
és meg tudtad-e bocsátani neki,
hogymindenedet el akarta venni?
Te az vagy, aki a vihar előtt voltál?
Most csönd legyen,
különben nem mesélek tovább,
mondta a babérliget.
Sűrű emlékezésének különös
mintázata volt, felbukkantak
benne hatalmas árnyú öreg fák
és kicsiny hajtások,
akik már mind-mind örök
fényben járnak a világot.
Én tisztán hallottam a
babérligetek szavait,
mintha csak egy rítus
részese lennék, ami fenséges,
tisztító és félelmetes,
de aztán nem volt folytatás.
A hang, ami az előbb még mesélt,
elszivárgott. Olyan úton jártam,
ami még nincs megépítve,
és ezen az úton valaki
engem kérdezett:

*Te az a lány vagy,
aki egykor tekintetével
simogatta a vadvirágokat,
aki be akart költözni a
homokvárba,
és tudott úszni
az elképzelt tengerben?
Akkor mondd, ha ezer szál
deszkát kicserélünk
Thészeusz hajóján,
s a régi palánkokból
új gályát építünk, melyik
Thészeusz hajója?*

Madeira-Funchal, 2024. július

Jován György: A lány III. (Bajjós előérzet), 2021

Az örök nőiesség – kortárs divatruhában

Minden jel szerint az atlanti világban az év embere ismét a nő lesz. A #MeToo mozgalom fellépése óta mindig a sajátos világlátású nő az év embere; így volt 2022-ben is, amikor Johanna Williams okos, jól megírt-szerkesztett könyve megjelent magyarul.¹ Az öt évvel korábban Angliában kiadott munka meglepő józansággal nyúl a nő-férfi tematikához, és szinte mindenre kiterjedő figyelemmel elemzi a férfiellenes kirohanásokkal tűzdelt, a feminizmus korábbi, neme-sebb változatait eltorzító kortárs mozgalmakat, amelyeket nevezhetünk neo-feminizmusnak is.

A szerző a Cioe agytröszt igazgatója, a Kenti Egyetem volt oktatója, online magazinok, szakmai folyóiratok meghatározó munkatársa – és háromgyermekes édesanya. Könyve megírásakor továbbra is a korábbi munkáinak eszmeisége vezérelte. Elismerte, hogy másfél évszázaddal a modern kori megjelenése óta a legitim feminista törekvések hatalmas eredményekkel büszkélkedhetnek a nyugati világban, hiszen a nőknek szavazati joguk van, az oktatás és a munkavállalás során egyenlő bánásmódban és többnyire egyenlő bérezésben részesülnek a férfiakkal, jogi értelemben is azonos státuszban vannak. Mégis napjainkban azt látjuk, hogy minél jobb a nők helyzete a huszonegyedik század jóléti társadalmában, annál nagyobb hévvel bizonygatják újszerű létjogosultságukat, egyre homályosabb, nehezen megfogható problémákat ötvölve ki. (Például olyan amerikai „hírességek”, mint Gwyneth Paltrow és Khloé Kardashian vaginamúzeumot terveztek, mert „nem beszélünk eleget a vagináról”. Nos, így osztják az észet azok a selyma sellők, akik nem fordultak meg pesti kocsmákban, alföldi kutyakaparókban vagy székely becsületsüllyesztőkben.)² A média szélesre tárja kapuit a neofeminista (negyedik feminista) hullám előtt, ahol

KIRÁLY BÉLA (1957) író, politológus. Sóvárádon született.

- 1 Johanna Williams: *Nők vs. feminizmus*. Budapest, 2022, MCC Press.
- 2 Johanna Williams: *Nők vs. feminizmus*. Budapest, 2022, MCC Press, 263. Itt jegyzem meg, hogy a könyv címe – amely az angol eredeti tükörfordítása – nem válik sem a fordító, sem a lektor dicséretére. A *nők vagy feminizmus* cím érthetőbb, a magyar nyelv szellemiségének jobban megfelel, noha tudom, hogy a vs. illetve a vagy nem teljesen ugyanazt jelenti.

a delikvenssek napestig hánytorgatják fel áldozati bárány mivoltukat – férfias brutalitással. Napjaink nőmozgalmai hatalmas összegeket kapnak az adófizetők pénzéből, illetve a többnyire háttérben maradó, de a politikának irányt szabó pénzügyi-gazdasági hatalmasoktól, elterelendő a figyelmet a valós helyzetről – a kizsákmányolásról, a kiszolgáltatott lakosság irányított kiskorúságban tartásáról.

A „női forradalom” korunkban is nagy lendületben van. És mint minden korábbi forradalom, kezdi felfalni saját gyermekeit. E tény a francia forradalmat átélő Choderlos de Laclos sem tagadná. 1783-ban, egy évvel a *Veszedelemes viszonyok* című szabadelvű remekműve megjelenése után, őt is megihlette a chalon-i akadémia kérdése, amely a női oktatás tökéletesítésének eszközeit firtatta. Könyvméretű tanulmányában³ radikális válaszokkal rukkolt elő: „Jöjj, és tanuld meg, hogyan leszel a férfi társa, és rabszolgája!”; „Tanuld meg, hogy a rabszolgaságtól egy nagy forradalom útján szabadulsz meg!”; „Utazd be az ismert világot: a férfit erősnek és zsarnoknak, a nőt gyengének és rabszolgának találod!” Nagy igyekezetében Laclos úr a mestere, Rousseau sarkát tapossa, akitől ezt tanulta: „Az ember szabadnak született, és mindenhol láncra van verve.”

Hasonlóan járt el a Williams által is idézett feminista előd, Simone de Beauvoir, aki Marx nyomdokaiba lépett, és *A második nem* című könyvével az osztályharcot a családi körbe próbálta behozni. Úgy tűnik, hogy a nők ügye az ilyen lejárt ideológiák újrahasznosítása miatt van kudarcra ítélve. A „természeti állapotban leledző, szabad, szép és erős nőt” szembeállítva a „társadalom által elferdített nővel” Laclos alaposan melléfogott. Tévedése előképe Beauvoirénak, aki azt állította, hogy „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik.”

Mielőtt Johanna Williams könyvét felütnénk, olvasóként sietek leszögezni: azért lesz valakiből nő, mert nőnek születik. Másképp fogalmazva: a társadalmi struktúráink és élettani működésünk alapja a biológiai evolúció, amely a maga során tápot ad a kulturális reprezentációinknak. És nem fordítva, ahogy a negyedik feminista hullám vezeterei sulykolják.

A történelmi előzményekből talán nem volt fölösleges felvillantani két példát, hogy jobban elképzeljük, mekkora darázs-fészekbe nyúlt a szerző a jószándékú és megértő tisztázás szándékával. Williams a kortárs feminizmus túlkapásaival szemben érvelő, elegáns, kiegyensúlyozott és meggyőző vitakezdetet teremtett. Érdeemes megnézni egy példát is a feminizmus negyedik hullámának „darázs-fészekéből”. A körütekintően dokumentált munka értelemszerűen egy különlegesen gazdag, angolszász könyvészetre hivatkozik. Ezért nem meglepő, hogy hiányzik a francia Peggy Sastre munkásságára irányuló reflexió. Sastre, aki a tudományfilozófia doktora, esszéíró és blogvezető, 2010-ben *Nincs szex: nem akarok szeretkezni*⁴ című könyvével hívta fel magára a figyelmet, 2018-ban

3 Pierre Choderlos de Laclos: *De l'éducation des femmes (A nők neveléséről)*. Paris, 2015, Éditions des Équateurs-Parallèles.

4 Peggy Sastre: *No sex. Avoir envie de ne pas faire l'amour*. Paris, 2010, Éditions La Musardine.

pedig egy megszívlelendő című kötettel rukkolt elő: *Hogyan mérgezi meg a szerelem a nőket.*⁵

Peggy Sastre stílusának eleganciája nem ér fel Laclos irodalmi magasságába, de mondandójának lényege annál relevánsabb. Darwin-specialista és naprakész az evolúciós pszichológia statisztikáiban, komoly tudományágazat birtokosa, és bevallottan annyira „függ a szerelemtől”, mint más a kemény drogoktól. Egy, az 1980-as évek végén készült amerikai tanulmány szerint a nők minden kultúrából átlagosan nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a jó anyagi helyzetnek, mint a férfiak, mert ez biztosítja a szülői befektetés jobb lehetőségét a gyermekeikbe. Sastre a hírt magyarázva gúnyosan fúzi hozzá, hogy a párválasztásnak ez a fajtája együtt nő a női hatalommal, főleg a női aktivisták esetében.

És ezért kié a felelősség? Hát, mindenekelőtt a hormonoké: a dopamin, az oxitocin és a szerotonin. És persze az evolúció darwini szabályai: a nőknek szülniük kell, majd gondoskodniuk gyermekeikről; ezért van szükségük egy oltalmazó férfira, akit a legjobban csakis ők képesek kiválasztani – saját igényre. Sastre belátja azt is, hogy minden pár hagyományos viselkedésűvé válik, amint gyermekáldásban lesz részük, hiszen a férfiaknak többet kell dolgozniuk a nagyobb keresetért, míg a nők a családot kezdik az egzisztenciális prioritásuknak tekinteni fizetett munkájuk rovására. A hétköznapi tapasztalat is bizonyítja: a férfiak általában úgy érzik, hogy pazarolják az idejüket, ha a kisgyerekeket kell gondozniuk. Az idő a munkára vagy a munkára való felkészülésre kell, ha nem öröklünk akkora vagyont, mint a mesebeli királyfi. A nők viszont gyakran üresjáratnak, büntetésnek érzik azokat az órákat, amelyeket nem a csecsemőjükkel vagy kisgyerekekkel töltenek el. Napjaink neofeminizmusának hírhedt panasza, miszerint őket a társadalom „mentális terhelésre” kényszeríti, nem a patriarchális uralom következménye, hanem a makacs akaratok folyománya.

Johanna Williams-hez hasonlóan, de nála egyértelműbben, Sastre is szembezáll a kortárs neofeminizmussal, amikor kijelenti, hogy a nő és a férfi közötti differenciálatlan egyenlőség programszerű hangoztatása megvalósíthatatlan utópia, mert az emberi környezet sokat változott ugyan az elmúlt háromszáz évben, de a génjeink mintegy harmincezer éve szinte azonosak maradtak. Így mindkét szerző könyve kiprovokálja a kérdést: miért van, és miért lehetséges ekkora ellentét a női valóság és napjaink feminista elbeszélésmódja között?

Williams válasza így hangzik: „Ahogyan a társadalom, úgy a feminizmus is változott. A mai negyedik hullám, azaz az interszekcionális feminizmus által felvetett kérdések sokban különböznek a szüfrazsettek és az 1960-as és 1970-es évek második hulláma feministáinak a követeléseitől. A feminizmusnak sosem volt aranykora. A »női jogok« követelésének lényege az emberi jogok sokkal progresszívebb eszméjének a kihívása. A legelső feministák körében viszont

5 Peggy Sastre: *Comment l'amour epoisonne les femmes*. Paris, 2018, Éditions Anne Carrière.

felismerék, hogy a nők felszabadítása a férfiak felszabadítását is jelenti. A férfiak soha nem lehetnek szabadok, ameddig elnyomják a nőket. Ez a legkorábbi feminizmus még nem a férfiak és nők szembeállításáról szólt... [...] Amikor sok nő jobban teljesít az iskolában és a munkahelyen, mint a férfiak, a női áldozatiság üzenete szembemegy a valósággal. Sőt kockáztatja, hogy érvényteleníti a korábbi feminista győzelmeket.”⁶

Peggy Sastre felöltve az akadémiai páncélingjét, a maga során szintén átlépi a neofeminista tabut, és a statisztikákra hivatkozva állítja: míg a női lakosság körülbelül 5,5 százaléka nem kizárólag heteroszexuális, addig a feminista aktivisták körében ez az arány 45 százalékra emelkedik. Elismeri ugyanakkor, hogy a biológiai vastörvény nem jelenti azt, hogy a nemiségünk be van zárva az örökkévalóságig tartó sorsba. Valóban képesek vagyunk távolodni a biológiai korlátjainktól, és a civilizációs vívmányok segítenek ehhez hozzá. Ám az eltávolodás, az elkülönülés, a „felszabadulás”, nem végződhet szembeszállással, elszakadással, tagadással vagy pusztítással. Mert a visszahatás szörnyű következményekkel járhat. A francia szerző érzékletesen ragadta meg a szexuális ellenforradalom sajátosságát, amely a negyedik feminista hullám neopuritanista terméke: „A női nem ismét az identitás szentélyévé vált, amelyet mindenáron meg kell védeni, hiszen azt mesélik nekünk, hogy már a legmérsékeltebb behatolás – a tekintettől kezdve a megszólításig – alkalmas a tönkretételünkre.”⁷ Sastre fellázad a hormonok és az evolúció diktatúrája ellen, de nem akarja megérteni, amit könyve önkéntelenül is bizonyít: a nemi különbségek elleni lázadása hiábavaló.

Az összehasonlító bemutatás talán alkalmas arra, hogy kiemeljük: Williams munkája a tárgyat illetően kiegyensúlyozottabb és körütekintőbb, és vitakultúrája is fejlettebb. Beszédes könyvének alcíme is: Miért kell megszabadulni a genderháborútól? Beszámol arról is, hogy a feminizmus bírálata neki nem természetes, mert fiatalkorában maga is feministaként kezdte. Később sem annyira bírálta, mint inkább unta a feminizmus új irányát. Végül a három fiúgyermekének az iskolai indoktrinációja adta meg a kellő motivációt, hogy tematikus esszék sorozatával – amely könyvében egységes egészet képez – szembe szálljon a jelenlegi hamis konszenzussal, és súlyos kérdéseket vessen fel a mai feminizmus irányáról és céljáról.

Williams-nek az a fő gondja a napjainkban tomboló, negyedik, interszekcionális feminizmussal, hogy démonizálja a férfiakat, a nőket meg lealacsonyítja azzal, hogy saját áldozattá válásuk hamis érzetével tölti el őket. Valójában a nők – főleg az atlanti világban – jobban élnek, mint valaha, és fiatal korukban jobban a férfiaknál is. A valóságban persze ezt nem mindenki így „éli meg”, és a feminizmus viszonylagos népszerűsége a jelenlegi életmóddal való elégedetlenségről árulkodik. Nem tagadható az sem, hogy sok nőnek jó oka van kijelenteni, hogy

6 Johanna Williams: *Nők vs. feminizmus*. Budapest, 2022, MCC Press, 282–283.

7 Peggy Sastre: *Comment l'amour empoisonne les femmes*. Paris, 2018, Éditions Anne Carrière, 115.

a férfiak vagy az élet rosszul bánt velük, mégis ezt az élményt nem lehet általánosítani. A nemi erőszak sem bagatellizálható, szigorú büntetést érdemel. Ezt szem előtt tartva, az angol szerző egy másik sajátosságra is rátapint: „A #MeToo mozgalom egyik problémája mégis az, hogy nagyrészt fehér, gazdag, kiváltságos nők dominálnak benne. Ezért sokkal inkább tükrözi a médiában, a politikában és a filmiparban dolgozó nők aggályait, mint a több munkahellyel zsonglőröködő, a megélhetésért küszködő nőket.”⁸

Williams pragmatikus célokat tartalmazó könyve igen tanulságos, de ritkán von le metafizikus mélységű következtetéseket, holott olyan tudásanyag birtokában van, amely erre képtessé tenné. Ritka és elgondolkodtató kivétel, amikor például Ian Macvarish-től idéz könyvének *Lemondás az autonómiáról* című fejezetében: „Már nem érezzük úgy, hogy az emberek a társadalom részei lennének, vagy strukturális társadalmi változásokat lehetne elérni. A társadalmi problémák inkább az egyénben keresendők, és a szülőknek kell ezeket a problémákat megoldaniuk. A gyermeknevelés egyszerre lett minden probléma oka és megoldása.”⁹ Nem kapunk viszont teljes körű képet a negyedik hullám feminizmusa ideológiai-politikai dominanciájának belső viszonyairól. És magam is adós maradtam azzal a kijelentéssel, miszerint e feminista forradalom is felfalja saját gyermekeit. Bizonyítékul Marie-Josèphe Bonnet *Viszlát lázadók!* című könyvét¹⁰ hozom fel példának.

Néha meghökkennünk Williams-nek az érveket támogató példatárán, a hetvenes éveit taposó Bonnet könyve már szórakoztat, neveltet is. Gúnyosan, gonoszmod és néha ostobán. Szórakoztató a meleg és a lesbikus aktivisták közötti megidézett veszekedés, a torzszalkodás, a becsapott és politikailag felszarvazott nők emésztő dühének sorjázása, valamint a neolibéral-kapitalista piac által két vállra fektetett baloldaliak kesergése. Mulatságos a szerző fel-feltörő mélabúja is: bezzeg a mi időnkben, amikor fiatalok voltunk, és a lesbikusok, valamint a melegek harcostársak voltak a régi, megkövesedett erkölcsök ellen...

Miről is van szó? A francia országgyűlés 2013. április 23-án a szocialista François Hollande elnöksége alatt elfogadta az azonos nemű párok házasságára vonatkozó törvényt. És láss csodát: Bonnet szenvedélyesen érvelni kezd ellene, és azt állítja, hogy a hozzá hasonló lesbikus aktivistáknak is ellenszenves e törvény. Meglepő fordulat a javából: a lesbikusokat tömörítő mozgalom váratlanul azonos platformra került a törvény ellen tüntető katolikusokkal, konzervatívokkal, a hagyományos családot védőkkel.

Marie-Josèphe Bonnet szókimondó lesbikus, feminista aktivista és történész. Nagy átéléssel meséli el az 1970-es évek elején a patriarchális rend elleni támadásait. Boldog, hogy sikerült „felszabadítania” magát, büszke a feministák

8 Johanna Williams: i. m. 19.

9 Johanna Williams: i. m. 115–116.

10 Marie-Josèphe Bonnet: *Adieu les rebelles!* Paris, 2014, Flammarion-Café Voltaire.

és homoszexuálisok között szövődő szövetségre, amely lehetővé tette a győzelmet. Az idill azonban egyszer csak véget ért. Történt ugyanis, hogy az AIDS tömegesen sújtani kezdte a melegeket, de megkímélte a leszbikusokat. A gyász és a szerencsétlenség sajnálatkultuszba fordult át, és az összekovácsolódott meleg szervezetek narratívája meghódította a médiát, a divatot, a politikai képzeletet. Fallikus jelképek is elszaporodtak a vizuális terekben.

A történet kétségbe ejtette a Bonnet-féle feministákat, mert – ha rosszmájúan ugyan, de – azoknak ad igazat, akik szerint a hatalom csakis fallikus lehet. És szokatlan módon a patriarchátushoz való visszatérésről kezd beszélni. A '68-as fiatalok, ez a világháborút követő elkényeztetett nemzedék megdöntötte ugyan a patriarchátust, megsemmisítette az apa tekintélyét, de a patriarcha helyét az új „meleg rend” vette át, ők lettek a média által sugallt élet „királyai”, kihasználva a feministák által biztosított átmeneti régensséget. Illúzió volt azt hinni, hogy a nők közötti leszbikus kapcsolat olyan tabu lenne, amitől végképp megremeg a patriarchális világ. Nem látja, hogy épp ellenkezőleg, Leszboszt soha nem vették komolyan a férfiak – egyszerű, bájos, buja játéknak, kéjes férfifantáziának tartották –, viszont a egyistenhívó vallások a férfi homoszexualitást halálosan fenyegették. És a régi, patriarchális rend joggal volt elővigyázatos: a hetvenes évek során a melegék átvették a helyét. A férfi meleg világ nyertesként került ki a liberálisok-libertáriusok, a piac és a tolerancia-kényszer atlanti hármasszövetségéből.

Bonnet érdeme, hogy feltárta a politikai hátsó szándékokat, és megfejtette a szemantikai és ideológiai manipulációt. A férfi és nő ellentététől a média a szexualitás átértelmezése felé haladt, ellenséges viszonyra erőltette a homoszexuálisok és a heteroszexuálisok közti helyzeti ellentétet, amelynek hatalmi szóval történő megszüntetése a gazdaságban nem létező egyenlőséget kellett korrigálnia. Aztán a 1970-es évek során, különösen a nők szabadsága nevében a hagyományos házasságot par excellence reakciós intézménynek állították be, elutasítva minden természet szabta korlátot. A „kultúra” legyőzi a biológiát. Nagy költséggel Indiában és más szegény országban „méhgyárat” hoztak létre, ahová a gazdag nyugati melegék jöttek katalógusból vásárolni olyan gyermeket, akit ők képtelenek voltak nemzeni. Business as usual.

A dúsgazdag francia Pierre Bergé, baloldali műpártoló, Mitterrand elnök kebelbarátja karikatúrába menően testesítette meg az új, meleg hatalom fennhéjázását – a hetvenes évek szexuális felszabadulásának, illetve a nyolcvanas évek pénzkultuszának közös gyümölcsét –, amikor provokatívan kérdezgette: „Mi a különbség a között, hogy bérbe adod a méhed a gyerekszüléshez, vagy bérbe adod a karod a gyárban?”

Bonnet szomorkás mélabúval vonja meg a mérleget: a modern technológiának köszönhetően korunk „visszatért a legarchaikusabb férfias vágyhoz: a férfiak közötti szaporodáshoz”. A feminista forradalom naiv szakaszán azonban túl lépett a modern kapitalizmus, a forradalom felfalta saját gyermekeit, hiszen az egykori leszbikus és feminista lázadó a nők jogai nevében azonos lövészárkokban

találta magát a hagyományörzőkkel, még hozzá a természet nevében. Mindhiába: a meleg férfiak győztek, a piac és az uralkodó kulturális baloldal őket választotta. A feministák a meleg hatalom hasznos idiotájának hálátlan szerepében találták magukat. És kezdett hiányozni a régi patriarchális rend varázsa. De már késő volt, a történelem nem ismétli önmagát, legfeljebb parodisztikus formában.

Egy másik hiányossága Johanna Williams munkájának, hogy nem fordít kellő figyelmet a technika és azon belül a kommunikáció robbanásszerű fejlődésének hatására, pedig az hatványozta meg a feministák követeléseinek „széttérítését”, és a technikával alaposan vissza is éltek. A női követelések parttalan-sága, divattá válása és a pénzszerzés miatti visszaélések sokasága kikezdte a neofeminizmus követeléseit – olyankor is, amikor jogosnak tűntek. Simone De Beauvoir *A második nem* című művének híres előszavában szerette volna lezárni a feminizmus végtelen civakodássá fajuló, már-már hajtépő, páróka lehúzó vitáit. Williams persze leszögezi, hogy a feminizmus három hulláma gyökere-sen átalakította a nyugati társadalom arculatát. Teljesült John Stuart-Mill óhaja, hiszen számtalan férfi vált feministává, magáévá tette a korábbi női követeléseket.¹¹ De a tömegdemokrácia korában, amikor a progresszista „értékeket” vallásos áhítattal vallják maguknak, későn ébrednek arra, hogy a technikai fejlődés döbbenetes elidegenedésekkel jár. Amikor az uralom egyik formája eltűnik, mint az említett patriarchális család, vagy elveszti legitimitását, amilyen a szervezett prostitúció rendszere – amelyet végül a nők ellen elkövetett erőszakként ismertek el –, helyette más lép a színre. A „progresszívek” például olyan „szabadságot” hirdetnek, amely lehetővé teszi, hogy olcsón női méhet béreljenek, amely rendelésre „termel” nekik gyermeket.

A neofeministák a nemi különbségeket és a köztük levő helyzeti másságot, a szexuális vágyat és alkalmi alá-fölé rendeltséget a nézeteltérések szüntelen forrásának akarják beállítani, holott az ilyen típusú ellentét nem feltétlenül negatív, a másneműség épp hogy a vonzalom és a szolidaritás forrása is lehet.

Sylviane Agacinski francia akadémikus, a *Testek darabokban* című könyvében¹² egy, a nőket fenyegető veszélyre hívja fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy a technológia és piac átveszi a felügyeletet és a befolyást a testük felett. És erről napjaink neofeministái kevés szót ejtenek. Az 1970-es években, az akkori feminista szlogen még az volt, hogy „A testem csak rám tartozik”, amelyet az abortuszhoz való jog védelme érdekében hirdettek. De ha a nőnek joga van az abortuszhoz, akkor miért ne lehetne joga kölcsönadni a méhét egy lesbikus vagy homoszexuális házaspárnak? Agacinski e liberális-libertárius felfogás ellen azzal érvel, hogy nem vagyunk a testünk tulajdonosai. Merleau-Ponty pontosan fogalmazott, amikor azt írta: „Nem vagyok a testem birtokosa, én a testem

11 John Stuart-Mill: *The Subjection of Women (A nők alávetettsége)*. London, 1869, Longmans, Green, Reader and Dyer.

12 Sylviane Agacinski: *Corps en miettes*. Paris, 2009, Flammarion.

vagyok.” Az anyaság a női lét egészét, a testi és magánéletét érinti, ezért akarják vállalni vagy megtagadni fogamzásgátlással, esetleg abortusszal, de szabadon kontrollálva a termékenységet. Ám, ha arra kéri-kényszerítik a nőket, hogy adják bérbe a testüket a terhesség idejére, és szüljenek gyermeket másoknak, akkor a testük, az életük termelőeszközzé válik. Akik ezt mégis elfogadják, azok a pénzszükségre hivatkoznak. Felháborító, hogy egyes államok törvényesítik ezt a gyakorlatot, Emberi Jogok Európai Bírósága pedig szemet huny a nők és a gyermek ilyen típusú adás-vétele felett. E területen kellene nagyobb erőfeszítéssel dolgozni a neofeminista mozgalmaknak, és ebben kellene támogatniuk őket a férfitársadalomnak, de furcsa mód e területen is alábbhagy a női szervezetek harciassága.

Más kritika is megfogalmazható napjaink feminizmusáról. *Nemi erőszak a párizsi utcán: hol vannak a feministák?* című cikkében Eugénie Bastié felháborodva teszi szóvá e mozgalmak ügy-tussolását, valahányszor az „igazolvánnyal nem rendelkező” bevándorló férfiak követnek el nemi erőszakot az utcán.¹³ A feminista egyesületek gyorsan meglovagolják a legapróbb híreket, hogy felelősségre vonják az államot, a közpolitikát, és még több pénzforrást kérjenek maguknak, de – folytatja az újságíró – Párizs Sztálingrad-negyedében, a 2021. május 20-án és 26-án történt utcai nemi erőszakra nem reagáltak. Az Osez le féminisme egyesülettől csak egy tweet bejegyzésre futotta, a Nous Toutes egyesület pedig egy vak hangot sem ejtett ki a száján. Anne-Cécile Mailfert a Nők Alapítványának elnöke „kiakadt” ugyan, de csak amiatt, hogy videóra vették és megosztották az eseményt. A feminista aktivisták tapintatosan hallgatnak a főváros északkeleti negyedeiben élő nők helyzetével kapcsolatban – akik egy része fényes nappal folytat prostitúciót, míg mások alig mernek kimozdulni a bevándorlók agressziója miatt –, de továbbra is támadják a kiszemelt célszemélyt, a fehér, „domináns” középkorú férfi-disznót, aki szétterpesztett lábakkal (manspreading) bambul a villamos ülésen, s így nem ülhet mellé még egy anorexiás nő sem. (Williams könyve nem bővelkedik a bevándorlással kapcsolatos példákban, de a negyedik női feminista hullám képmutató felemáságát, politikai elfogultságát, ideológiai indoktrinációját a Bastié által felsorolt példák egyértelműen bizonyítják.)

Bastié, akinek magyarul is jelent meg könyve a feminista tiltásokkal kapcsolatban,¹⁴ más képtelenségeket is felsorol az említett cikkében. 2017-ben az SOS La Chapelle szervezetbe tömörülő helyi lakosok egyik csoportja figyelmezteti a hatóságokat a Párizs 18. kerületében élő nők áldatlan helyzetére. A hangos sértevéseknek, a zsebtolvajlásoknak kitett nők panaszolták, hogy a járdát tartósan elfoglaló csempészek, migránsok, drogdílerék megfosztották őket a közterület

13 Eugénie Bastié: Viols en pleine rue à Paris: où sont les féministes? *Le Figaro*, 27 mai 2021, 15.

14 Eugénie Bastié: *Viszlát, mademoiselle! – A feminizmus kudarca*. Budapest, 2022, MCC Press Kft. Lásd a könyvről szóló ismertetést, Király Béla: A nemi különbségek tagadásától az élet elutasításáig. *Hitel*, 2024/3.

biztos használatától. Erre Caroline Haas feminista aktivista,¹⁵ akkoriban a kerület szocialista parlamenti jelöltje azt javasolta, hogy a zaklatásokat megelőzendő „szélesítsék ki a járdákat”. Bár az ötlet cinikusnak tűnhet, de a cél az volt, hogy mindkét fél jogait megvédje a maga módján. És – természetesen – tekintettel volt a multinacionális, illetve a francia cégek munkaerő igényére, és az előttük meghajoló politikai osztályra is, akik közé maga is tartozik a „zöld-ség” és a „női jogok” szimbiózisával.

Pragmatikusabbnak bizonyult Marlène Chiappa, a nők és férfiak közötti egyenlőségért felelős akkori francia államtitkár, aki olyan törvény elfogadását javasolta, amely büntette volna a nők utcai zaklatását. Ezzel nemcsak a feministák, hanem a jóérezsű férfiak is egyetértettek, de a radikális baloldali *Liberation* napilapban mintegy tizenöt egyetemi tekintély megtámadta a javaslatot, mivel megbélyegzőnek találta. Talán ismeretes, hogy a *Liberation* és a *Le Monde* napilapok a francia média szent tehenei.

Ilyen kitérők után, amelynek célja, hogy kiegészítse, pontosítsa Johanna Williams tematikus összegzéseit, marad a sarkalatos kérdés: fontos-e a nő és a férfi közötti szexuális különbség hangsúlyozása? Ugyanis a neofeminista egyenlősítő hangulatkeltés ezt cáfolja körömszakadtáig. A kérdés nyilvánvalóan költői. A szexuális különbség nem szorul érvkézleteket kimerítő védelemre, mivel az evidencia. Viszont sokat elárul korunkról, hogy az evidenciák is gyakran racionális bizonyításokra szorulnak. Még a szexualitás sokfélesége is megerősít a különbségek elfogadásában, hiszen bármely szexuális irányultság feltételezi, hogy létezik és kell a másik. Különböznem beszélhetnénk heteroszexualitásról, homoszexualitásról, biszexualitásról vagy transzszexualitásról. Egy pár sosem semleges, az vagy vegyes, vagy meleg, vagy lesbikus. Igen fontos a szexualitások sokszínűségének elismerése és tiszteletben tartása, és akad tennivaló a házasság különböző formáinak az elfogadtatásáért, de ez a fejlemény nem semlegesítheti a szexuális másságot és annak a nemzésben betöltött szerepét.

Az OpinionWay 2016. októberi felmérése szerint¹⁶ a 35 év alatti európai nők mindössze 21 százaléka tartja magát „feministának” a mindent elsöprő kampányok ellenére, 38 százaléka „elavultnak” tartotta ezt a kifejezést. A válaszadók 63 százaléka bevallotta, hogy a jelenlegi feminista mozgalmak hidegen hagyják őket.¹⁷ Mindezek tudtával még bosszantóbb a neo-feminizmus lényegi ellentmondása, amely ezt az ad-hoc mozgalmat előbb vagy utóbb zsákutcába viszi, mivel dekonstruálná azt a szubjektumot, amelyet éppen védelmezni óhajt.

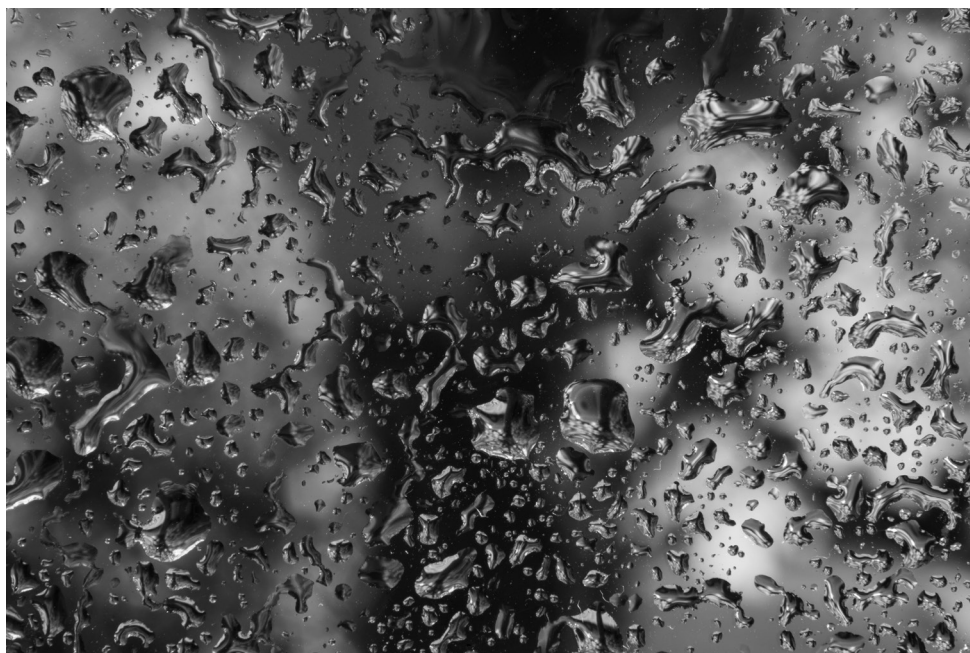
15 Lásd Caroline De Haas: *En finir avec les violences sexistes et sexuelles : manuel d'action (A nemí alapú illetve a szexuális erőszak megszüntetése. Cselekvési kézikönyv)*. Paris, 2021, Robert Laffont.

16 Idézi Eugénie Bastié egy másik cikkében: Les féministes sont-elles de „mauvaises joueuses”? (A feministák „rossz játékosok”? *Le Figaro*, 2017. szeptember 15., 17.

17 Azért választottam régi, 2016. októberi adatot, mert Johanna Williams akkortájt fejezte be a *Nők vs. feminizmus* című könyvét.

A nő mint olyan szerintük nem létezik, hiszen a beljük szapult felfogás szerint a nő csupán egy „társadalmi alkotás”.

Mivel megtiltják maguknak, hogy reflexiójuk tárgyára mint biológiai értelemben is meghatározott emberi lényre gondoljanak, megfosztják magukat attól, hogy hatékony megoldást találjanak a nőket érintő, letagadhatatlanul létező problémákra. Ha nem akarják végleg lejáratni magukat napjaink feminista egyesületei, újra kapcsolatba kell lépniük a nők tényleges, mindennapi életével, meg kell szabadulniuk ideológiájuk utópisztikus dimenziójától, és a jelképes harc helyett a pragmatizmust kell választaniuk. A segítő szándékú feminizmus ne legyen többé a Nyugaton uralkodó kulturális baloldaliság egyik alakváltozása!

„Lényegében minden Szilágyi-írásban munkálkodnak, míveskednek az emberek...”

A pálya forrástájain: *Sorskovács*, 1964

I.

Messziről, Homérosz *Iliászának* 18. énekétől indítja elemzését Pomogáts Béla, Szilágyi István pályakezdéséhez, első szépirói megjelenései, első kötete¹ értelmezéséhez kínálva fel a mítoszi kulcsot az eszközkészítő ember, az anyagi és – távlatosabban – szellemi eszközöket előállító, nembeli létezésünk hajnalát is megvillantó, de már a művészet teremtett világában megjelenő hősről és mítoszi környezetéről szólva.² A kötet a romániai magyar irodalom első Forrás-nemzedékként megnevezett alkotói csoport 1961-ben induló Forrás-sorozata kiadványaként, többek között Veres Zoltán, Bálint Tibor, Hervay Gizella, Szilágyi Domokos, Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár kötetei után látott napvilágot. Számos irodalomtörténeti-kritikusi vélekedés szerint az irodalom folyamatában *továbblépést* jelent ez a nemzedéki viszonylatban értelmezett, egyúttal Szilágyi István jelentkezésére is érvényes írói-szemléleti teljesítmény az előző nemzedék *harc hevében* átformált *ideológiai fűtöttségéhez* képest. Úgy is, hogy a hatvanas évek Romániájában a művészetek, az irodalom terén is elvárásként értelmezett *politikai értékszempontoktól* teljesen nem függetleníthette magát Szilágyi István sem pályakezdő írásaiban. Azonban – célszerű máris leszögezni – sem fogalmazásmódjában, sem prózapoétikai megoldásaiban nem találjuk nyomát az elvárt, a *direkt* ideológiai, politikai értékszempontoknak való megfelelési kényszernek; a művek, az első novellák, elbeszélések esztétikumát nem roncsolja egy-két, az elbeszél történet szövetébe fűzött, mindig mással, valamely szereplővel kimondatott, önmagától, elbeszélő szerzői státusától mintegy eltávolított, közismert ideológiai szófordulat. Ellenkezőleg: ha az ironikus olvasatot nem teszi is lehetővé ez a megoldás, a sémafogalmakkal való szerzői egyetértés olvasói érzetét határozottan elhárítja.

Cs. NAGY IBOLYA (1946) Debrecenben élő irodalomtörténész. A Debreceni Egyetemi Kiadó volt vezetője. Utóbbi kötete: *Tamási Áron* (Képszerkesztő: A. Szabó Magda. Bp., 2021, MMA Kiadó).

1 *Sorskovács*, 1964.

2 *A sors kovácsa és a kovács sorsa*. *Helikon*, 2008, 19.

A valóságos, e világi életrajzi kulcs közismert, bár leginkább akkor vált azzá, amidőn az író halálakor³ megszületett nekrológok, írások legtöbbje nem mulasztotta el megemlíteni az írói életút kezdetének legkülönösebb fordulatát. Azt, hogy a szatmári körfűtőház szerelőlakatosából „valami korabeli érzelmes film-élmény hatására” a jogi karra jelentkező, majd jogászdiplomát szerző; a diplomáját egyetlen percig munkaeszközként-állásfeltételként nem használó; az *Utunk* című, kolozsvári lap belső munkatársának, a riportrovat újságírójának szegődött Szilágyi István kötetcímadó írásnak (eredeti címén: *Te kis sorskovács*) s számos, akkori novellájának témáit a valóság szerelőlakatosi nézőpontja ihlette. A „honnan beszél az író” látószöge onnan, az egyetem előtti életevek körfűtőházi tanuló- és munkaműhelyeitől, embereitől, élményeitől nyílik, s kezd majd *világnyivá* tágulni. Szilágyi István ezt úgy mondja egy interjúban: írói célja *azután* az lett, hogy a mű mindinkább az „általam szerzett világhélményből táplálkozzék”.⁴ A Pomogáts Béla földidézte mitológiai képek, az antik, alvilági kovácsisten, Hephaisztosz említése, az írói pályakezdéssel, a szakmunkás-léttel-tanulmányokkal-élményekkel egybekapcsoló párhuzama ugyanakkor fontos, az életműben később kiteljesedő értelmezési keretet kínálnak. Homérosz ugyanis, aki Akhilleusz pajzsára „ráremekelte” a világ minden szépségét, a művészetnek két lényegi tulajdonságát összegezte, int Pomogáts: hogy az „aprólékos és hozzáértő alkotó munka, a mesterség és az alkotás fizikai csodája és a „valóságfeletti szakralitása”, vagyis az alkotó munkának e *kettős arculata* együttesen érvényesülhet. Szilágyi írásművészetében is: életműve egyrészt a „tevékeny ember mesterségbeli tudására épül, és ebben a tudásban jelen van a gazdag ismeretanyag”, továbbá az „írásnak, az elbeszélésnek mint mesterségnek a főlényei ismerete”; másrészt pedig ott van a teremtő készség, az írói látomás. Egyszerre dokumentatív és jelképes, utalásos tehát ez a próza: a „történelmi és társadalmi valóságot megjelenítő”, *kettős arculatú*, ezt a valóságot egy valóságfeletti összefüggésrendszerben bemutató, új *jelentéstartományokat megnyitó vízió* is.

De Szilágyi István pályakezdő novellái elsősorban még munkálkodó, kétkezi énjének, a kétkezi alkotásra való rátermettségének, ügyességének, egyúttal a fizikai, az anyagi teremtés, a gép, a technika szépsége, azután a gépet irányító munkások nem ritka alkotói küzdelmeinek realiztikus megjelenítései, s az írói tehetség különösképpen gazdag élményi-tapasztalati hátterére, valóságartalmaira mutatnak: Sturm László szerint a „hozzaértés biztonságát érezzük, amikor Szilágyi munkaábrázolásait olvassuk”.⁵ Ám akkor is figyelemreméltóak a mitológiai összevetések, ha nyilvánvaló: Szilágyi István korai írásainak kovácsai, fémmunkásai mögül – az írói szándék alapján – aligha a „csillagos és örök ércház” kovácsistene, „híres-ügyes Héphaisztosza” pillantott ki. A vasas-mesterség erősen szakmai utalásrendszerű, a realista, de lélektani árnyalatokkal

3 2024. március 13. Kolozsvár.

4 Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván: *Beszélgetés Szilágyi Istvánnal. Forrás*, 1998, 07.

5 *Szilágyi István. Szépirodalmi Figyelő*, 2004/3.

mélyített kispróza esztétikai karakterjegyeit mutató; az írások ideológiai, morális, a munkáslét számos elemét, emberi sorstényezőket is fölfedő történeteiszálai ekkor még nem lépik túl az adott kor valóság- és időkereteit: e korai írások az új jelentéstartományokat megnyitó víziók innenső térénümát mutatják. Ugyanakkor az író „különös fogékonyság jellemzi a furcsa lelki alkatok megragadására”, kisember hősei is „bonyolult érzésvilágú” figurák, írja Bertha Zoltán,⁶ s Szilágyi István első kötetének főalakjai valamilyen személyiségjegyük, karakterjellemzőjük, valamilyen cselekedetük alapján valahányan csakugyan *bonyolult érzésvilágú kisemberek*.

Az *Agancsbozót* (1990) világlélménye, a regény időn kívüli, titokzatos, barlangi vashámora, képi-cselekményi és virtuális valósága, az objektív, konkrét és a metaforikus szintek rétegezettsége esetében pedig már legfőljebb annyi utalás tehető vissza, e különös, az író számára vonzóan ismerős, szeretett vasvilág felé: a körfűtőházak olvasztókemencéinek tájékán már jelezhetette *valami*, belső sugallat Szilágyi Istvánnak az élmény irodalmi megformálása sokfajta lehetőségét. Takács Péter az *Agancsbozót* barlanghámora, rejtőzködő kovácsai kapcsán pedig már arról értekezik:⁷ a kovácsmesterség, a vasművesség a „művinek-mesterségesnek, a tudatosan létrehozottnak és teremtettnek, azaz a sajátosan emberi világnak ősi jelképe, mítosza és archetípusa”; a *homo faber*, a *fabrikáló ember* a maga emberi világának, azaz önmagának is a kovácsa. Vagyis az *Agancsbozót* című regényben az életmű startpontján feltűnő, mindenekelőtt tapasztalati rétegeket felmutató prózatematikai elem, a vasművesség, a kovácsmesterség már *antropológiai allegóriát*, a „Természettel szembeállított Művesség tanmeséjét” sejtető, *valóságfeletti jelentéstartományokat* megnyitó poétikai arculatként jelenik meg. Szilágyi István a maga mindenkori, a műveibe is belerajtott-beleírt *fabrikáló* énjéről szokásos szűkszavúságával, mítosztalan fogalmazásmódjával úgy mondta az említett interjúbán: igen, „lényegében minden Szilágyi-írásban munkálkodnak, míveskednek az emberek”. Itt (az *Agancsbozót*ra utal) vasat állítanak elő, majd kovácsolnak. A *munka* tehát az egyik „élménytömb”, vallja, amely a természet-élmény és a művészeti élmények mellett – rendületlenül foglalkoztatja.

Sajátságos, bár érthető, hogy a *Sorskovács* novelláit, a mindössze hat írást bemutatva, a könyvecske előszavát író Szócs István elsősorban a fiatal író társadalmi osztályáról, az „öntudatos munkások és a kispolgári vagy lumpen életformában elrekedtek” összecsapásaira figyelő ambíciójáról értekezik, s messze elkerülve bármilyen mitológiai párhuzamot, előzményt arról: Szilágyi István a „nem-irodalmár, nem-filozófus” író jellegzetes típusa. Merthogy: az *olyan* író „meglévő apparátussal” indul témát keresni, az *emilyen* pedig előbb a „gyakorlati életben próbálkozik” gazdag tapasztalati élményekkel, s ebben, Szilágyi István életrajza, a művek generikus környezetének ismeretében, Szócs Istvánnak igaza is van. Habár egy amolyan biztonsági ideológiai ráadásnak szánt

6 Bertha Zoltán – Görömbei András: *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*. 1983.

7 *A história és a mítosz*. Kortárs, 1991/3.

bővítménnyel lényegében *társadalmi segédcsapattá* fokozza le – a szándéka szerint emeli fel – a „nem szaktanulmányokat végző”, vagyis amatőr tollat fogókat: mert „ha az úgynevezett hivatásos irodalom nem tudja ellátni funkcióját [...], a társadalom mindenáron gondoskodik e funkció betöltéséről”. Vagyis nem túlzottan bonyolult a megjegyzés dekódolása: a társadalom mélyről vagy/és a munkásosztály soraiból érkező, írói tehetséggel megáldott alakjai mintegy a jelenvalóság igazi, valódi arcát ismerő művészeiként, az irodalom fölmentő seregeként lépnek az olvasók elé. Talán az előszó útmutató sorvezetője (és néhány kritikusi elemzés) is szerepet játszhatott abban, hogy Szilágyi István nem egy alkalommal dedikálta ilyesféleképpen első könyvét a barátainak: „ezt el kell felejteni, nekem ez már rég sikerült”. Utóbb azt is megjegyzi, a kívánatos felejtés, a mintegy „megtagadott” könyv teljesen másfajta, esztétikai indokaként a prózapoeztikai eszköztárára utalva: e korai írások „nem sikeredtek igazán novelláknak, zsugorított regényhelyzeteknek lehet tekinteni őket”: ebben pedig, némely esetben, az írói önértelmezésnek látszik igaza lenni. A stíluspluralizmust, prózatipológiai polifóniát érintő írói önelemzés Szilágyi István számos publicisztikai írására is érvényesnek mondható. A *Távolodó jégtáblákon* (1923), válogatott publicisztikai írásokat tartalmazó könyvbeli *Arany a felszínen* című írás például a riport előírásos poétikai kellékei, a történet terét, idejét, a dialógusok felidézte eseményeket illető *valóságazonosság* nélkül, ezen kellékek kigyomlálásával akárha egy regényfejezet volna; a *Hegyek, vizek, emberek*, a Suceava tartományi fakitermelő vállalatnál készült irodalmi riport ugyanakkor épp a szokásos riportkellékek szinte teljes mellőzésével, szépprózaként, elbeszélésként olvasható.

II.

Ennek az első, a kortárs kritikusok által alapvetően jól fogadott kötetnek legelső (címadó) novellájában, *emlékelbeszélésében*, a régi műhelybe betoppanó író képzeletben újra nekiláthat szerszámot készíteni. A múltat felidéző képeket, a beékelt emlékező szöveget a visszarévedésre ösztönző helyzet csalja elő az elbeszélő szerző még eleven élményei közül. Pontosan látja a régi helyét is a műhelyben, a kalapácsokat, az acélt olvasztó tüzet. A *kis sorskovács* elmélyülten, megrendülten dolgozik, ismét tanulja az ütések helyes, kezdetben gyakran elvett ritmusát, erejét, újra az üllő muzsikás hangja bűvöli el, mely „szerelmes ének volt, majd nászinduló, majd mélyről sóhajtó bölcsődal, míg elkészült a szerszám”. A novella Mestere – az író ráhárított feladatként – ideológiai háttérrajzot is kínál a buzgólkodó tanoncoknak: „Az üllő csengése mindent elárul. Ott az üllőn magatokat, saját sorsotokat formáljátok minden mozdulattal. És amikor minden újabb ütéssel szebb, tisztább hangot akartok az üllőből kicsalni, akkor valóban úgy van, ahogy te mondtad: muzsikál. [...] Aki ezt a muzsikát akarja leírni, aki titeket akar megrajzolni, az oda mártsa a tollát. – A tűzre mutatott...”. Túltekintve a közismert szófordulat ideológiai értelmezési környezetbe helyezett,

emiatt fuvallatnyi didaktikusságán (minden ember *a maga sorsának kovácsa, de nem félig, hanem egészen*), jóval fontosabb iránya a novellának a lélek tájait célzó, vallomásos én-beszéd. A szinte még kamasz önmagára emlékező író egy kézbe vehető, „robusztus idomú” haszontárgy, egy acélpengéjű kés, egy „vágó” megalkotásával – a munka hibáit segítségével javítva – a *teremtés*, az *alkotás* csodáját éli át: „Akkorát ütöttem, amekkorát csak tudtam. Úgy éreztem, döng a föld a műhely alatt – az én kalapácsomtól.”

A *Szerencsekerék* című novella egyik hőse, Mihó, a kovács, a legényszálló lakója is ennek az élménykörnek az alakja. Ámulva nézi a vasúti átjárók sorompóinál a mozdonyokat, mi mást, hiszen a figura teremtője, az író látja szédítőnek a „sokezer csavar, kis és nagy kerék hogyan illeszkedik, csattogva kapja, viszi a mozgást, feszít az erőtől”, s bámulja (bámulta), ahogy a sorompók lezárultával a mozdonyok „feketén tovacsörömpöltek”. Mihó „csak a fém, a vas, a sötét ércce dermedt fény” érdeklő, mégis a leginkább figyel munka- és szobartársaira: hiányolja a munkából hazatértek közül a „kis Imit”. S mint az írások többségében, cselekményszervezővé válik az *emlékezés*: ahogy a „kis Imit”, akit legalább úgy elbűvöl a fém, mint idősebb munkatársát, szinte *megbénította* a váratlanul, zárás előtt a műhelybe gurított, hatalmas mozdonykerék látványa. Elfelejtí – s az elbeszélés nézőpontja áthelyeződik, az elbeszélte monológ itt a fiú belső beszéde lesz – a „gépbe fogott csapszeget, el az egész gépgyárat”, „valami ujjongásféle borzongatta meg”: vajon kié lesz a gyönyörű feladat, még egyszer, „mielőtt kidobnák”, halálra ítélnék, olajjal, késekkel megifjítani a vén kereket. A legöregebb munkás és a „fiú” lesznek a kiválasztottak: aki viszont zárás után visszalopózik az üres műhelybe, mert csak maga akarja, még aznap, elvégezni a kerék javítását. A vágyott feladat teljesítése egyedül lehetetlen: a fiú kínlódva felfüggeszti ugyan a rettentő kereket, de az kilengve, forogva majdnem halálra zúzza. Az őt kereső, rossz előérzetű Mihó siet vissza a műhelybe, s lesz a magatehetetlen Imi segítségére. A novella értelmezési tartománya tágas. Ideológiai értelmezést haloványan ez a mű is kínál annak, aki keres: kell a munkás közösség segítése, „egységben az erő”. Valójában ez nem más, mint a „ha valamit sokszor mondanak, az igaz” beszédformulájába öltöztetett józan, de kései felismerés, hogy a fiú rosszul mérte fel a munka nehézségét: „Ez mégsem megy egyedül.” A személyes, büszkeséggel tetézett, csak azért is énküzdelem pedig: egy álom kudarca Imié, *de megpróbálta*. Szilágyi István második novelláskönyve⁸ kapcsán a dicsérő kritikák között olvasható olyan megállapítás is: az író munkás hősei számára csakis azoknak a feladatoknak van értékük, amelyek *meghaladják az erejüket*.

A *Mozdonyosok* első oldalai mintha azért (is) íródtak volna, hogy Szilágyi István egy szinte katalogizáló felsorolásban bemutathassa a mozdony, a tehervonat elindításának, majd menetének eljárásrendjét. Egy tündökletesen lírai állomástájkép a nyitány: „Szinte lángokkal égett a nyár. Vibrálva folytak egybe

8 *Ezen a csillagon*, 1966.

az épületek körvonalai. Hullámoztak a sínek, és mintha az elszóródott széndarabokat a nap apró pakuratócsákká olvasztotta volna, úgy ragyogtak mindenütt a fűtőház körül... A mozdony átgördült a fordítókorong vashídján". Azután a lakatos, a fűtő, a rugókovács, a mozdonyfelvigyázó és a mozdonyvezető dialógusaiban, a pontos munkamozdulatokban ott van sorban valahány megnevezés, amit a szerző szerint a mozdonyról mindenkinek tudni érdemes. *Vízdaru, szerkocsi, tolatószivattyú, váltó, fékpróba, henger csapok, vezérállás, gőzszabályozó, tűzszekrényajtó, ütközőtárcsák, légfék s egy hirtelen leállítás, a „légfékcsap” miatt visszafelé, az állomás vonatai közé meginduló mozdony okán: futómű, féktuskók, légvezeték, lefűvató váltó, tolattyúk, légvezeték-csap, hengerek, lövetyű, hajtókar, csatlórúd, légfesz mérő, rapidfék, homokoló, hajtó- és csatlókerék.* A mozdonyt, a ráadásul „fütytyel nélkül eleresztett vonatot”, a rohanni kezdő, hosszú lábú lakatos állítja meg, hogy majd az állomás büféjében, a történettel nem feltétlenül adekvát, furcsa, megalázó, amolyan büntetőjátékkal pénzt kérjen – végül feloldva a kínozássá váló, korrupciós forma helyzetet – a mozdonyvezető és a fűtő súlyos hibája eltussolásáért. Az olvasó úgy érezheti, nem csupán a bevezető, de az egész írás a miatt (is) született, hogy az író magában újra fölidézhesse, kimondhassa, azután leírhasse – egyébként az olvasó derűs ámulatára – azokat a szavakat, amelyek túl minden járműjavítón, de nem is olyan régen, mindennapi életének alapvető fogalmai voltak. Az írás mesterségszavakkal elmesélt emlékidézés. Találóak, szellemesek Bálint Tibor kötetelemzésének megállapításai: Szilágyi István „művészi képei, hasonlatai szinte egytől egyig a gép, vas és olaj világából valók, minden ebben tükröződik, minden ezt tükrözi vissza. [...] Néha oly bensőséges a viszonya a dermedt tárgyakhoz, hogy nagybetűvel is szólhatna róluk, mint tulajdonnevekről: Te Gép, Te Vas, Te Kerék.”⁹ (A fent említett novellában a „kis Imi” beszélget is a kerékkal.)

Két írás szerepel a könyvben, amelyek helyzetei, cselekménymozzanatai kívül esnek a vasút világán. Az *Egyedül* egy magányos asszony vasalás közbeni belső beszéde, a fiával folytatott, fájdalmas, reakciók és ellenérvek nélküli dialógus, mely az ok-okozat szál pontos hiánya ellenére, vagy éppen e titokkal együtt, Szilágyi István lélekábrázoló érzékenységének és megjelenítő képességének újabb jegyeit mutatja. Az *Egy zsák búza* – bár a cséplőgép működésének részletes leírását (amúgy okkal) az író belehelyezi egy nehéz, emberpróbáló munka, a kollektívbeli közös cséplés eseményrajzába – fő cselekményszála az öreg Máté története, centrumában a meghökkentő, irracionális tett: ellop egy zsák búzát a maga aznapi részén kívül. Az öregember mentális zavara mögött a már képzelgésekbe fulladó fáradtsága, kimerültsége áll: úgy érzi, a lopott búza élete örök napszámos nyomorúságának ellenértéke, „jár neki” az a zsák gabona: de ahogy viszi, magára eszmélve, fordul is vissza a zsákkal. Két világ ütközik benne, a régit ismeri, lidércnyomásosan torlódó emlékeitől nem szabadulhat, az újjal már nem tud mit kezdeni, azt a fiára hagyja, már *minden szerűk legutolsója,*

9 A sorskovács szerencséjéről. *Utunk*, 1964/7.

amelyen áll, „élete lajtsroma” pedig alig valami: egy hold föld, egy apró, dombteteji ház. Ha Szilágyi István önértelmezése szerint korai novellái inkább „zsugorított regényhelyzetek”, semmint poétikailag leírható novellák, ezt az írást az egyik példaként is említhetjük. Kibontatlan történetek rejtőznek – a szegénysors örökre megmaradó szégyeneit sejtetve – a nyelvezetében, beszédmódjában is a paraszti világot megidéző szövegben; a lélektani elbeszélés már a *Kő hull apadó kútba* pszichológiai terei felé mutat.

Az Utunk 1962-ben kiírt novellapályázatán, a *Sorskovács* kötet záró írása, az *Ahol nem történik semmi* lett az első hellyel díjazott mű. Hogy a pályázat 122 írásművének zöme munkás-témájú, nem meglepő, hiszen a Román Népköztársaság kikiáltása 15. évfordulójára, a „nagy ünnep” tiszteletére tették közzé a felhívást. A szerkesztőségi cikk sorra veszi az elfogadott és közölt 27 írást, megállapítva: a munkástáj, a mai munkásélet kérdései uralták a pályázat anyagát, újra „szélesre tárták az ablakot üzemeink, műhelyeink, munkatelepeink legmaibb mindennapjai felé, arra a világra, ahol a legnagyobb átalakulások mennek végbe, amelyben hazánk népe is a legnagyobbat lépi előre, az élenjáró ipari országok színvonala és a szocialista emberség felé”. Az sem meglepő, hogy az első helyezett elbeszélés kritikusan is az ünnephez igazodó szemlélet- és ábrázolásmód poétikai jeleit keresték s szemezgették ki a szinte kisregény terjedelmű írásból, de már a kötet fülszövegének első mondata is iránymutató: „A kötet fiatal szerzője vasúti munkásként kezdte életpályáját”. Bodor Pál például a biográfiára figyelő glosszában alapvetésként szögezi le: „a szocialista művelődési forradalom és különösen a szocialista iskoláztatás kiterjesztése” nélkül a díjazottak életrajza is bizonyítja, a munkásszülők fiai talán el se jutnak a „mondani akarásig – de a mondani tudásig mindenképpen igen nehezen”.¹⁰

Az elbeszélés alapszituációja: az idős mozdonyvezető meg az egykori járműjavítói szerelőfiú véletlenül találkozik egy állomáson. A múlt mindkettőjük számára kellemetlen emlékekkel terhes: Tombori nyers, durva, gögös ember volt, a fiú önérzetes, a verbális támadásokra egyszer tettetleg is felelő, de az utolsó találkozás óta eltelt öt év és távolság valamennyit csiszolt a kettős ellenszenv. A közben „nyakkendőssé”, vasúti mérnökké lett egykori lakatosfiú elfogadja a meghívást: útját a mozdonyon tegye meg. A vallomásos elbeszélést végig az elbeszélő szerző narrációja irányítja, a két ember jelen idejű disputája egy-egy semleges mondatnyi teret kap, az időt az elbeszélő emlékei birtokolják. Az írás legtömörebb, egyben legravaszabb összefoglalója, a dicsérettel elegyített elmarasztalás Marosi Péter kritikája lehet. A „kicsit elnyújtott”, de „pompásan megmódolt belső rajzból – írja – mint tükörből bomlik ki az öreg Tombori tragikus tévelygésének s az öreg belső bűnhődésének képe”. A „tévelygés”: Tombori „engedett annak idején a kapitalista rend csábításának: elfogadta a kapitalista világ erkölcsét; álmait is ezekhez szabta. [...] Amikor leszállt a gépéről, hazament a maga »várába«, kertes kispolgári palotácskájába, ahol a munkásoktól

10 *Újoncozás. Utunk, 1963/3.*

valósággal elidegenítette, úrnak nevelte leányát és fiát.” Az apa magatartását szinte másolóan öntelt fiú tragikus módon életét veszti, de a leány – folytatódik a kritika – „megtagadja az apa úrhatnám vágyait: mozdonyvezető felesége lesz végül, öntudatos munkásember asszonya.” Csakhogy, bár Szilágyi István az „új nevében és pozíciójából marasztalja el írásában a régi mentalitás maradványainak hordozóit”, a régi bukását sokkal bonyolultabban, gazdagabban érzékelteti, mint az új előretörését. A „gondolatában, egész világnézetében, állásfoglalásai-ban öntudatos új ember nem rajzolódik ki olyan élesen a belső monológban, mint az ellenfél” karaktere; az író „csali-címet” adott írásának, az „Olvasót előzőleg becsapja: mintha itt nem is történe semmi...”¹¹ Valóban: a múlt újra-élése, az idő, a tapasztalás más, új vonásokat is húz Tombori addig masszívan negatívnak látott-vélt portréjára. A lassú tempójú, az emlékezés minden apró részleténél elidőző írás igen távol áll a *legnagyobb átalakulások* megjelenítésétől, a szép pályát bejárt munkásfiú története alig hagyja el a múlt, az emlékek eseményvilágát: ugyanakkor erős karakterfestő, jellemábrázoló, az ideologikus panelszemlélet csapdáit kikerülő ábrázolásmódot mutat.

Nemcsak az *Utunk* 1963-as számaiban szinte egymást követően megjelent írásaiból válogatott első kötet, hanem a lapban közölt számos riport, tárca, tudósítás, glossza is mutatja még éveken át az író *vasas* időszakának eleven emlékeit; Szilágyi István leplezetlen, kamaszkorától valóan élénk vonzalmát a sínek, mozdonyok, vonatok, vasutasok, szerelőmunkák s általában a gépek iránt. (Publicisztikai kötete, a 2023-as *Távolodó jégtáblákon* ezekre az írásokra is felhívja a figyelmet.) Az író azt is megjegyzi: a jogi stúdiumok sem „vesztek kárba, az a prózaírónak rendszerint hasznára válik, ha a bölcsész előképzés helyett más foglalkozás logikája segíti az építkezésben”. Rejtélyekkel, titkokkal, csapdahelyzetekkel átszótt későbbi novellái, regényei, a *Kő hull apadó kútba*, az *Agancsbozót*, a fiókok mélyéről későn előkerült *Messze túl a láthatáron* (2020) majd igazolják e vélekedést is. (Utóbbi regény történetének főhőse kifejezetten jogtudományi értelmezésű részletekkel tartja fogva az olvasókat.)

Szilágyi István első alkotásai, zsengei az író korántsem tipikus, összetett gép- és emberközpontú látását, a „különös lelki alkatú emberek” iránti fogékonyságát, az ábrázolásmód egyedi eszközhasználatát: a lineáris elbeszélésment folytonos megtörését, az emlékelbeszélések gyakori alkalmazását, az idő feldarabolását, az elbeszélői nézőpontok sűrű cseréjét, a leírások képgazdaságát, az epikus megjelenítés, a szövegformáló eljárások polifóniáját, a megkülönböztető tehetség kezdettől el nem vitatható bizonyítékait mutatták. Egy kivételes nagyságúvá nemesedő prózai életmű valóság-hiteles élményekből táplálkozó, de a figyelmet önmagára már sajátos prózapoétikai megoldásokkal, sugallatos jelzésekkel is felhívó pályakezdését.

Látta ezt az említett bevezető szerzője is. Mert Szócs István, letéve a műelemzés ideológiai, politikai terhét, egy majdani, „érett” Szilágyi István alkotói

11 *Ahol új emberség formálódik. Utunk, 1963/5.*

célképzeteként nevezi, *jósolja* meg a korkonkrétumoktól *messze túlra* mutató „azonosságok és különbözőségek”, a „szándékok és intelligenciák” folytonosságának szépírói megjelenítését. Arra az alkotói jövőre utalva, amelyben már emlékké válik a „kormos, fekete tüzet és forró párát lehelő hatalmas gép”; a „régí mozdonyok ajtajából az éjszakába, a szélsüvítésbe feszült, előrehajló, kormos munkás” arca: mindez mégis megmarad soha nem felejthető életélménynek.

S a *művesség, művesség* valamilyen: tárgyi, valóságazonos vagy jelentésgazdagítóan utalásos formában az életmű egészét áthatja: beleértve a *világélmény* metaforikus tereit is.

Pácer Attila: Szellem a városban, é. n.

Az irodalom kenyere és bora

(Fekete Vince: *Szilágyi István*)

„Így él bennem a saját életem. Vagyis arról, amit megéltem, arról így is lehet beszélni, ezt is el lehet mondani. Mert hogy mit mondanék magunkról, az gondolom, attól is függ, hogy kivel, mikor és milyen körülmények között beszélünk.”

(Szilágyi István: *Üllő, dobszó, harang*)

„Ha tárgyszerűségében nem is változhat, de a múltunk is velünk változik, sőt, a múltunk is velünk öregszik.”

(Fekete Vince: *Szilágyi István*)

A nemrég elhunyt Szilágyi Istvánról nem mondunk sok újat azzal, ha emlékeztetünk rá, hogy azon írók közé tartozott, akik nem sokat törődve a külső elvárásokkal, keresetlen következetességgel járták végig a saját maguk által kiszabott alkotói útjukat. Éppannyira elmondható róla az is, hogy sosem öncélú művészként szólalt meg, amikor tollat ragadva távoli évszázadok historikus régmúltja felől idézte vissza könyveiben az erdélyi magyar világot. Mert nem csak makacs és öntörvényű író volt, hanem szellemi értelemben vett hűség jellemezte a világlátását és gondolkodását meghatározó kisebbségi létformához, melyet nagy lélegzetű regényeiben maradandó formában örökített meg. Olvasói régóta jól ismerik ezen prózai munkáit s rajtuk keresztül a régi nagy epikusokhoz hasonló mesélőkedvvel megáldott író szintű, aki kimeríthetetlen képzelőerővel oly módon teremtett meg sorsukkal konokul vívódó hősokeket és hősnőket, hogy azok személyes drámáiban mindig kifejezésre jutott a létében veszélyeztetett közösség aktuális történelmi helyzete is. A Demeter Zsuzsa és Fekete Vince jóvoltából 2022-ben kiadott, Szilágyi Istvánról szóló képes beszélgetőkönyv elsősorban azok számára nyújt tartalmas olvasmányt, akik a könyvei mögül előlépő íróról kívánnak többet tudni, a magánemberről, aki hivatásáról, kortársairól, hadiárvaként töltött gyerekkoráról vagy éppen szűkebb pátriájáról mesél. Egy erdélyi író beszél minderről egy másik erdélyi írónak, Fekete Vince először 2008-ban hosszabb életinterjú keretében, majd 2015-ig bezárólag öt további alkalommal faggatta az idősebb pályatársat közös témákról. Az így létrejött kötetben a hetvenen túl járó szerző fejtegetései és anekdotái olvashatók, néhány évvel az alkotói pályát megkoronázó *Hollóidő* sikere és

a díj-visszautasítást övező botrány után, amely természetesen terítékre kerül a beszélgetőfelek között. A szerkesztők körültekintő és gondos munkájának az érdeme, hogy az olvasó egy fényképekkel gazdagon illusztrált, igényesen kivitelezett könyvet vehet a kezébe. Amelyben nem csupán Szilágyi életének különböző korszakaiból készült képek kaptak helyet, de a családi fotóalbumból a szülők és az unokák mellett a tágabb rokonságnak egy csoportképen egybegyűlő apraját-nagyját is megismerhetjük. Színes és változatos életképek követik egymást, míg az egyik oldalon a hegyeket járó íróval, a következő lapokon már a Helikon szerkesztőgárdájával találkozhatunk, de az ismert irodalomtörténészekkel közös baráti fotók sem hiányoznak. Talán egyedül a 38. és 39. oldalon található, amúgy sem túl előnyös képekből összeállított arcképcsarnok ront az összhatáson, a kortársak többsége ugyan előfordul a szövegben, de nem mindenkiről látható portré, hogy példaként csak Gaál Gábort vagy Markó Bélát említsük. Mindettől függetlenül a beválogatott képek összességében jól dokumentálják a szülői családot, majd a személyes életút rá következő fejezeteit, betekinthezünk általuk a Szilágyi család privát szférájába, s a nyilvános szereplésekről ismerős szerző mellett magunk előtt láthatjuk a magánembert az őt körülvevő szűkebb hétköznapi vagy túrázás közben a tágabb természeti környezetében. Ezen túlmenően a beszélgetés során kitérő művek különböző kiadásairól is szerepelnek fotók a könyvben, ami alkalmat kínál arra, hogy a következőkben vessünk egy pillantást az író fogadtatástörténetének alakulására.

Szilágyi István alkotói teljesítményének recepciójával kapcsolatban nem állíthatjuk, hogy a kritikus szakma mostohán bánt volna vele, s munkái ne részesültek volna megjelenésüket követően értő elemzésekben. Ami viszont már kényesebb kérdés, hogy miképpen ítéljük meg a teljes oeuvre irodalomtörténeti kanonizációját, elnyerte-e az író a művészi rangjának kijáró helyet a magyar prózairók panteonjában, vagy netán utólagos korrekcióra és újraértékelésre van szükség e tekintetben. Mindenesetre tanulságos felidézni, hogy a rendszerváltás utáni összefoglaló igényű irodalomtörténeti munkákban milyen szerep jutott neki osztályrészül, mennyiben látta az epikatörténeti folyamatok összevetésében meghatározó szerepnek az irodalomtudományos szakma. Elsőként Kulcsár Szabó Ernő a magyar irodalom világháború utáni történetét áttekintő munkáját kell említeni e tárgyban, amely már a *Hollóidő* megjelenése előtt „az erdélyi magyar epikai hagyomány legjelentékenyebb megújítójaként” méltatta Szilágyi munkásságát. Írásainak lélektani ábrázolásmódjáról úgy vélekedett, hogy jelképi gazdagsága és metaforikus jelentéssűrítése „ösztoniség és akarat, tudattalan és tudatos összjátéka” révén áll elő, s ez a *Kő hull apadó kútba* című művében a hősnő személyiségét felszámoló ösztonök destruktív hatalmát mutatja be.¹ Ellentétes álláspontot képviselt a Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett *A magyar irodalom története* (2007), amely az író egyik munkájának sem biztosított helyet az általa felállított prózakánonban. Nem követett el hasonló

1 Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története, 1948–1991*. Bp., 1993, Argumentum, 82–83.

szakmai mulasztást a Falusi Márton és Pécsi Györgyi szerkesztette, a Magyar Művészeti Akadémia gondozásában megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon, 1956–2016*, amelyben a négy legfontosabb könyvről Márkus Béla írt szócikket.² Bár a kánonképzés mindig nyitott, állandóan változó és összetett folyamat, egyértelmű szakmai és közönségikert arató művei ellenére úgy tűnik, hogy Szilágyi István talán kevesebb irodalomtörténeti figyelemben részesült, mint azt megérdemelte volna. Mit mondanak számunkra az életmű legfajsúlyosabb darabjai, szolgálnak-e érvényes és aktuális mondanivalóval, e kérdés megválaszolásához érdemes röviden számba venni a hatvan évet felölő regényírói pálya fontosabb állomásait. Mégpedig ezúttal nem csupán a megszokott irodalomtörténeti szempontok felől, hanem az epikai világgépzésben döntő szerephez játszó kisebbségi magyar kollektív identitás reprezentációját is az értelmezés tárgyaként kezelve.

Némely későbbi nagyregényétől eltérően Szilágyi István első, *Üllő, dobszó, harang* (1969) című epikai műve még nem a modernitás előtti magyar régmúltat idézte meg, hanem a szovjet csapatok Erdélybe érkezésének idején játszódik Alsóvidrányban. A katonai front átvonulásának a szövegben a falut magába takaró nyitánybeli éjszaka és zárlatbeli pirkadat, a napszakok váltakozásának metafizikus-metaforikus rendje ad keretet. A történelmi sorsforduló a magánélet szintjén Gencsi Anna tanítónő és a katonaszökevény Karatna István kibontakozó párkapcsolatán keresztül mutatja fel az etnikai magyar közösség jövőjét, az újrakezdés ígérését. A faluból elmenekülő Vura Ferivel szembeállítva kettenük együttléte a befejezésben úgy jelenik meg, mint ami magában hordozza a maradás mint a legmagasabb rendű értékőrző magatartás megvalósításának lehetőségét. Az igazi áttörést jelentő második regény, a *Kő hull apadó kútba* (1975) nehezen értelmezhető másként, mint a közös jövőépítéshez fűződő, az *Üllő, dobszó, harangban* felvázolt reménnyel való keserű és kegyetlen leszámolás. Mint sokak számára ismert, Szilágyi István öt év alatt, elhíresült zöld pulóverében az íróasztalánál ülve, háromszor dolgozta át az eredeti kéziratot. Az önfelémésztő szenvedély története nemcsak a szerelem sötét oldalát villantja fel hitelen, hanem úgy kölcsönöz tragikus jelentést férfi és nő érzéki viszonyának, hogy mindkettő sorsát a pusztulásban teljesíti be. Művében az író Szendy Ilka és Gönczi Dénes szerelmi drámáját az igazságszolgáltatás büntetése nélkül maradt emberölés lélektani problémájaként állította az epikai világteremtés középpontjába. A bűnhődés drámai ábrázolásához ezúttal a századforduló utáni évtizedek adták a történelmi hátteret, az egresháti napszámosnak az amerikai emigrálás előtti estén bekövetkező erőszakos halála jelképes erejűvé nagyítja fel a szülőföld elhagyásának kudarcát. A kivándorlás alanya sokatmondóan olyan férfi, aki családos emberként a nőt hátra hagyva menekülne házasságtörő helyzetéből a tengeren túlra. A férfigyilkos hősnő alakja visszaül Németh László *Iszony* (1948) című prózai műremekére, amely Kárász Nellinek az elviselhetetlen házaseletről hirtelen felindulásból elkövetett férjgyilkossággal kiutat kereső

2 *Magyar Irodalmi Művek, 1956–2016*. Szerk. Falusi Márton – Pécsi Györgyi. Bp., 2016, MMA.

cselekedetére az aszketikus, magányosan végzett altruista munka jegyében adott erkölcsi feloldozást. A nemesi szépséggel felruházott pusztai lány önkéntelen, a nemi élet kényszere elleni ösztönös védekezését nemcsak hogy nem kísérte utólagos büntudat, hanem mintegy a személyes autonómia kiküzdésének jogos önvédelmi aktusaként igazolta azt a szereplői útkeresés pozitív végkifejlete. Németh László világgal elegyedni képtelen artemiszi hősnoőjére nem jellemző a kényszeres lelkiismeret-furdalás, férfiakkal (Takaró Sanyival és Jókuti doktossal) szemben elért függetlenségével a mű a női létnek végső soron a közösségi szolgálatetika jegyében kölcsönzött értelmet. Szendy Ilka történetében viszont semmilyen közösségért végzett tevékenység sem jelenthet(ne) mentséget a vétek súlya és az utólagos önbüntetéssel társított gyász munka alól, a jómódú hajdoni gazdaasszony féltékenysége és birtokvágya motiválta szeretőgyilkossága elkerülhetetlenül vezet a kiprovokált halálhoz. A hősnoő tettei metaforikusan fejezik ki tehetetlen szembenállását az őt körülvevő renddel, többek közt ennek a magatartásmodellnek az átütő jelenetezéséről írhatták, hogy „a megalázottság mágikus bosszújának mai regényeinkben példa nélkül álló epikus remeke”.³ A kútba dobott holttestre hordott kövek folyamatos temetési és vezeklési rituáléja a bűnének terhét nyögő élet balladai hangoltságú példázataként nyeri el jelentését a szövegben. Amíg az *Üllő, dobszó, harang* narratívája a közös élet perspektívája felől ábrázolta férfi és nő párkapcsolatát, a *Kő hull apadó kútba* a két szerető – a nő által leszúrt férfi és Faggyas Józsi által megölt nő, azaz az egymást meggyilkoló két nem erőszakos halálában a magyar közösség jövőtlenségét sugallja. Szilágyi István további fontos írói újítása volt, hogy Szendy Ilka vágyfantáziáit a családjától búcsúzó fejedelem festményébe projektálta, ily módon a piktorális reprezentáción keresztül az epikai világ képzeletbeli struktúrája először épült be a kompozíció esztétikai önfeltárázába. A mű emlékezetpoétikájának a magyar közösség, különösen Zilah város múltábrázolása szintén szerves részét képezi, ahogy előzetes elképzeléseiről szólva az író leszögezte, „valamiképpen emléket akartam állítani ennek a Partium széli, hajdanában magyar többségű városnak”.⁴

Az író nagyregényei közül művészi értékét tekintve az 1990-ben megjelent, túlméretezett *Agancsbozót* a legkevésbé meggyőző alkotás. A mű egy történelmen kívüli abszurd valóság fantasztikus képével szembesíti olvasóját. A női szereplőket teljesen mellőző, ezért férfiregényként olvasható könyvben a főszereplő Deres a kovácsmesterség kitanulásával lesz alanya egy sajátos beavatási folyamatnak. A „túlterhelt tézisregényként” értékelt kötet nem váltotta be az előzetesen hozzá fűzött reményeket,⁵ ennek oka elsősorban a szerzői világnézetet tolmácsoló, a műegészt szétfeszítő terjedelmes írói kommentárokban rejlik. A karakterrajz viszont a személyiség új testamentáris formációját hívta életre,

3 Kulcsár Szabó Ernő: *Kő hull apadó kútba*. In *Kritika*, 1976, 3, 22.

4 Demeter Zsuzsa – Fekete Vince: *Szilágyi István. (Képes beszélgetőkönyv)*. Bp., 2022, MMA, 97.

5 Ács Margit: *A kiút felismerése – és aztán a fordulat...* In *Holmi*, 1991, 3, 354.

amely Szilágyi utolsó három regényének közös poétikai jelensége. A férfiközösségbe való integráció megszakadása a gyilkosság próbatételénél azért képezi a történet cselekménymenetének döntő fordulópontját, miután ez a kiválás hozza létre a szemtanú új alakját, aki a deák figurájában a soron következő kötet kulcs-szereplőjeként lép színre.

Az író legsikerültebb, sűrű brazil szivarfüstfelhőben született epikai fikciója, a *Hollóidő* (2001) az *Agancsbozó*hoz hasonlóan lépett túl a közösségi identitás kérdését párkapcsolati problémaként elbeszélő műformán. A tizenöt éves háború ábrázolásával a magyar szabadság problémája ekkortól kerül férfi és nő viszonya helyett a világtörténelmi események összefüggésrendjébe. A törökök azzal, hogy a magyar közösségi lét etnikai-patriális alapját jelentő falu elpusztításával felszámolják a megörökölt életvilágot, a kisteleplülés sem az otthon toposza többé, mint az író első két regényében. A történelmi krízishelyzetben a maradás erkölcsét szükségképpen írja felül a szülőföld elhagyásának kényszere. A vándorútra kelt reveki ifjak katonai kiképzését, a jellemzően férfi generációs élményközösség összekovácsolását a *Hollóidő* egy elbeszélőként megszólaló fiatal nézőpontjából mutatja be. Az ismételten a közös férfivá válás folyamatából kiváló, a csapattól lemaradó Tentás nevű főhőssel Szilágyi új hőstípust teremtett meg, aki immár írástudóként tesz szert független pozícióra. A szerző imázsaként felfogható garabonciás deákot a többi karaktertől elsősorban a szétguruló koponyák képében megjelenített nemzetpusztulás látomásának mágikus tudása különbözteti meg. Aki nem csupán egy szereplő a sok közül, a műszerkezet önfeltárásának figurájaként az imaginárius fikcióképzés és az emlékezeti múltreprezentáció szintjei benne kapcsolódnak össze az írással. Műfaji összetettsége kapcsán Görömbei András találóan állapította meg a kötetéről, hogy különleges, többféle regénytípust egyesítő szintézisregényként vehető számba.⁶ Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy műfaját tekintve a *Hollóidő* a magyar prózairodalomban a historical novel különösen ritka változatának számít, amennyiben úgy is olvasható, mint ami a deák és a hadi apród fiatalok kapcsolatán keresztül a generációs alapú férfiközösségi identitás megképződését mutatja be. Mindmáig az egyik legkevésbé méltányolt szerzői teljesítménye Szilágyi István munkásságának, hogy úttörő vállalkozásával a *nemzedéki történelmi regény* epikai példáját alkotta meg. A Fortuna Illés által abrikolt hadi ifjakkal a török elleni ütközetben való bevetése a generációspecifikus kollektív feladatvállalást végül a honvédő háborúban való részvételben oldja föl. Az író szándékoltan önsajnálattal nélkül, a panaszzetorika mellőzésével kívánta ábrázolni a magyar történelem egyik legvérszterhesebb időszakát. Mégsem a tárgyilagos, deheroizált szemléletmód a leginkább egyedi ismertetőjegye a szövegnek, hanem az idegen uralom alatt elszigetelten élő kisebbségi közösség fiatal nemzedékét a magyar sereg hadi tevékenységével összekapcsoló nemzetegyesítés narratív alakzata. Szilágyi regényei közül a *Hollóidő* az egyetlen, amelyben

6 Görömbei András: *Hollóidő*. Szilágyi István regénye. In *Hitel*, 2003, 1, 112.

a kisebbségi léthelyzet lokális etnikai világa és az állami léttel bíró nemzet – katonai jellegű – integrációja megtörténik, mégpedig olyan ábrázolástechnikai megoldással, hogy a deák tömeghalállal teljes baljós vízióiban a nemzetegyesítés belső ellentmondásai is megjelenhetnek. A mű világképében a győztes ütközet sem változtat azon a tényen, hogy a történelem a magyarság számára a pusztulás hollóidejét jelöli, erre szolgálnak bizonyítékul a német hadvezérek előtt felépített gúlák, amelyekben egybekeverednek egymással a török és a magyar csontkoponyák ezrei.

Az író életében napvilágot látott utolsó epikai munkája, a *Messze túl a láthatáron* (2020) a víz alatti iszapba süllyedt harangok képében a közösségi emlékezet lélekvilágra nyíló időtávtálatának felfedezésével helyezte új megvilágításba az előző regények alapkérdéseit. A mű a magyar közösség sorskérdéseivel vívódva jut arra a következtetésre, hogy egyedül a szülőföldhöz kötött lélek képes végső ontológiai alapként élőket és holtakat, embereket, állatokat és a vegetatív természetet hiánytalanul összefogni és egyesíteni magában. A távoli nagypolitika eseményhorizontja, ahova a *Hollóidő*ben a szülőfalujuktól elszakadt ifjú nemzedék útja vezetett, a Rákóczi-szabadságharc bukásával elveszti a közösségért folytatott küzdelem értelemadó jelentőségét. Az emberi kutatás iránya a történelmi szerepvállalásra készülő, a nagyvilágban kihívást kereső generáció ígéretétől visszatér a mitikus eredetű tragédiával sújtott otthon magánszférájának ábrázolásához. A közösség aktív sorsalakításában való részvételtől megfosztott új helyzetben a családját elvesztő Tompay Wajtha bíró számára nem marad más hátra, mint számot vetni magányos életével, ítéletet mondani a világ és önmaga felett. A történet főhőse végül utolsó tettében önkéntes halálával követi feleségét a tó mélyén fekvő harangok közé, hogy a szülőföld természetfeletti hatalmát elfogadó szereplőként szabadon végezze be sorsát. S ezzel lezárult a kész regények sora, márciusban bekövetkezett halála miatt az író sajnos nem érthette meg *Az emlékezés göröngyein* című, befejezetlenül maradt művének 2024. júniusi megjelenését.

Egy alkotó kéziratot hagyatékának gondozása és kritikai feldolgozása egyszerre megtisztelő és nehéz feladat, amihez elengedhetetlenül szükség van felkészült, elhivatott kutatók munkájára és intézményes kiadói támogatásra. Amint azt a képes beszélgető kötet megjelentetése is alátámasztja, Szilágyi István életműve jó kezekbe került, mások mellett Márkus Béla és Pécsi Györgyi nagy gonddal munkálkodik azon, hogy azok színvonalas kiadása és értelmezése töretlenül folytatódjon. Bár kétségtelen, hogy újabb könyvek hiányában az előző évtizedekben kevesebb figyelem irányult az íróra, azonban a *Hollóidő* sikere után előbb tanulmánykötet (2003) foglalta össze a regényekről addig megjelent kritikákat,⁷ majd Mester Béla önálló kötetben (2004) elemezte a művek

7 *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Szerk.: Márkus Béla. Debrecen, 2003, Kossuth Lajos Egyetemi Kiadó.

epikai világának hatalomképét.⁸ Emellett Szilágyi István hosszas hezitálását és ellenkezését legyűrve Ács Margit kezdeményezésére a Magvető kiadó *Bolygó tüzek* (2009) címmel újfent közre adta a korai novelláknak a szerző által megrostált tizenegy darabját. Az elmúlt időszakban megtörtént a korábban megjelent írások újrakiadása vagy éppen a biográfiai emlékezet körébe sorolható újabb anyagok közreadása. Az MMA kiadónál folyó munkának az eredménye, hogy *Katlanváros* (2020) címmel megtörtént az önéletrajzi jellegű szövegek kötetbe rendezése, valamint eljuthattak az olvasókhoz Szilágyi István ötven év alatt született válogatott publicisztikai írásai (*Távolodó jégtáblákon*, 2023). Az író munkái iránt nem lankuló szakmai érdeklődést mi sem jelzi jobban, minthogy még a *Messze túl a láthatáron* kiadása előtt, 2018-ban Márkus Béla jóvoltából az életművet alaposan ismerő irodalomtörténész adott közre vaskos monográfiát.⁹

A képes biográfiaiként is olvasható beszélgetéskönyvre úgy tekinthetünk, mint az előzőekben felsorolt munkák folytatására, amely újabb jele az írói örökség iránt tanúsított szakmai, emberi megbecsülésnek. A lejegyzett beszélgetések közül a 2008-ban Kolozsvárott készült interjú végén Szilágyi István röviden megosztotta tapasztalatait az olvasótáboráról és kritikusról. Helyzetértékelése szerint munkáit egy nem túl népes, mégis jelentékeny számú közönség folyamatosan olvassa, ami kritikusról, értelmezőiről szintúgy elmondható. Az öt regény és a novelláskötetek együttesen arról tanúskodnak, hogy az író nem a mennyiségre helyezte a hangsúlyt, hanem a több évig elhúzódó alkotói munka révén megszületett kevés, de súlyosabb művekkel kívánt megjelenni a magyar irodalmi életben. Fekete Vince érdeme, hogy a kötet bevezető soraiban felhívta rá a figyelmet, hogy a visszahúzódó író a 2008 és 2015 közti időszakban feladta tartózkodó magatartását, s ekkoriban vállalta a társadalmi nyilvánosságban az írói szerepléssel együtt járó feladatokat. Személyes emlékeim némileg árnyalják, hogy pontosan mely évekre tehető a gyakoribb szerzői fellépések időszaka. A *Hollóidő* szakmai sikerét jól mutatja például, hogy a kötetéről már a megjelenését követő év tavaszi szemeszterében regényelemző szeminárium indult Pécsen a Modern Irodalomtörténet Tanszéken, amelyen annak idején alkalmam nyílt meghallgatni, ahogy meghívott vendégelőadóként Szilágyi István egy óra erejéig beavatta hallgatóságát műhelytitkaiba.

Az interjúkönyv egyik érdekes és váratlan epizódja, hogy az író többek közt az egzisztencializmus szemléletformáló hatásáról is szót ejtett benne. Meglepő azért, mert művei kapcsán nem feltétlenül ez az irodalmi-filozófiai hagyomány tűnik elsődlegesnek, amit alátámaszt, hogy a recepcióban is csak nagyon elszórtan találni erre utaló nyomot. Kritikájában még Ács Margit minősítette egzisztencialista tételregénynek az *Agancsbozótot*, melynek zárata az emberi szabadság példajaként a vadként menekülni vagy vadászként élni választásában demonstrálta volna a benne ábrázolt bölcséleti meggyőződést.¹⁰ Szirák Péter

8 Mester Béla: *Szilágyi István. Hatalom, ember, technika*. Bp., 2004, Kijárat.

9 Márkus Béla: *Szilágyi István*. Bp., 2018, MMA.

10 Ács: *l. m.* 543, 545.

viszont inkább a sziklahámor abszurd világába zárt szereplők helyzetét látta filozófiai indíttatású poétikai megoldásnak, melyet az egzisztencialista létszemlélet parabolai alakzataként értékelt.¹¹ Maga az író Camus-t és Hemingway-t említette, mint olyan szerzőket, akik elsősorban a „csakazértis heroizmus” erkölcsének vállalására, egy független etikai tartás kialakítására ösztönözték. Az egzisztencializmusban az jelentett követendő mintát a számára, hogy a humánus szerves részét képezi a cselekvésnek, az egyén kibúvó keresése nélkül megteszi mindazt, amit az adott helyzetben tennie kell. Camus hőse erre a legjobb példa, aki pestis idején is zokszó nélkül cipeli a hordágyat, ha éppen ez a feladat hárul rá: „Tehát becsület dolga, hogy amibe belekezdted, vagy amit művelsz, azt csináljad. Hogy miért? Mert az emberi mivoltodhoz hozzátartozik.”¹² Az író első két novelláskötetének újraolvasásakor a korszellem lecsapódásának tulajdonította, saját kifejezésével élve, a „heroikus leszartság” közvetlen jelenlétét a szövegekben. Az individuum helyzetfüggő morális integritásának tehát az összemérhetetlenebb ellenerők nyomása közepette részét képezi az emberi egzisztencia dacos kiállása.

Szilágyi István irodalom-felfogásáról hátrahagyott műveiből tudhatunk meg a legtöbbet. A most közreadott beszélgetések azonban további fontos kiegészítésekkel tehetik teljesebbé a belőlük kirajzolódó képet. Az író egy helyen gasztronómia hasonlattal élve úgy fogalmazott, hogy a magyar irodalomban sokféle különleges ételfajta megtalálható, ami viszont a kínálatból legjobban hiányzik, az nem más, mint a kenyér és a bor. Nem kételkedhetünk benne, a *Hollóidő* szerzőjének ízléséhez nem a francia konyhaművészet kulináris ínycségei álltak a legközelebb, s ha hiánypótlónak szánta munkáit, akkor ez úgy értendő, hogy legelsősorban a magyar irodalom kenyerét és borát kívánta az olvasók asztalára tenni. Egyszerű, tápláló hagyományos ételt és italt, amellyel mindig elverheti éhségét az üres gyomor, és szomját olthatja a kiszáradt torok. Úgy is fogalmazhatnánk, Szilágyi István műveinek valódi értéke nem fanyar, a műélvező érzékeiben kielégülésre találó ízeiben rejlik, hanem sokkal inkább az ember testének és lelkének nyújt kiadós szellemi táplálékot. Ha úgy vesszük kézbe a könyveit, amint az író szavaiból felsejlik, a befogadás esztétikai tapasztalatának tárgyaként a fehér abrosszal megterített ünnepi asztalra letett szimbolikus jelentéssel telített ételekben mintha a teljes erdélyi magyar világ várna a hozzá érkezőket. S ha egy pillanatra magunk elé képzeljük, miként üli körbe immár évtizedek óta a szép számú megvendégelt olvasósereg kezében egy falás kenyérrrel és pohár borral Szilágyi István bőségesen megrakott asztalát, felismerhetjük e közös együttlét titkát is – itt minden résztvevő nemcsak úgy érezheti, hogy tartozik valahová, de étkezés közben megtapasztalhatja, milyen is az erdélyi magyar irodalom kenyerén és borán élni.

11 Szirácz Péter: *Folytonosság és változás*. Debrecen, 1998, Csokonai, 104.

12 Szilágyi István, 50.

Csontváry Tamás

Románc

Egy számár esete a nőművésszel

Hitel Kiadó, 2025. február

Rövid tartalom

„Szex nem lesz” – így regisztrál egy bizonyos Klára a randivonal.com-ra, azonnal felkeltve egy bizonyos Tivadar érdeklődését. „Világosan látszott, hogy ennek a nőnek van humora, hiszen kis túlzással erre a felületre a férfiak és nők jórészt szexuális kaland lehetőségét keresve jelentkeznek be” – közli a mindentudó narrátor.

A két szereplőről aztán kiderül egy s más: többek között, hogy ez a nő „többé-kevésbé híres” művész, ez a férfi pedig megrögzött „párkapcsolatszédelgő”, de legalábbis egy „nagy-nagy számár”. Kezdetét veszi egy modern románc, ami egyre abszurdabb fordulatok után szimpla zaklatástörténetként tetőzik.

Röviden és a lényegre illetően: „így szerettek őket”, valamikor a 21. század küszöbén.

„Csontváry Tamás” (bizonyára kamunév!, szül.: 20. sz. 2. fele – még él) magyar író, akinek nem fedhetjük fel a valódi kilétét. Nyersen szókimondó beszámolója korunk elmeháborodott viszonyairól szól, sorra véve a korszellem neuralgikus pontjait, leszámolva a bennünk lévő maradék illúzióval is.

Részlet a könyvből

December 8.

T.

Klára kérem, bravó! Ön felettébb firnyákosan válaszolgat nekem, önnek van stílusa! – Mellesleg, megtekintettem a kapott fürdőruhás asszonyt. Nem baj, hogy nem te vagy, mert a képen látható példány feltehetően túl sok is lenne nekem, ennél jóval kevesebbel is beérem.

De ha már így pertu lettünk, csak nem hagy nyugodni a kíváncsiság, végül is mi vagy te privátba', valami hírhős színészné,¹ hogy ennyire rejtőzködni kell? – Csak mert azok túl csapodárok nekem. (Most nem beszélve arról, hogy mit kezdenék magával a helyzettel.)

Hogy én mit csinálók? Történetesen, próbáltam befejezni a porszívózást, miközben ismeretlen asszonyok fürdőruhás képeivel borzolták a kedélyemet.

T.

Klára

Tivadar, ezt a közhelyet, de legalábbis számárságot honnan veszed, hogy a színésznők csapodárok?! Netán előítéletes a gondolkodásod? Szeretném előre bocsátani: MINDENNEMŰ KIREKESZTŐ VISELKEDÉST ELUTASÍTOK, a legkisebb mértékűt is, ez roppant fontos számomra!

De nem vagyok színésznő, amúgy. Akik nem csapodárok, csak általában szeretik, ha mindenki szereti őket, ezért lesznek színészek, de ez sem igaz mindenkire, amúgy. Engem nem érdekel, hogy mindenki szeressen, elég ha néhányan, szóval ez a fajta személyiségproblémám nincs.

És miért nem árulod el, hogy mivel foglalkozol? Csak nem valami vállalatlan dologgal? ... Drog, bűnszervezetben elkövetett dolgok, ilyenekre gondolok.

Klára

T.

Kedves Klára!

Köszönöm az eddigi figyelmet, attól tartok, mi alapvetően nem értjük egymást, szavaink lefordításához minimálisan is szótárt kellene mellékelnünk.

Sok sikert kívánok, „amúgy”.

T.

Ui.: Nem drog, nem bűn, a színésznők természetesen NEM csapodárok, az „előítélet” (nem különben a „kirekesztés”) randa dolgok, és jó, ha az embert nem mindenki szereti, az engem is gyanakvóvá tenne.

Bizony, ez a számár Tivadar, a levelezésnek ezen a pontján, majdnem kerekelt oldott ebből a szépen induló randivonalas kapcsolatból, pedig érezte, hogy itt valami egészen más minőség lehet, mint általában. Nem a „drog” meg a „bűnszervezet” említése miatt, mert azok nagyon is tetszettek neki, hiszen azonnal vette kiváló humorukat, de Klára legutolsó közleménye (l. „előítéletes gondolkodás”, „kirekesztő viselkedés”) elkedvetlenítette, megérezte, hogy ezek csöppet sem ironikusan, hanem inkább halálos komolysággal lettek mondva. Mivel

1 Felettébb modoros megjegyzés. Értsd: híres színésznő.

ki nem állhatta az általa csak „képmutató pesti pocsák”-nak minősített női példányokat, ezért inkább a lelépés mellett döntött. (Mondjuk, az álszent férfiakat sem szenvedte, de azt gondolta, ennyi macsós elfogultság belefér.) – „Ki a tököm ez, hogy engem itt oktatgasson, s ráadásul ezzel a hülye polkorrekt dumával, mint valami fészbuk fapina”, fogalmazta meg a dolgot végül, a rá sok esetben jellemző brutalitással. Ebben a szövegben valóban volt egy jó adag előítélet, amit nem is különösebben rejtegetett. – És pár évtized élettapasztalat is; mi tagadás, nagyjából ennyi kellett ahhoz, hogy a hozzá hasonló nem túl okos, de szenvedélyes megfigyelők többé-kevésbé kiismerjék magukat az emberi lények közötti interakciókban. Ahogy egy barátja fogalmazta meg egy alkalommal: „Tudod, apám, az van, hogy még be sem fejezte az első mondatát, én már tudom az utolsót is. Asszem, megöregedtem.”

Ekkor azonban váratlan dolog történt.

December 9.

Klára

Értem. Akkor úgy látszik, mégis szükség lett volna a smiley-ra. Ennél a rész-nél valahogy éreztem. Szintén sok sikert kívánok, de azt hiszem, az utánam következőkkel egy kicsit engedékenyebbnek kéne lenned, így nem lesz könnyű.

Üdvök:

Klára

Tivadar

Kedves Klára!

Meglepett. Merthogy nem számítottam válaszra. „Büntetésből” magázódni fogunk, nekem amúgy is ez a természetes ebben a kontextusban.

Viszont az is igaz, hogy némileg kioktatónak éreztem az „előítéletes gondolkodásról”, valamint a „kirekesztő viselkedésről” szóló megjegyzését. – Nem volt itt szó valaha iróniáról, humorról, erről-arról? Ugyan írásban kevésbé jön át, de én erre törekedtem, mindenféle jelek használata nélkül. Nos, hadd szögezzem le a következőket:

1. Engem a színésznők, s különösen az ő ilyen-olyan tulajdonságaik annyira érdekelnek, mint a mákos tészta, azaz semennyire. (Úúútálom ugyanis a mákos tésztát, bár még soha nem ettem, ami jöllehet logikailag nem stimmel, de szerintem érti.)

2. Tulajdonképpen igaza van: talán kicsit sértődékeny vagyok, és van bennem némi előítélet, nem is beszélve kirekesztésről. Minden vélt ostobasággal szemben előítéletes vagyok, és kirekesztem őket az életemből. – Tudja, mit! Jól teszem. Szarok (pardon) arra, ki és mit gondol bármiről, amiről én saját jogon és saját tapasztalatból gondolok valamit. (A tévedés kockázatával, természetesen.) De abban reménykedem, hogy időnként releváns gondolataim vannak,

azaz bizonyos fokig értelmes vagyok, s időnként még szellemes is. – Talán mondanom sem kell, ez az önképem, amelyet a „világ” tesz majd a helyére.

3. Téved. Nem kell engedékenynek lenni, meg kell mondani, amit gondolunk, mert így tudunk hiteles személyiséggé válni.

4. Hogy mivel foglalkozom? Egy kereskedelmi ingatlanokat birtokló vállalatnál vagyok valami „valaki”, de engem ez olyannyira nem jellemez, hogy nincs arra szó. Valaha bölcsészkart végeztem, de az – mint tudjuk – nem kifejezetten életbiztosítás. – Ez? Ez kiválóan biztosítja a megélhetésem, a relatív függetlenségem és a többi. – Szeretem? Nem. Viszont megengedhetem magamnak, ha akarok, bármikor kiszállok és elmegyek hónapokra utazgatni ún. egzotikus helyszínekre, ami végső soron szegény, harmadik világbéli országokat jelent, de nekem tökéletesen megfelel. Így jobb?

Na, most jól kidühöngtem magamat. Maga jön!

Csókolom a kezét: T., aki tul.képpen Tamás, de valamiért azt gondolja, ha Tivadarnak nevezi magát, akkor nem ugyanaz a személy. – De! Ugyanaz.

Ui.: A „drog”, és a „bűnszervezetben elkövetett dolgok” jó szöveg volt. Csak így tovább!